POŠTARINA PLAĆENA U GOTOVOM

Geean lt 1. staklo, 569, 575, 583, 589
lt. 599, 602

HR

HRVATSKA REVIJA

11

MCMXXXVI

UREDNIŠTVO JE PRIMILO OVE KNJIGE:

Mulalić Mustafa A., Orijent na zapadu. (Savremeni kulturni i socijalni problemi muslimana Jugoslovena). Beograd 1936. Str. 472. sa 70 ilustracija. (ćir.)

Bazala Vladimir dr., Samozvani liječnici. (Slike iz povijesti nadriliječništva). Izd. Škole nar. zdravlja, Zagreb 1936. Str. 123. Cijena 35 d.

Dugački Zvonimir dr., Međimurje — zemlja i stanovništvo. Izd. Pododbor Matice Hrvatske, Čakovec 1936. Str. 50.

Lendić Ivo, Angelusi. (Pjesme). Izvanredno izdanje naklade Marulić, Zagreb 1936. Str. 103.

Feldman Miroslav, Ratna lirika. Refleksije na tisućudevetstosedamnaestu. I. Crteži Vanje Radauša. Zagreb 1936.

Kralj France, Katalog umetnostne razstave kipov in slik Franceta Kralja v Jakopičevem paviljonu v Ljubljani od 30. avgusta do 21. septembra 1936. Str. (A) — (I).

Vilko Gecan
Vitez. Detalj prozora, kopirano i izvedeno u Berlinu

HRVATSKA REVIJA
GODINA IX BROJ 11 MCMXXXVI

O LIRICI

I.

Razvijajući se u bezvoljnosti i sumraku sanja, zahtijeva lirika od nas neku naivnost duha, koja je istodobno i najdublja mudrost: gluhi i slijepi za sve drugo oko nas i u nama, valja da joj se predamo onako potpuno i neograničeno, kao što se predajemo snu.

Okanimo se dakle u početku svakoga razmišljanja i puštajmo prije svega njenim riječima, da nas, neposredno, mimo razuma, poput kucanja kapi u žlijebu ili praskanja plamena u peći, šumorom svojih dubina ponesu u san!

Sve više sam, sve luđe sam,
Sve tuđe i sve tužnije,
Sve tamnije, sve sramnije, sve biva ružnije,
Sve hladnije, sve gadnije i sve ledenije
Samoća prazna jesenja, a biva sve jesenije![1])

Zaslijepljeni mračnim sjajem tih riječi i zaglušeni gromorom njihovih dubina, mi o njima isprva ne možemo kazati ništa. Tek poslije, u padu sa toga vrhunca, kada zanos još tinja, a svijest je već toliko budna, da ga razabire, možemo pokušati, da iz oskudnih tragova, što ih u nama ostavi ekstaza, ustanovimo snagu njenoga djelovanja.

To djelovanje bijaše isprva posve svagdašnje. Razmislivši, trenutak bar, o tome, da je teško biti sam, mi se nad tom misli rastužismo, ali niti ta misao, niti ruga, što ju je pratila, nije taknula dubine našega ja: prava nam je gorčina tih riječi ostala još sakrivena.

Istom poslije, kada se motiv samoće stao sveudilj ponavljati, rastvorila se je ispred nas i sva dubina njegova bezdna. Korak po korak, sa zebnjom i slašću, mi se približavasmo njegovu rubu, ali osjećajući jezu, koja iz njega struji, mi se sustavljasmo i vraćasmo opet u svagdašnjost. Podvojeni tako između podzemne snage riječi i njihova smisla, bojeći se nepoznatoga u nama i žudeći za njim, mi se od toga nepoznatoga još uvijek branismo intelektom.

Ali već nas daleki i mekani neki lepet:

... sam, sve sramnije, tamnije...

uljuljava sve dublje u san. U avetinjoj tmini duše, gubeći svoj razumni smisao, vraćaju se elementi riječi u kaos, misli postaju zvuci, boje oblici, obasjani tajan-

[1]) Miroslav Krleža: „Jesenja samoća".

stvenim blijeskom tuge, dižu se tmurni bregovi želja, lome se klisure krvi i mesa i ponori suza zvone ko zvona:

... luđe, tuđe ... jadnije, ledenije ...

o te se blistave rtove zvuka ustavljaju sve naše misli i želje,

... tamnije, sramnije, jesenije ...

i mi ne osjećamo više ničeg, osim šumora tuge, u koju tonemo.

Ali tu, na dnu, u toj potpunoj tami i zaboravi, kada se u nama sve sledilo, odjednom, otprilike kod riječi

... a biva sve jesenije! ...,

padaju s nas sve tuge i boli, tiho, kao što pada pepeo sa plamena, i u dubini našoj zasja samo radosni mir. Obuzeo nas je osjećaj tajanstvenoga nekog aktiviteta, nestajući u veličini svega, crpemo mi snagu iz te veličine, kao list što crpe snagu iz debla, na kom titra — mi smo u svemu i sve je u nama ... Iza duga lutanja stigosmo napokon kući.

Ali sklopimo opet oči i ponovimo još jednom naš pokus!

Dies ist kein Buch: was liegt an Büchern,
Was liegt an Sargen und Leichentüchern!
Dies est ein Wille, dies ist ein Versprechen,
dies ist ein letztes Brücken-Zerbrechen,
dies ist ein Meerwind, ein Anker-Lichten,
ein Rader-Brausen, ein Steuer-Richten,
es brüllt die Kanone, weiss dampft ihr Feuer,
es lacht das Meer, das Ungeheuer![2])

I ti su stihovi isprva još sapeti sponom intelekta: mi se opredjeljujemo za ili protiv Nietzscheove misli o bezvrijednosti knjiga. Ali već riječi:

... Sargen und Leichentüchern ...

uništavaju taj intelektualni mir. Nevidljiva nas neka ruka napinje i mi dršćemo od nje poput luka u ruci gađača:

... dies ist, dies ist, dies ist ...

bičevi riječi nas gone sve dalje, ognjena lavina u nama raste:

... brüllt, dampft, Kanone, Feuer ...

i mi smo već taj plameni urlik, ta provala i bura!

[2]) Friedrich Nietzsche: „Fröhliche Wissenschaft"

Ali i tu slijedi iza najveće napetosti iznenada obrat:

... es lacht das Meer, das Ungeheuer! ...

ispunio nas je onaj isti bogati i intimni osjećaj svega, ona radosna koncentracija snage i doticanje jezgre!

Tibul, Anakreont, Safo ili Hafis, mistici, egzoti i pučka lirika u njenim najjačim momentima, Villon, Ronsard, Rimbaud, Shelley, Thompson, Mickiewicz ili Keats, mi možemo naš pokus ponavljati i dalje:

... For the moon never beams, without bringing me dreams
Of the beautiful Annabel Lee ...[3])

Ma seule etoile est morte et mon luth constelle
Porte le soleil noir de la Melancholie ...[4])

Rex tremmendae maiestatis
Qui salvandos salvas gratis
Salva me fons pietatis! ...[5])

... More, more sinje! ...[6])

poezija je sviju naroda i vremena na vrhuncu svoga uspona uvijek jednaka, uvijek nas obuzimlje onaj isti, neizrecivi osjećaj totaliteta, koji se ne može shvatiti razumom niti izreći prozom: nekoliko nam je oskudnih riječi, naglo, jednim jedinim zamahom njenih ekstatičkih krila, razotkrilo ono, što nam ne mogu objasniti niti najkompliciranije relacije uma: slutnju jedinstva posljednjih stvari, beskrajnosti, vječnosti, zanosa i smrti — i ono duboko, životno pouzdanje, kojim ta slutnja u nama rađa.

II.

Kada je poetski blijesak u nama minuo i kada kušamo pronaći uzroke njegova djelovanja, opazit ćemo, prije svega, da se ovo tajanstveno treperenje čula i osjećanje cjeline, što ga nazivljemo poezijom, javlja uvijek samo u vezi s nekom naročitom vrstom govora. Poezije nema bez jezika, kao što nema ni slikarstva bez boja ili glazbe bez zvuka, ona se stoga i ne može promatrati drugačije, nego u konkretnome jezičnom ruhu.

Jezik je međutim već po sebi pojava vrlo složena. Obuhvaćajući cijelo naše mišljenje, osjećanje i volju, kadar, da izrazi svu skalu naših vitaliteta od osnovnih pokreta do najsuptilnijih vibracija duha, jezik je kretanje puno protivština, vrtoglavi most iznad ponora duše.

Razmotrimo li lirsku snagu toga mnogostrukoga i zamršenoga medija, pasti će nam odmah u oči, da jezik kao instrumenat mišljenja nikada ne prenosi poezije.

[3]) Edgar Allan Poe. [4]) Gerard de Nerval. [5]) Toma de Celano. [6]) Vladimir Nazor.

Mišljenje i poezija dva su različita izvora snage, koji u punome razvitku ne mogu zajedno djelovati, kao što ni zvijezde ne mogu sjati zajedno sa suncem.

Mišljenje razara cjelinu konkretnoga izlučujući iz nje pojedina svojstva i odnose, a poezija spaja razbijene elemente spoznaje u jednu cjelovitu sliku, pružajući nam tajanstvenu slutnju jedinstva svega, što postoji.

Da postigne tu dubinu, mora lirika eliminirati razumno mišljenje, i ona to doista čini oprezno i neupadljivo, kao što dadilja ušutkava dijete, skrećući našu pažnju na osjećajne i priproste motive, uspavljuje ona kritiku intelekta, da ju poslije posve izluči.

Lirski su motivi zato, razumno gledani, uvijek oskudni i jednolični.

U Ibikovu »Proljeću« vlada blaga toplina, dunje cvatu i trsje je prolistalo, u Anakreontovoj »Berbi« donose mladići i djevojke košare crnoga grožđa, siplju ga u kace i gaze po njemu. »Mjesec je zašao, prošla je već i ponoć« — pjeva Safo — »a ja sam uboga još uvijek sama. Sa krošanja padaju hladne kapi, a sa dunjina lišća kaplje san«... »Pun se mjesec diže iz mora, voda je tiha ko srebrna livada, divne li noći!« (Li-Oey) ... »Paome betlehemske, što snažno šumite od udarca divljega vjetra, suspregnite Vašu žestinu, djetešce moje spava, stišajte šum«! (Lope de Vega)... »Ni od kuda nema ni daška, strašna je samrtna tišina, u bespuću pučine ne miče se niti jedan val«. (Goethe) ... »Crn... bel... crn-bel... v trsju popeva, grozdje dozreva... crn-bel«. (Fran Galović). Sadržajno nema u ovim pjesmama ničesa, što ne bi moglo shvatiti svako dijete, a ipak su pune lirizma!

Ali i onda, kada je lirika žešća, složenija ili strastvenija, kao u Li-Tai-Pea, Hafisa, Michelangela, Byrona, Leopardija, Rimbauda, Ujevića ili Keatsa, ne potječe njena snaga nikada od intelekta. Baudelaireova »Lethe« ili Shelleyeva »Pjesma noći« sadržavaju manje smisla od kakove osrednje napisane rasprave o geopolitičkom položaju Kine, a Swinburneova je turobna nježnost ili ekstatični sjaj Calderonovih soneta razumu isto tako neshvatljiv kao mračna dubina Leopardijeva, iskonski nemir Villonov ili kozmički zanos Juan de Cruza, razumni sadržaj riječi tvori u lirici uvijek samo prve stepenice, koje brzo preskačemo, on je samo štaka, kojom se služimo komadić puta, da ju poslije, kada se lirska snaga riječi raskrili, radosno opet odbacimo.

III.

I doista nam lirika uvijek brzo razotkriva svoje pravo lice, u njoj se, odmah iza prvih snažnih zamaha riječi, rastvaraju tajne dubine, u kojima misli, zvuci i oblici imadu drugi smisao, drugi zvuk, drugu boju i oblik, nego na javi. U tim je toplim dubinama krvi duša »ptica na stablu života« (Hafis), »sunce uvela ruža« (Petöffy), »mjesec srebrni, blistavi krčag, što smrskan leži na dnu mora« (Vjekoslav Majer), »električni mjeseci koračaju tu zlatnim oazama« (Rimbaud), »sante se ruše od ujeda crva« (Rimbaud), »bregovi rađaju plamena mora« (Poe); nekoliko je stihova Goetheova »Mignona« na ovoj razini duše snažnije od čitave njegove filozofske lirike, riječ »Kalanthan« moćnija od Uhlandovih balada, a Ujevićevi su stihovi:

.... Ponore! more povrh moje glave
i zlatne ribe danom od kristala
Ja pitam gdje je mjesečina pala
i gdje se gorski horizonti plave...,

jasniji od algebarske formule, iako im jasnoće ne ćemo razumom moći nikada posve shvatiti!

Ovo je čudno, iracionalno djelovanje poezije kušao razjasniti Freud.

Poezija obavlja po Freudovu mišljenju neku nesvijesnu praktičku svrhu: dajući nam mogućnost, da iživimo nagonske želje koje smo potisnuli iz svijesti, stara se ona — kako veli Marko Ristić — »da kanali naše osjećajnosti ostanu uvijek zvježi i čisti«. Stvaranje je pjesniku neodoljiva potreba, ono ga spašava od tereta neutaženih želja, iz njegove se izbezumljene duše viju riječi poezije kao uzdah, kletva ili krik oslobođenja.

Ova se nesvijesna regulativna funkcija umjetničke riječi ne može, danas nakon Freudovih otkrića, više negirati.

Danas je sunce očajno jadno
Bakreni rđavi oklop u povoju sivih krpa.
O, danas svi pegazi krila po kalu i maglama vuku
Plaze sve sjene ko umorne lađe, kad rasparanog jedra plove u žalosnu luku
i danas ne zvone harfe, jer umor proždire ruku.
Danas je sunce očajno, jadno i nijemo,
i glasovi ceste u sobi trepere. I tiho se gube.
Duša je danas sanduk,
U koji smrt rupe crne svrdla i dube.

(Miroslav Krleža)

Autor iživljava ovdje svoju agresiju. Simboli su te agresije: dubenje i svrdlanje rupa, paranje jedara i proždiranje ruku. Pjesnikovo nad-ja zabranjuje međutim ovu agresiju, autor ju stoga ne smije naprosto iživjeti, već mora — da bude zadovoljeno njegovu moralu — istodobno i sam sebe kazniti: agresija svršava zato u pjesmi smrću, smrt je ona, koja svrdla i dube crne rupe. Motiv je kažnjavanja i na drugim mjestima oštro naznačen: jedra, koja hoće ploviti, rasparana su, krila se pegaza vuku po kalu, ruku, koja hoće svirati harfu, proždire umor. Autoru uspijeva tako da pod svijesnom dinamikom riječi zadovolji dvije oprečne težnje: želju za krajnjim naglašavanjem sebe i uništenjem svega, što se tome opire, i osjećaj krivnje zbog ove tako grješne želje.

Navedeni stihovi, ipak — i pored njihove snažne podsvijesne dinamike — nisu poetski; oni nam pružaju doduše zadovoljenje agresije i osjećaja krivnje, ali nam ne daju one tajanstvene, transcedentalne slutnje tišine, onkraj agresije, krivnje i sviju drugih određenih osjećaja, bez koje nema prave poezije!

Da je doista tako i da iživljavanje podsvijesnih želja nije u poeziji nikada konačni cilj, nego uvijek samo prelazni stadij na putu apsolutnome, dokazuje

nam na svakome koraku naše poetsko iskustvo. Mi osjećamo poeziju uvijek kao muklu slutnju jedinstva, kao daleku neku tišinu i veliku svjetlost bez sjena i sjaja, u kojoj se posve rasplinusmo. U toj mirnoći ne možemo poslije niti najoštrijom analizom pronaći više nikakovih želja, nemira ili težnja, u njenome je krilu, zajedno s nama, nestalo i sviju naših impulza. Ovoga nam čudnoga smirenja ne može nikada pružiti proza, ona je sva žurba i hitnja; poput talasa, kojih pokreti izazivlju opet nove talase, gone nas njene riječi uvijek dalje od želje do želje i od cilja do cilja.

Da je poezija doista doživljaj naročite neke kvalitete, koja se bitno razlikuje od umjetničke proze, pokazuje nam jasno i analiza njenoga jezika:

1. Kada bi se poezija doista iscrpla samo u slasti izživljavanja potisnutih želja, kao što to čini proza, mogli bismo u lirici posve mirno izmijeniti slijed riječi, a da time ne narušimo njenu poetsku vrijednost. U takovome bi slučaju podsvijesna dinamika riječi mogla ostati ista, pa se ni njihova lirska snaga ne bi smjela izmijeniti.

U poeziji opažamo ipak protivno:

Stihovi Dobriše Cesarića:

... Ništa mi ne će ostat od uma,
Ni jedna misao mrtvoga duha,
Ja ne ću imat ni uha ni sluha
Da slušam tišinu svojega šuma...

prestaju biti lirski, ako im ma i neznatno izmijenimo slijed:

Od uma mi ne će ostat ništa
Ni jedna misao mrtvoga duha,
Ja ne ću imat ni sluha ni uha
Da tišinu svojega šuma slušam.

Kompleksi su nesvijesnih želja ostali u oba slučaja isti, a ipak je poezije u potonjemu slučaju nestalo!

2. Ista se pojava dešava i u valjanu prijevodu. I ovdje mogu elementi onih riječi, uz koje je povezano izživljavanje želja, ostati jednaki, kao i u originalu, pa bi i prijevod morao ostati isto tako poetski, kao original.

Iskustvo nam međutim dokazuje, da se lirika uopće ne da prevesti! Riječi:

... Wer fühlet
Wie wühlet
Der Schmerz mir im Gebein
Was mein armes Herz hier banget
Was es zittert, was verlanget
Weisst du nur, nur du allein ...,

(Goethe)

prestaju biti u prijevodu lirske:

Tko znade
Sve jade
Tjeskobu mi mnogu?
Bol, što i kosti mi toči
Zbog čega mi srce strepi
I za čim mi hlepi:
Oh vidjet mogu
Jedino sad tvoje oči.

3. Dodamo li ili izmijenimo u lirskome djelu samo jedan jedini glas, a da time nismo narušili značenja njegovih riječi, nestat će iz njega odmah i poezije! Izmijenimo li u stihu:

... Samoća prazna jesenja, a biva sve jesenije..., samo glas »j« u »sk«:
... Samoća prazna jesenska, a biva sve jesenije..., raspast će se odmah osjetljivo njegovo poetsko tkivo i lirskoga će djelovanja nestati!

Ovdje je sve ostalo isto: ideje, vanlogične asocijacije, senzualnost, osjećajnost i izživljavanje potisnutih želja, a ipak je nesklad jednoga jedinoga glasa uništio magiju svega!

Odatle slijedi vrlo jasno, da se prava snaga poezije, njena differentia specifica, kojom se ona bitno razlikuje od proze, ne može nikada rađati iz nekoga određenoga svijesnoga ili nesvijesnoga sadržaja riječi; njen korijen mora očito sezati dalje, u dubinu, u ono nešto, čega u riječima preostaje, kada im se oduzme svako svijesno ili nesvijesno značenje.

IV.

Ovo neobično svojstvo riječi, koje nema prave veze s njihovim značenjem, samo je čisti zvuk i ritam. Lirika se razlikuje od proze samo naročitim zvukom i ritmom svoga govora. Dok nas zvukovi proze ostavljaju hladnima ili samo izdaleka prate tematiku njenih riječi, postaju oni u lirici jedinim i isključivim vodičem poezije. Pjesnik je pjesnikom tek po tome, što vlada tajanstvenom snagom čistoga zvuka, on je — kako veli Kirkegaard — »bijednik, koji osjeća duboke boli, a usta su mu tako građena, da mu uzdasi i krikovi zvuče kao lijepa glazba« — ili točnije — on je bijednik, čiji uzdasi postaju, poradi naročitoga njihova zvuka, mostom transcendentalnoga nekog osjećaja.

Zvukovi i ritmovi ove čudesne glazbe sastoje od sitnih, jedva naslućenih vibracija glasa. Zvuk je »a« drugačiji u riječi »grâd«, nego u »grăd«, »r« je drugo u »tren«, a drugo opet u »rana«, »m« je u »muk« sastavljeno od mnogo »m«, koji bruje poput orgulja, a u »smrt« je kratko i oštro, »v« zvuči u »vika« kao fijuk biča, a u »vina, violina« je mekano i blago, u posljednjem je stihu »Jesenje samoće« zasjalo u šuštanju »s«-ova, oblo neko »a«, a »e« je u »Meer« zatalasalo Nietzscheov stih do ruba apsolutnoga. Kao svuda, tako je i ovdje od genijalnoga do

banalnoga samo jedan korak: titraj, neznatni šušanj, malo ubrzanje ili usporenje ritma, dašak premalo ili huk previše — i lirske je struje već nestalo![7])

U ova se imponderabilija zvuka ne mogu unijeti određena pravila. Ritam nije u lirici nikada suho i pravilno izmjenjivanje arze i teze, a zvuk nije samo skup asonancija, rima, aliteracija ili drugih figura.[8]) Novo je lirsko djelo uvijek nova, originalna kombinacija zvuka, nešto čega nije dosele nikada bilo niti će biti i čiji će postanak ostati tajnom. I sam pjesnik bijaše u tu tajnu upućen samo jednom, u momentu inspiracije, u onome časovitom ushitu, kojega zrelost ne može poslije ni on sam više razjasniti.

Sve ovo vrijedi samo za vrhunac poezije, za onaj trenutačni sklad, kada nam se u lirici razotkriva jezgra. Bogatstvo toga trenutka ne može pjesnik niti htjeti niti smisliti, ono mu pada u krilo iznenada, kao čudesni nezasluženi dar. Žudeći svom dušom samo za tim, da ostvari neutažene želje i izživljavajući te želje idejama, slikama i bojama, uzdasima i krikovima svoje krvi, odabire pjesnik, ako je doista pjesnik, i neznajući onakove riječi, koje ga zvukom vuku u dubinu. Vođen tajanstvenom snagom čistoga zvuka, kroči on preko podsvijesnoga smisla, kroz krugove svojih sanja, sve dublje u srž, zvukovi riječi skidaju na tom putu s njega breme njegovih želja — trenutačni blijesak — i on će, oslobođen sviju želja, praznih jedara, bez vjetra i struje zabroditi u veliku tišinu.

Da dođe do pravoga zvuka, mora pjesnik dakle uvijek proći čistilištem velike neke patnje, lirski je zvuk rezultat čitavoga njegova života, njegovih tuga tjeskoba i sumnja, boli grjehova i zala i njegove bezumne čežnje za apsolutnim. Sve ove posebne motive izživljava pjesnik u prvome nelirskome stadiju stvaranja. U tome se prvom stadiju, koji se još ni po čemu bitnome ne razlikuje od proze, pjesnici luče u apstraktne, akustične i vizuelne tipove doživljavanja, u lirici su ovdje od znatnoga utjecaja podrijetlo, temperamenat, doživljaji, nazori, stalež, socijalni položaj i narodnost pjesnika, a djela im pripadaju raznim strujama, tendencijama, školama i stilovima.

U drugome stadiju svoga razvitka pokazuje lirika već posve drugačije lice. Želje se ovdje već ispuniše, ali zvukovi riječi zvone još kao daleka jeka i — umjesto, da se odmah rađaju nove želje, kao što to redovno biva u životu — gori nam duša, obuzeta tajanstvenom snagom zvuka, trenutak još i dalje, gola i čista u svome apsolutnome vitalitetu. U ovome stadiju egzistira samo jedna vrsta poezije, koja djeluje čistim zvukom, i jedna vrsta pjesnika, koji mogu tim sredstvom probuditi u nama osjećaj dubine. Čisti je lirizam ovdje, na svome vrhuncu, kroz vjekove jednak i nepromjenljiv kao što je nepromjenljiv sjaj zvijezda, cvrkut ptica, žubor potoka ili šum mora.

[7]) Da izrazi sve ove nijanse, mora se poezija poslužiti timbreom, bojom, visinom ili nizinom glasa, šaptom, glasnoćom, brzinom, sporošću i svima drugim neizrecivo bogatim modulacijama ljudskoga govora. Prava snaga poezije dolazi zato do izražaja samo onda, kada se lirika recitira. Liriku valja u sebi recitirati i onda, kada je čovjek sam za sebe čita. Riječ pjesništvo ne potječe uzalud od pjesma, a lirika od lira.

[8]) Lirika nije niti oponašanje glasova prirode: ... i cvrči, cvrči cvrčak na čvoru crne smrče ... to je onomatopoetski, ali nije poetski.

I kao što se od šumora mora ili žubora potoka ne može zahtijevati, da djeluju za neku ideju, tako se to ne može tražiti niti od lirike. Lirika nam u svome konačnom rezultatu pruža potencirano jasno onaj osjećaj opravdanosti i harmonije života, koji nosimo uvijek negdje na dnu duše i bez kojega ne bismo mogli uopće živjeti. Taj se temeljni osjećaj života ne može ograničiti na neki određeni moralni sistem. Hoćemo li već za ovo životno svojstvo lirike upotrebljavati riječ moral, bit će ona moralna samo u nekome višem kozmičkom smislu, u kome nam se svi intenziteti života ukazuju samo odrazom jednoga te istoga tajanstvenoga realiteta, što mirno i postojano gori na dnu svega.

(Predavanje držano u Pododboru Matice Hrvatske u Zagrebu)

IVO HÜHN

PJESME

NOĆ

Podno bijelih stopa Mjeseca
Leži krotka Noć.
Zvjezdana samoća mora:
Umiljato gnijezdo slutnja.

I oči dubina svijetle
U času kad ribe ljube.

Žabe i čvrci pjevaju.

Šumi more
Maslinove boje.

RIBE

Kad vas izvuku iz dubine kaljava gliba
Dušmanske ribarske ruke
(U njima ukliještene, mučenice,
Trepet ste svih riba)
Bit ćete polumrtve, krute:
Tijelo će se kô električna, srebrna šipka
Uzalud tresti u predsmrtnu grču
Na kamenoj obali Neznane Luke.

Kad i zginete, bit ćete nijeme:
Šutljivost hrabrog bilo vam vrijeme.

Samo će oči mutne i suzne
Pjevati Prezir Života.

ZVUK

Mlaz glazbe s ona svijeta, davna dana
Još će noćas uhu i mašti
Uspavanku presti:
I u nizu novih dana
(U blizini ljudi taštih)
Zvuk taj nikad ne ću sresti.

Vratit se beznadnu ne će
On mi neznanik drag:
Ne mrse više ovi prsti svijetlu vlas
Nit suzi ono mrtvo oko.

Moj besuzan plač
Skameni mu glas.

PTIČJA SMRT

Još se začu krik
Što je jeziv dopro na vrh brijesta.

(Od strave uzdrhta Noć
I sazviježđa blisnu,
Ljupki Blizanci).

Sad u tišini zvjezdanoj
Ukroćen vjetar spava.

Padaju zadnje kapi....

U granju žamore gnijezda.

PERIVOJ

Pod vlažnom se granom
(Plaštem kasnih zaljubljenika)
Još jednom zanjiha Radost.
I začu se posljednji pjev
(Iz kola ljepojka vila):

Noć će ove jeseni lomiti srca
I naše će vode i bistra jezera
Vrijeđati mutni pogledi neba
U odsjevu ranoga jutra.
Nepovratni dođi pod naše granje
(Plašt ti ljubavi u lipanjsko veče)
Noć će utjeha bit i posljednja kap,
S mokre je grane odletjela ptica.

Nepovratni dođi — — —
— — — odletjela ptica.

ANTON NIZETEO

INTIMNI TEATAR

U kapljama kiše ginu oduševljenja
Sunce je pokralo pijanstva:
guštera, valova i žena
Samo sumorni oblaci, jesenji oblaci
I nakazno nutarnje ogledalo!
Samo grozničavi oblaci
oko sebe i u sebi

NEVIDLJIVI MOSTOVI

U studenoj pomrčini očajava tvoj pogled
I sputani krik u grlu
Idi!
Mi ćemo orno zidati nevidljivi most
od grada do grada
Jer našoj ljubavi treba istinskog hljeba
što taži istinsku glad

LUČONOŠE

Dok naoružani automati harače na ljušturi crknute misli
oni se zavlače u jazbine
i tiho ali odlučno govore istine
Mudro čekaju čas!
Ili idu u krvava zapuštena polja
I oči im krijese:
Polja žude traktore
i radosne slobodne glasove
neustrašive prodirne
ko misao lučonoša!

SUŽANJ

Disati duboko, duboko
i čuti svoj, tvoj i njegov glas
osjećati snagu miške
čvrstu kičmu
i imati oštar vid!
Vidjeti jasno!
Oboriti tamnički zid
Zagrliti život
Zračni, zvučni, snažni, snažni, vidoviti!
Život!
Da znoj bude radost i misao ponos a ne bestidan stid!

PANIKA U PAYSAGEU

Ignjatu Jobu

Jugovina je unijela zabunu i dala krvoločni znak
Svaka biljka u prisoju viče
i bezumno doziva
samotnu maslinu
A maslina lamata čvorastim rukama
i bespomoćno traži među gnjevnim oblacima
spas plavetnila
Nadire noć
Noćas će uz tuljenje jugovine uginuti zelenilo

PLESAČICA

Ozmijila me perom tijela
i pliska u zraku
Nadahnutom rukom takmi se kosom
Nogom bosom
(diram: snijeg, vatru, svjetlosnu traku)
gasi mi vid
Plima strasti davi me u mraku
u plodnom mraku vjetrnica čula:
sijevaju vatrometi, vrcaju vodoskoci i izvire
opojna bujica zvuka
Ona mi kupa dah
ona je požar uma
i blistava ubica teže

POST SKRIPTUM

Kraj jedrih grozdova doveo me put
Opili me mirisi večeri
oči nagovaraju putene boje
Moje žilavo pseto širi nozdrve:
u dašku s planine osjeća ženku

DRAGO IVANIŠEVIĆ

ZAPISI

Najteži nauk je onaj, koji nam daju životi velikih ljudi. Slušajući, ili čitajući o snazi njihovih riječi, usamljenosti njihovih namjera, otkupljenju njihovih žrtava, mi se sve više rastužujemo i usitnjujemo. Postajemo sve manji. U oduševljenju i zanosu, kojim ih pratimo, mi se sve više gubimo, pa kad se ponovo vratimo sebi obasjani njihovom veličinom, pokazuje nam se strašna i beznadna slika naše nemoći i ništavnosti.

Lijepo sagrađena građevina izaziva u nama najiskrenije oduševljenje. Ona je vitkoćom svoje građe ostvarenje harmonične misaonosti precizne i jasne, a pored toga i sretne, jer je svakom vidljiva i shvatljiva.

Mnoge naše vrijedne misli potonu u moru besvijesnog. Bilo da su se javile kratkim blijeskom, bilo da nisu mogle biti na vrijeme zabilježene, bilo da su nam se iznevjerile svojom hitrinom.

Trajno prisustvo smrti zagorčava nam i ono malo sretnijih trenutaka, što ih doživljavamo.

Pratvar, iz koje je nastala naša zemlja, sa svom svojom mnogolikošću, uvijek je ista u svom neprekidnom stvaralaštvu. Razgrađujući se iz jedne u drugu stvar, ona je neumorna na putu svog djelovanja i preobražavanja. Slično je i s umjetničkim djelima, koja uglavnom živu od istih osjećaja neprestano ih razgrađujući i oblikujući u sve ljepše i ljepše tvorevine.

Neprestani put vode, koja se pretvara u paru, pa u oblake, pa u dažd, pa u mora, jezera, rijeke ili potoke, može da posluži kao lijep primjer ljudske duševne djelatnosti, koja isto tako mijenja svoje oblike seleći iz jedne duše u drugu sve raznolikija i bogatija.

Dobivajući, mi neprestano gubimo.

Na kolodvorima, obalama, kao i uopće na svim mjestima sa kojih se putuje, mi se redovno sneveseljujemo i rastužujemo. Česti odlasci, nesigurnost ljudskog života i kratkoća svih doživljaja uzroci su tome bolu. Živeći, mi se neprestano praštamo i rastajemo.

Kako je teško imati posla s čovjekom, koji jednako malo misli, kao što i jednako malo osjeća.

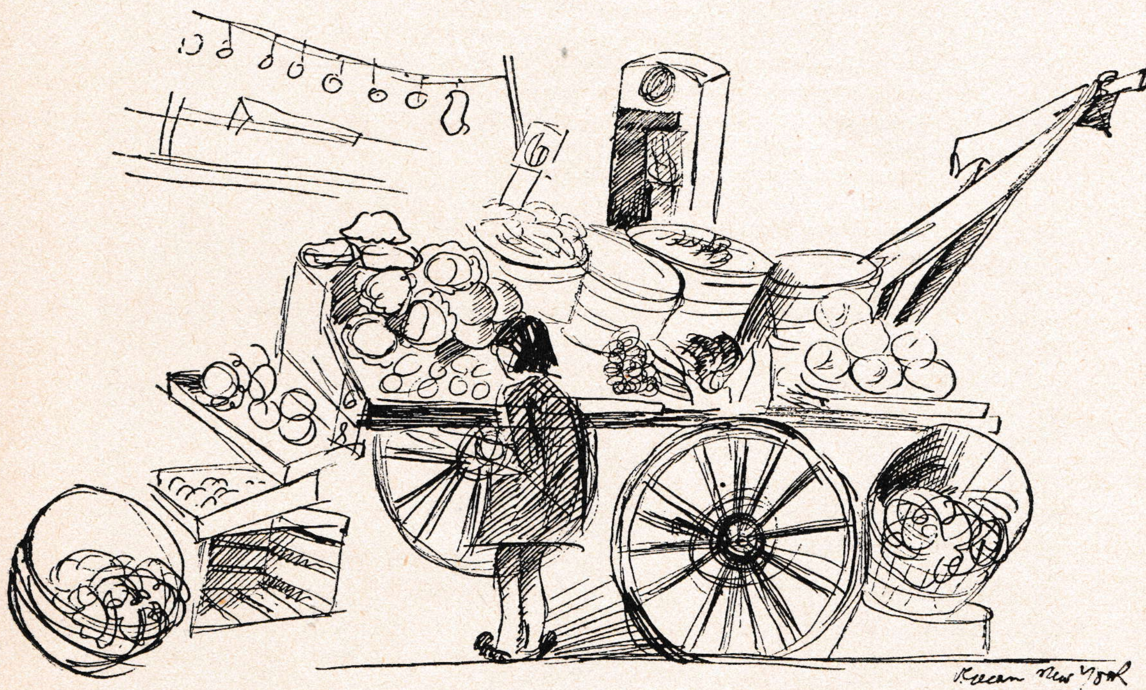
Nigdje nema sigurna mjesta, na kome stojeći možemo kazati: evo tu smo. Svi smo mi, ma ne znam kako bili jaki, zavisni od ustalasane pučine ljudskih nemira, koji uvijek ispod nas huje i prijete novim revolucijama i ratovima.

Promatrati iz načitane perspektive mase naroda, kako kreću ulicama u raznim pravcima za blagdanjih dana, ne može se bez izvjesnog bola i potištenosti. One, koje mnogo znadu o filmskim zvijezdama i sportskim prvacima, jedva imaju pojma o duhu i njegovim naporima. Tuđe svemu, što se dešavalo i što se dešava u usamljenoj pozadini ljudske misli, mase bezbrižno kreću dalje evropskim gradovima, spremne svakog časa, da nekom pustolovu ili demagogu za volju popune milione grobova.

Sve se opire stvaraocu; kiparu kamen ili mramor kad hoće da sagradi kip, spomenik ili grobnicu; slikaru boja, kad hoće da naslika pejzaž, portret ili mrtvu prirodu; pjesniku riječ, kad hoće da ispjeva poemu, dramu, lirsku pjesmu ili ep; muzičaru preobilje čuvstava i premali broj tonova, kad hoće da stvori simfoniju, operu, sonatu ili madrigal; političaru narod, kad hoće da ga povede u susret boljih prilika i događaja; misliocu društvo, kad hoće da ga podigne na viši stepen misaonosti, harmonije i reda. Otuda istinski umor i tragičan neuspjeh svega ljudskog.

Nad površinama mirnih vodâ: jezera, ribnjaka, lokava, treperi uvijek neka fluidna tuga, kojoj je uzrok u mijenama danjeg svijetla. Voda prva upija mrak i prva osjeća svitanje. Sve boje neba nalaze u njoj svoje odraze, sva okolna stabla svoje sjene i svi lahori svoje tragove. Ona je kao i duša pjesnika, koja je osjetljiva za sve što se oko nje dešava, obdarena velikom snagom primanja i uljepšavanja.

OLINKO DELORKO

A K R O B A T

III

A K R O B A T

*Svečanost se svršila
od procesije ostalo nekoliko kasnilaca u krčmama
zapijajuć tugu vječnu bolest
stari pjanci koje nije izliječio čudesni studenac
melanholici brali izgažene kitice
odlazeći da plaču bez suza u puste sobice sa slikom ljubavi
kapele se razbježale ko aleje divljih magnolija poslije vihora
a tu i tamo ozivao se osamljeni napjev po zapuštenim kućicama kraj cesta
sunce svršivši svoje dnevno hodočašće
po nevidljivom konopcu nad milionima gradova
utonulo pod obzor
a savladani akrobat dizao je ruke prema ovom akrobatu svemira
što za nas umire svaki dan
ali to nije smrt
na drugoj polukugli dižu se prema njemu ruke u jutarnjim haljinama
ponosno majestetično i pokorno sunce
od kojeg ostade samo ružičasta uspomena zapada*

*Akrobat je znao ići ići
al njegove noge bjehu hrome od ponosa
al njegove noge bjehu hrome od bojazni
od ponosa ljubavnika svih čudesa osamljenoga anđela
od bojazni onoga kome je suđeno da ljubi bez odmora sve do kraja
njegove noge bjehu hrome od starosti mladića
njegove noge bjehu hrome od mladosti muškarca
vidio je svoje djetinstvo
sedmogodišnje mornarče bez nogu
i zvao
odvedi me tamo gdje je život
izvan svega
a dijete uhvativši ga odvažnima rukama
vodilo ga daleko iz grada preko zbunjenih polja pred kraj zime
nad brežuljak gdje se činilo da svršava svijet*

*Najednom se pojavila kupola
kojoj se zlatan križ upire o nebo
i kako su išli izronjavaše polagano tajanstveni grad
grad kupališnih vila u vrtovima
za njihovim željeznim plotom odbijahu dugi sati*

Joso Bužan
Stupalo

Joso Bužan
Na paši

Bješe to grad čudesa
kraljevi čekahu tamo na vječni signal tajanstvenoga glasnika
Djevice Marije s blankitnima očima mater dolorosâ
ljubavnice su svlačile cijelog života svoja tijela bez utaženja
prokleti nijemi pjesnici nad bijelim listovima melanholije
pape se skrivali u skrovitim izbama svoje tamnice
automobil s crvenim krstom dovozaše neprestano nove i nove junake ljubavi
bješe to sanatorium umobolnih
taj krasni tajanstveni grad s kupolom
golema biblioteka
njeni se romani opetuju uvijek iznova
tih blagoslovenih svetaca
koji napustiše uzaludne zadatke za jedan ukočen poljubac
za jedino predvečerje bojazni
za jedinu pjesmu
za jedinu tužnu riječ
onih koji napustiše svemir uzaludne dosade života
za jedini trenutak čarobnog tumaranja
koje opetuju za čitav svoj život ko Budha nirvanu

Bješe večer
a grad odjekivaše glazbom blaženstva
u tajanstvenim oknima iskakivahu krijesnice
a stakla plamsahu mjesečevim ognjem
za njima su izronjavali junaci
kojima je suđeno promjenjivati se

Akrobat stajaše na pustoj cesti

Do viđenja grade krijesnicâ
tužni raju onih koji ljubljahu a ne umiru
do viđenja grade akrobatâ
do viđenja grade krvi svijetala u vrtovima i zvijezda
tvoja bajka što spašava sreću
u kojoj se svete moriteljice sporazumijevaju s ružama
do viđenja grade pjesnikâ
odlazim da bih se vraćao k tebi sa svojim dvojnicima u bezbrojnim likovima
do viđenja grade besciljnih blaženstva
odlazim da svršim svoju pjesmu ponosa tuge krvi i zvijezda
kojima je sudbina padati nad mojim ležajem

Na drugoj strani blještaše grad dosade
ukrašene noći ko groblje
kojega svijetla omamljuju daljinu
kao svijetla grobalja
pod kojima porodice umiru uza zveket zlata šuštanje švabâ i bolnih krikova
koje ne čujem

(Sa češkoga preveo Dragutin Tadijanović) VÍTĚZSLAV NEZVAL

Napomena: Za vrijeme moga boravka u Pragu (ferije, god. 1932) načinjen je doslovan prijevod ove poeme u zajednici s g. M. Kadićem. Poema je prevedena iz knjige: Vítězslav Nezval, Básně noci (Pjesme noći), II izd., Prag, 1930. Poslije toga, u Zagrebu, valjalo je dotjerati jezik, i ritam, utvrditi konačan tekst prijevoda. O Nezvalu je u nas pisano u Hrvatskoj Reviji VIII, 1, 1935. u članku „O poetizmu i Vítězslavu Nezvalu". —

ATENTAT

Na svakoj kući visjela je po jedna carska zastava, a na svakom prozoru po bosanski barjačić. Kuće s jedne i s druge strane ulice spojili su građani konopcima, i da uz carske zastavice nisu visjeli po konopcima bosanski grbčići, mislio bi, da građani suše džepne rupčiće.

Desetak seljaka bilo je osuđeno radi tučnjave na tri dana zatvora, pa ih je načelnik stavio pred dilemu: ili tri dana odsjediti ili na glavnom trgu podići slavoluk! Seljaci su odabrali slavoluk, požurili se i podigli ga u dva dana, misleći, da će načelnika prevariti za ostatak — međutim, naš načelnik izvarao je za ove tri godine i pametnije od sebe, a da ne bi seljake, pa im je treći dan naprtio čišćenje gradskih ulica!

Kićenje slavoluka nije mogao načelnik povjeriti seljacima; za taj posao trebalo je inteligentnijih osoba. Mislio je u prvi mah, da odabere djevojke za taj posao, ali se sjetio prošle godine, kad je dizao slavoluk poglavaru Bosne, feldmaršalu Potioreku, pa pozvao djevojke, da ga okite, a one se odazvale, popele se na ljestve i počele da ga kite. Međutim nije prošlo ni pô sata, sletjeli se momci pod slavoluk, i počeli zuriti u oblake povrh slavoluka! Djevojke su odmah shvatile situaciju — suknje su pritegle, a noge priklopile, pa kao kvočke posjedale po ljestvama! I šta je načelniku drugo preostalo, nego da posao zaustavi, djevojke skine s ljestava, a bezobraznike kazni zatvorom.

Radi ovoga događaja napale su ga protivničke novinice. Nazvale su taj događaj »afera s djevičanskim suknjama«, ali on im je, hvala Bogu, prilično zasolio. Vlast je novinice obustavila, a urednika izagnala u rodnu domaju!

Kad je načelnik vidio, da za taj posao nisu djevojke, zapovjedio je pandurima, da po okolici skupe cigane čergaše, a kada su ih sabrali, rekao im je: ili smjesta u drugi kotar ili na ljestve, pa kiti slavoluk! Cigani su prihvatili za ljestve, a za višak ceribaša je izmolio načelnika za tepsiju ćevapâ.

Na vrhu slavoluka Njihala Se o vjetru Careva Slika. Bio Je Obučen u zajedničkoga K. u. K. Generala, Klečao Je i Molio Boga za Monarhiju. Cara su za slavoluk poklonile vrijedne sestre Uršulinke. (Prije dvadesetak godina Car Je Darovao sestrama 10 kruna za crnačke misije u Tonkingu).

Ispod Careve Slike sjao je na suncu početak Himne:

»Bože, živi, čuvaj, Bože, Cara našeg i naš Dom!«

Grad je bio čist kao na Brašančevo, a građani uredni i izbrijani kao da će na prvu svetu pričest.

Jajec je osvanuo u barjacima, a građani u nedjeljnim odijelima, jer Je Car Bosnu Odlikovao, kako je sultan nije nikada odlikovao. Poslao joj Je po drugi put u pohode Svoga Nasljednika. (Prvi put Svoga Sina, Pokojnoga Nadvojvodu Rudolfa, a sad, evo, Bratića, Franju Ferdinanda).

Znali smo, da će po programu Nadvojvoda Mimoići naš grad, ali On, kao Budući Car, Može Putovati i bez programa, pa Stići i k nama, a šta onda? Onda je kasno za misu! Upravo tako bijaše i za Pokojnoga Rudolfa! Rekli su, da je naš Jajec izbačen iz Njegova programa, i mi se obukli kao za petak, a kad tamo, On ravno k nama! Došao, brate, iznenada, kao blagajnici kontrola, i kad se toga sjetimo, i sad se stidimo! Na ulazu u grad dočekao Ga gradski maltar i, neznalica, zatražio od Njega maltarinu! Istina, Njegova Se Prejasnost Nasmijala i Platila tri maltarine, ali kad Je Princ Otputovao, otputovao je i maltar za Njim! U početku se patio, jer se nije znao snaći, ali se kasnije orijentirao i po kafanicama za groš prepričavao susret s Nadvojvodom. (Pod naslovom: »Susret Carevića s maltarom« ušao je kasnije taj događaj u bosanske čitanke za osnovne škole).

Da se opet ne osramotimo, proglasio je načelnik, da budemo čitav dan na nogama, jer tko zna, Ne će li Njegova c. i kr. Prejasnost Zaželjeti (oh! kad bi to Zaželjela!), da i mi budemo dioničari Monarhijskog slavlja!...

Naš načelnik nije trpio upravitelja bolnice, pa da mu upravitelj ne nasjedne, kao što je nasjeo prošle godine, kad je k nama došao poglavar Bosne, Potiorek, pa po nagovoru načelnika upao u bolnicu i našao bolesnike kako se po krevetima »ferblaju«, a upravitelj se u kancelariji raskomotio i kiseli noge u bolesničkoj zdjeli za čorbu — odredio je upravitelj, da »shodno načelnikovu proglasu Br. Gr. 197-14. od 14., pa sve do 27. lipnja ove godine, budu 28. lipnja 1914. godine i bolesnici na nogama, odnosno, koji nemaju svojih nogu, dobit će tuđe t. j. proteze iz bolničkoga magazina, a o čemu sam obavijestio upravu magazina pod Br. Pr. 4-7 od 25. lipnja ove godine.«

Da nas Prejasni Nadvojvoda Franjo Ferdinand ne Bi Iznenadio, kao što nas Je Iznenadio prije trideset godina Njegov Prethodnik, Pokojni Nadvojvoda Rudolf, osvanuo je toga jutra načelnikov proglas, »da će Dolazak našega bosanskog Gosta javiti tri paradne prangije, i kad one gruhnu, da je svatko na svom mjestu, a gdje je čije mjesto, određeno je mojim proglasom od 25. lipnja ove godine pod Br. Tr. 201-23.«

Naš Jajec očekivao je 28. lipnja 1914. godine čitav mjesec dana, i kad je osvanuo, sve je pojurilo na ulice. Među ostalim i moja baka na štakama, čiča Martin s grbačom i neki starčić s kišobranom.

Ali nitko se 28. lipnju nije toliko veselio, koliko djeca. Radi 28. lipnja odavna je već prestala obuka i čitav mjesec dana nisu djeca ništa drugo radila, nego prije podne vikala »Živio!«, a poslije podne pjevala Carevku. Kad taj dan Dođe u naš Jajec Nasljednik prijestolja, rekao je učitelj, Stat će uprav kod njih, pa nek se stoga ponove. Na račun Franje Ferdinanda svako je dijete nešto dobilo: netko kapu, netko kaput, netko fes, netko cipele, a moj mlađi brat veće hlače od sebe! Da mu ne spanu, podignuo ih je, savio ih oko pasa i pritegnuo ih k trbuhu i s njima više nalikovao ekvatoru negoli trbuhu! Kad ga je opazio njegov drug Ivica, dobacio mu je »hlačar«, ovaj njemu »šmrkavac«, iz čega je nastala tučnjava, u kojoj je Ivica dobio šakom u trbuh, a moj brat nogom u tur.

Čitav se Jajec gore-dolje šetao, a svaki čas izniknuo je odnekle načelnik, pa nekom: »Kako, Mato?«, nekom: »Hvala Bogu, Frano, lipo je!«, a mom ćaći: »Samo, Stipo, da i to prođe, pa da opet mirno spavamo! Zbilja! Stipane, kako si ti sinoć spavao?«

»Slabo, gazda Franjo, a ti?«

»Ma ja, brate Stipica, ne spavam čestito ima tome i mjesec dana! Brige, brate, pa odgovornost! Znaš, kako je!«.

»Znam, gazda Franjo, znam!«.

»Vjerujem, Stipiću, vjerujem, ali ipak — ej Milkane glupane, o, Grgure pandure, zar ti je tu mjesto, Bog te ubio! Gdje stojiš, volino? Oprosti, Stipane, odoh ja dalje — čekaj, Andrija, eto me!«...

Moglo je biti devet sati prije podne. Sunce prigrijalo, a žeđa pritisnula. Trbuh se skvrčio, pa kad koji birtaš otvori vrata svoje gostionice, ispane na ulicu miris vruće janjetine, i ona ti kroz nosnice ravno u želudac... a on zadršće, kao da su u njega smjestili birtaši Morseovu bateriju!...

Jaječani odoše u birtije, i nije prošlo ni pô sata, a ulice opustješe kao crkve iza mise. Ostaše na njima samo panduri, a ne bi ni oni ostali, da iza jednog ugla nije virio načelnik. (Čuo sam kasnije, da je poslije i njega nestalo. To je sutradan pričao birtaš Miško, koji ga je podvorio njegovim najmilijim jelom — janjećim batakom).

Čim je narod sjeo za stolove, došla je s ražnja janjetina, i dok su još narodu podrhtavale vilice, stvoriše se pred njim i čaše. Sve se ušutjelo. (Limar Pero mršavi otvorio usta, da naruši ovaj sveti jaganjčev mir, kad ga krojač Mato lupi po glavi janjećom nogom i ušutka).

Upravo se moj ćaća spremao, da podijeli mejdan s novim tanjirom »janjećije sitneži«, kad uoči moga brata Nikolu, kako mrvicama gađa u nos dobroćudnoga susjeda Marka, i upravo da će brata udariti, kad se brat izmače, ćaća lupi po tanjiru, razbi ga, i da će ponovo zamahnuti, kad vani nešto puče!

»Nasljednik je!«

Čim pade u birtiju riječ »Nasljednik«, skoči narod, kao da si ga bocnuo šilom u stolicu, i najuri na vrata.

U trku se limar Perica spotače o stolicu, opsovao joj majku i opružio se po zemlji kao prevaljen stup. Preko njega preskoči krojač Mato, naleti na voćara Miju, ovaj ga odgurnu, Mato se prihvati za novi kaput Tadije bravara, razdera ga, Tadija se strese, htjede Matu za kosu, ali ga netko bocnu u rebra, Tadija jauknu i po podu! Uto naletje opančar Pero, netko mu podmetnu nogu (čini mi se, šepavi Joco), Pero se zgrabi za ćaću, ćaća za stol, ovaj se zaljulja, pade po pisaru Adamu, Adam ispod njega, a stol po konobaru Jureku!...

Čaše zazveketaše i nešto sitno zaječa.

»Tko te, brate, prignječi?« rekoh bratu, a kad tamo, prosule se po podu nečije krajcare!

»Platite, braćo, janjetinu!« viče birtaš Mato narodu.

»Panduri!« krešti konobar.

»Tko mi uze novčanik?« pišti limar Perica.

»Još jednu litru!« dere se zvonar Drago.

»Evo ti je!« odgovori birtaš, podiže ga, namjesti ga na nogu i jednim šutom izbaci ga na ulicu!... (Ovaj se naš zvonar često puta opio već prije podne, pa mjesto u dvanaest sati, zvonio podne u jedanaest!)

Kad smo izletjeli na ulicu, počela je trka, da se dočepamo slavoluka prije Nadvojvode. (Drugi dan smo čuli, da je u jurnjavi strini Mandi ispalo zubalo, a babi Mari gaćice, ali tko bi u to vjerovao, kad je poteklo iz usta tamburaša Ilije, koga iza leđa nismo nikad drugačije zvali nego »lažljivi Ilija«).

Kod slavoluka iznenađenje. Onaj pucanj, koji je uzrokovao toliko zla u birtiji, nije bio pucanj iz prangije, nego iz kuhinjskoga kotla! Kuharica naših pandura, Bara, metnula na vatru kotao za čorbu, nalila u nju vodu i sasula u kotao meso i prismok, pa ga čvrsto poklopila, i mjesto da je ostala kod kotla, otpirila i ona k slavoluku! Dok je Bara gore-dolje paradirala, po koji put namignula brici Mirkecu i zdogovorila se s njim na prste, da će se poslije podne sastati, vatra je plamsala, a čorbica cvrkutala. Kad se vatra razigrala, a čorbica se raspjenila, počelo je meso poskakivati. Najprije pomalo, a onda sve jače, dok nije počelo udarati u poklopac. Kad se vatra potpuno rasplamsala, a čorba se razgrijala, kao ono Ahil na Hektora, jurnula je čorba na poklopac i kao što zubar gromko čupa bolesniku zub, iščupala poklopac, s njim o svod, a on s praskom, kao da je pukla prangija, rasprsnuo se u sto komadića!

Eksplozija je svijet prilično ustrašila, a najviše udovicu Jagu, koja se onesvijestila i od straha prije roka rodila. (S dopuštenjem bosanske musalle i zajedničke vlade dobio je dječak na krštenju ime Franje Ferdinanda. Danas je u Bosni kafedžija, a da se rodio dvadeset godina prije, otišao bi u Theresianum, i umro kao general!)

Zahvaljujući prisebnosti našega načelnika, panika se brzo stišala. Čim je doznao, »šta je na stvari«, Baricu je otpustio i protjerao u Kranjsku, a pandura Joška, koji se nakon eksplozije ušunjao u kuhinju i »mazao meso«, kaznio je sa tri dana posta. Da ne bi panduri ostali bez ručka, zamolio je načelnik birtaše, da za danas svaki pozove k sebi na ručak po jednoga pandura. (»A kad se jednom bude pisala hištorija Nadvojvodina Boravka u našem Jajecu«, dodade načelnik, »ne će joj izmaći ovaj plemeniti čin!«...)

Dotle se narod osvijestio, pa se nanovo rašetao. Ali stariji svijet ubrzo se zasitio šetnje, pa je korzo prepustio mlađariji, i uputio se u hladovinu našega perivoja, u koji se po noći išlo samo za okladu, jer su se u njemu javljale utvare.

Lipanjska žega otjerala je kasnije u perivoj i mlađariju — (momke i djevojke intimitet perivoja, a đake cigareta).

Tek što smo sjeli, kad zatutnjiše prangije! Da je netko povikao: »Izgori nam Jajec!« ne bi ljudi brže skočili. Jurnuli smo k izlazu kao da gori perivoj za leđima.

Kod slavoluka metež. Zgnjeo se čovjek do čovjeka, a neki se podignuli na prste, da bolje vide, pa ih svjetina izdigla na ramenima, i lebde iznad glava kao miljokazi.

Dimnjačar Joco popeo se na rame Martinu mesaru, pa desnom nogom stao na pleća tamburašu Iliji i da će lijevom za vrat Andriji kovaču, kad ga kovač Andro zgrabi za nogu i poteže, a Joco se zaljulja kao grana na vjetru i pljusnu po trgovcu Antunu!

Neki se šegrti uzverali na ogradu, i kao da su na bedevijama, odskakuju i viču: »Hop! Hop!«.

Užar Mirko (koji se na sajmu producirao za marijaš na žici), popeo se po žlijebu na susjednu birtiju, dočepao se krova, popeo se na dimnjak i stoji na njemu kao njegovo produljenje.

Učitelj Tonček dokoturao iz birtije pivsko bure, popeo se na bure i stao na prste kao balerina. Ispružio vrat kao da nije njegov, pa se nagnuo u stranu kao kosina. Natkrio rukom čelo i zuri u daljinu.

Načelnik se uzvrpoljio kao da njega dočekujemo. Poskakuje s noge na nogu i maše Tončeku, nek sađe sa bureta, a ovaj se naherio kao drvo u padu.

Situacija se napela kao žica.

Neki uopće ne dišu, nego stenju. Šegrti zinuli i jednom uletje muha u usta.

Djeci klecaju noge, babi Juli teku suze, a jedan se mališan drži za gaće. Nešto poče zaudarati...

Na tornju zazvoniše zvona. Izdaleka se čuje tutanj auta. Reže cestu kao pila balvane. Najednom se iza okuke pojavi auto, kojim je šofirao mladolik vojnik. Čim se pojavi, prolomi se uzduhom:

Živio! Živio! Živioooo!...

Učitelj se uspravi, izvuče iz džepa sviralicu, zapišta, podiže kažiprst i intonira Carevku.

Zbor prihvati i poletje k nebesima Himna Carevine. A kad se narod malo osvijestio, upa-

de i on u Carevku, pa zagrmi poput ljetne grmljavine:

»Blago, život, sve za Cara,
Sve za Cara i za Dom!«...

Na momente se pričinjalo, da se djeca i pjevači drže Haydnove melodije, a narod popularne: »Uvenulo lišće borovo«. Međutim pri svršetku, slile su se arije u harmoniju, jer su oba tabora pjevala iz grla, a ne iz nota...

I dok su iz naših grla letjeli posljednji stihovi:

»Car da živi, Dom da živi,
Austrija će vječna bit!«...

pričinjalo nam se kao da vidimo, kako ovi akordi jure preko naših krovova ravno prema carskom Beču, na Hofburgu se zaustavljaju, prolaze kroz dvorsku kapiju, jure kroz svijetle hodnike i padaju pred Noge Svijetlom Caru, našem Gospodaru!...

Braćo i građani, još jednom živio! viče načelnik u ekstazi.

Živiooo! Živioo! buči narod.

Bošnjaci! dere se limar Perica, još jedan gromki živio!

Živio! Živio! gromko kliče narod.

(Za taj »gromki živio« načelnik je drugi dan gromko ispsovao limara. Rekao mu je, da se »još jedan gromki živio« govori u bosanskim birtijama, a ne pred Svijetlim Nadvojvodom. Uostalom — završio je načelnik — zahvali Bogu, da te nije Čuo Nadvojvoda, jer da te Je Čuo, ode limar na robiju!).

Kad smo završili ovacije, pristupi načelnik k autu, duboko mu se nakloni, te glasno i jasno, naglašujući svako slovo, izgovori ove riječi:

»Narod želi, da Izađe Svijetla Visost!«...

Uto se na autu otvoriše kapci, kroz koje provuče glavu žustar i visok oficir i reče:

»A koja Visost, gospodine?«

»Vaša, Visočanstvo, Vaša Visost, Veličanstvo!«

»Nemojte se šaliti s Visočanstvom, gospodine! Nema tu nikakve Visosti, čovječe!

»Ima, ima, Visočanstvo! Vi ste Visost, Visočanstvo!«

»Ne budite ludi, čovječe! Carska Visost Je u Sarajevu, a ja sam žandarski major, koji nadzirem drumove i žandare! Uklonite se, da prođem!«...

Valjda se ni Crveno more nije brže razmaknulo, da propusti Izrailj, kako se razmače narod, da propusti carskog oficira!...

Auto pođe. Načelniku pala glava na prsa. Tonček digao ruke uvis kao Mojsija, pandur Mišo bulji pod kotače, jednoj ženi ispale dojke, a neki malić turio prst u usta...

Živio! netko zavika, a kada zavika, nešto zvonko zaječa; netko nekoga lupi šakom po gubici!

Kad je auto krenuo, pokrenuše se za njim i naše glave, i tek kad kola upadoše u prašinu, vratiše se glave u pređašnji položaj.

Načelnik stoji kao prikovan. Tonček sjedi na buretu i tucka nogom o zemlju. Užar Mirko kopa palcem po nosu.

Svi šute. Nitko nikoga ne gleda, jer se svatko boji, da u tuđem licu ne opazi svoje.

Kao da smo u nekoj bolnici, gdje su bolesnici zaspali, pa odlazimo na prstima, da ih ne probudimo — napuštamo ulicu bez riječi.

Kao kazalište iza predstave, ispprazniše se naše male ulice.

Naš Nikola priča mami za ručkom, kako je vidio Cara (eto ovako, mama, kao što gledam tebe!...). Stariji brat Franjo, koji je nedavno svršio osnovnu školu, pa se u potaji potpisuje »gimnazijalac«, oponira Nikoli, i da nije bilo ćaće, potukli bi se za Cara žlicama!

Upravo smo ručali i ćaća legao na klimavi divan; mama nešto čeprka po kuhinji, a sestra kupi po stolu tanjire; ja se spremam na kupanje, Ivo i Franjo trguju u kutu dugmetima i jedan drugome veli: »Ja pišivac?« »Ti pišivac!«, a Nikola vadi prstom meso iza zubi, — kad zabubnja na ulici!

Skočismo.

Kad mi na prozor, a po prozorima načičkali se ljudi kao u kazališnim ložama, i gledaju općinskoga bubnjara Marijana, kako se na ulici uspravio i šipkom bubnja o bubanj.

Kad je Marijan opazio ispod oka, da se narod sabrao na prozorima, odbubnja još nekoliko bubotaka, lupi završni: bum, bum, bum! a onda turi šipku za pas, stavi na nos naočari. izvadi iz njedara papir, razmota ga, i poče čitati:

Čujte, ljudi, i počujte! Stigao glas od visoke vlade, skinite s kuća Careve Zastave! Mjesto Carevih Zastava, objesite crne barjake, a tko nema crnoga barjaka, nek isturi nešto crno! Bilo sukno, bio rubac, samo, da je crno i žalosno!

U Sarajevu se nešto potrefilo, a šta, čut će se!

Bio je divan lipanjski dan. Sunce zapeklo kao mlada rana. Nebo se izvedrilo kao istok pred zoru. Potočić se bistri kao da po njemu teku suze. Nigdje ništa mračno, osim na livadi komad sjene od borove šume. Nigdje ništa crno, osim po kućama zastava.

Nigdje oblaka, osim u kutu nad Sarajevom. Jedni vele, da Je Pao Nadvojvoda, drugi kažu, »nije Nadvojvoda, nego Nadvojvotkinja«; brico javlja, da Je Palo Oboje, a limar se tome protivi, i veli, da je puška pogodila Potioreka, a Visosti samo okrznula! (»Potioreku je probijena glava, Visosti kapa, a Vojvotkinji pero na šeširu!«....)

A iz čega su pucali? pita voćar Mijo.

Dimnjačar veli »iz revolvera«, limar Perica »iz puške«, a kovač Andro »iz bombe!«... Nadjačala je bomba, jer je Ilija tamburaš došao s pošte i donio glas, da je bomba pala vozaču na krilo, šofera raznijela (»u sto komada, braćo!«...), a kolima ništa!

Bog Im bio na pomoći! umiješa se u razgovor susjed Mirko dobroćudni.

Dok je Ilija tamburaš pričao pojedinosti (koje je čuo od pandura Mikana, a ovaj od općinskog podvornika Milkana, koji je prisluškivao načelnikov razgovor s financima), pristupio je kolu crijevar Matan i javio, da je u podne vojska digla u zrak pola Sarajeva i da ima dosad »deset hiljada mrtvih!«

A šta je s atentatorom? pita Tadija Matana.

Ubijen je!

Ma nije, brate, ubijen, nego uhvaćen! Uhvatio ga jedan vojnik i odmah postao kaplar!

Kakav vojnik! ljuti se limar. Vojnik se iz svoga »haptaka« ne smije micati, da ga režeš, a kad Nadvojvoda Prolazi, vojska ti je, brate, u paradnom haptaku! Bio sam ja vojnik, znam ja što je haptak!

E, pa šta je s njim? pita ga Ilija.

Pobjegao je, brate, u kanal, kroz njega u Miljacku, preplivao je, umiješao se u narod i kao da ga je zemlja progutala!

I nikako da ga nađu?

Daj ga nađi u tolikom narodu! Pričao mi je Tonček, da se ovih dana zgnjelo u Sarajevo pola Carevine!

Meni je pričao trgovac Ante, uplete se u razgovor krojač Mato, da se atentator ubio!

Ubio!

Ubio, ubio, i to iz samokresa, a dodao mu ga njegov kompanjon! (Kompanjona su kasnije uhvatili i objesili!) Čuo sam od poštara Francike, da se zove Talijan!

Talijan?

Talijan, pravi Talijan!

A atentator?

Neki ruski princ!

Princ! svi se začudiše.

Princ, pravi princ!

Ruski?

Nije, bogme, austrijski!

A zašto baš ruski? osmjeli se zvonar Drago.

Zar ne znaš, da su Rusi pravoslavne vjere, a Car naše katoličke?

Teško mi je vjerovati, da bi drug ubijao druga, a carevi su najbolji drugovi! brani Drago ruskoga cara.

E, moj Drago, da ti znaš, kao što ne znaš, kolike su careve posmicali carevi, a kolike su kraljeve poubijali kraljevi, ne bi tako govorio. Velim ti, kad bi mogli, pravoslavni bi strpali katolike u sirće, a sirće dali Turcima, da ga ispiju i pocrkaju, pa da samo oni ostanu na svijetu!

Ja ti velim: da se osveti papi, ruski car ubio je Careva Zamjenika!...

Ali ako meni ne vjeruješ, a ti pitaj našega župnika, koji pozna sve hištorije, a šta ti je to u Sarajevu, nego opet jedna hištorija!

Leškarim u postelji i premišljam o sutrašnjem danu. Sutra ćemo na maturalni izlet. Prozor je otvoren. Mjesečina kaplje u sobu i draška braću u krevetu. Spolja struji vjetrić i poigrava se Nikolinom kosicom. Braća dišu u taktu. Nikola se oglasi u tenorčiću:

Mir mi, mama, daj!

Vani se začuše koraci. Poznam ih. To su naše noćobdije.

Bit će ga! veli Kuzma pod prozorom.

Ma koga? upita ga Damjan.

Rata!

Ne budali!

Ne vjeruješ?

Ne vjerujem!

Vidjet ćemo!

I hoćemo!

Laku noć!

Bog ti bio na pomoć!

Prolaze ulicom druga dvojica. Jedan fićuka: »Cura kopa vinograd«, a drugi pjevuši: »Otkud ideš, Anice?«

Dakle?

Šta dakle?

Pitam te posljednji put, hoće li ili ne će?

Ma šta?

Pitam te posljednji put, hoće li biti rata?

Odakle bih ja znao?

A ja vidiš, znam!

Pa?

Bit će ga!

A zašto bi ga bilo?

A zašto ga ne bi bilo?

Bilo ga, ne bilo ga, pustimo mi rat na miru, pa se navrnimo Mišku na rakiju osvježaču!

Dobro, ići ću, ali dok mi ne priznaš, da će biti rata, ne ću odavle ni makac!

Dobro, dobro priznajem. Bit će ga! Hajdemo!

Čuješ li?

Čujem!

Meni ti nešto šumi u ušima. Nisu li to topovi?

Kakvi vražji topovi? To ti lete kugle na Miškovoj kuglanici!

Dok su se te noći u bosanskom gradiću Jajecu kotrljale kugle na kuglanici, spremali su se iste noći i evropski centri, da zakotrljaju topovske kugle na narode!...

— — — — — — — — — —

Na tornju izbija ponoć. Ćaća se vraća iz birtije. Ulazi u našu sobu i pokriva braću. Nikolu ljubi u čeoce. Prilazi k meni. Ja se pričinjavam, da spavam.

Hvala Bogu, spavaju! veli ćaća i odlazi na prstima u maminu sobu.

S kim si bio dosad? pita ga mama.

S ljudima!

Pa šta si radio dosad?

Razgovarali smo!

O čemu?

O svemu!

Kako o svemu!

Ti to, ženo, ne razumiješ! Samo ti velim, pripazi na djecu! Nek djeca nikud ne idu iz kuće, pa ni Tonček na izlet, jer se nešto sprema!

Šta se sprema?

Rat!...

Šta? mama se podiže u krevetu. Po mjesečevoj zraci, koja u taj čas pade po majci, vidjeh, kako majka baci pogled na našu sobu...

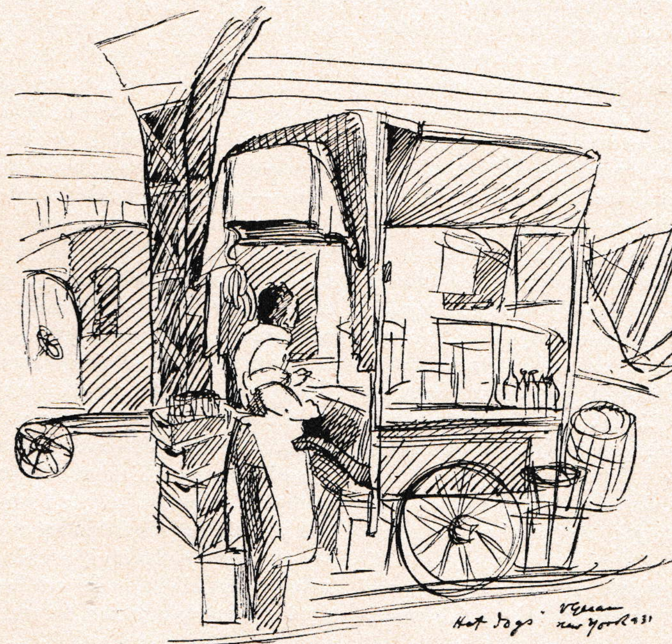
Munja bljesnu na istoku. Nešto zatutnji kao da se oblak sruši na oblak.

Otac uđe u sobu i zatvori prozor.

Nešto puče u maminim grudima...

(Ulomak iz romana »1914«)

Ante Neimarević

FRANCUSKO-RUSKI UGOVOR I ODNOSI VELESILA U EVROPI

Vladimir d'Ormesson, direktor pariskog »Figaro-a«, prikazao je u »Le Temps-u« u nekoliko navrata brutalnom iskrenošću suštinu i bit francusko-njemačkog suparništva. Po mom saznanju nije dosada nitko opisao taj problem tako sjajno, s tako malo riječi i tako otvoreno kao on. Budući da ti njegovi prikazi otvaraju vidike i uvelike pomažu da se sadašnji zamršeni međunarodni položaj što bolje razumije, smatrali smo potrebnim da s njim upoznamo hrvatsku javnost donoseći ga kao uvod u ovaj članak. U članku »Pravi problem francusko-njemački«, koji je objavljen u »Le Temps-u« od 27. srpnja pr. godine, veli on:

»Rekli smo u prethodnim člancima — neka o tom misle što hoće gg. baron von Rheinhaben i von Ribbentrop — da se prava teškoća, koja postoji između Francuske i Njemačke, ne nalazi ni u materijalnoj likvidaciji rata ni u klauzulama jednog ugovora, koji je izuzevši teritorijalne stipulacije, već pretvoren u prah i pepeo, nego jedino u respektivnim pozicijama, koje Francuska i Njemačka zauzimaju u Evropi i koje ne žele napustiti ni jedna ni druga.

Ima već 15 godina, kako njemačka politika i njemačka štampa neprekidno optužuju našu zemlju radi »hegemonije«. Kad čitamo bezbrojne članke posvećene francusko-njemačkom pitanju s onu stranu Rajne, nailazimo uvijek na jednu te istu misao: Oh, kad bi Francuska samo htjela ne miješati se u sve, što se događa u Evropi; kad bi razumjela, koliko ju kompromitiraju njezini saveznici i koliko se protive njezinim pravim interesima; kad bi pristala, gledajući stvarnosti u oči, da sklopi napokon izravan sporazum s nama, kako bi se sve drugo odmah uredilo! Prevedite: kad bi Francuska abdicirala na svoj položaj velike kontinentalne sile i ostavila nama slobodne ruke prema istoku, jugoistoku i jugu, kako bi to bio lijep posao za nas!«.

Pa to znam i ja. Znam također, šta bi takova politika stajala našu zemlju pretpostavljajući, da bi se moglo naći Francuza, koji bi ikada na nju pristali. Treba samo otvoriti stranice povijesti. Baš nas je abdikacija francuske politike na istoku Evrope od 17. IV. o. g. (u času prve diobe Poljske) odvela nezaustavljivim tokom na 1870. i 1914. god....

Slušam Nijemca, kako mi veli:

— Pa zar će Vas uvijek progoniti nemir zbog njemačkog bloka?

— Ali, dragi moj prijatelju, kako možete zamisliti, da Francusku ne bi trebala pritiskivati i jednog časa mòra zbog tog bloka, kad se tu radi o njezinu životnom instinktu?...

Dakle životni francuski instinkt mora po prirodi stvari biti uperen protiv Njemačke?...

Budimo iskreni. Oslobodimo se svake sentimentalnosti — upravo sam htio reći svake inteligencije u najapstraktnijem smislu te riječi. Uzmimo u obzir samo duboke pokrete, kojima gospodare klime, tlo, materijalna sredstva, temperamenti, ukratko složeni uvjeti života. I tada imajmo hrabrosti priznati jedno: dà, životni instinkt Francuske suproti se po prirodi stvari Njemačkoj. Znam vrlo dobro, da je ovo užasna i tragična konstatacija, da je ona apsurdna i da se čak sve u nama buni, ako razumom i osjećajnošću na to gledamo. Ali gledajući na nju pod lupom povijesti i suštinski, ona je točna. Čemu to nijekati? Pa možda činimo, na koncu konca, bolju uslugu izmirenju dvaju naroda i tom francusko-njemačkom miru, koji mora biti bitni predmet naših briga i naših napora, ako iznosimo te činjenice brutalno, t. j., ako idemo do njihova korijenja radije nego da stavljamo ruke pred oči tražeći lake izlaske? Kao što Njemačka osjeća savršeno u svojoj svijesti i svojoj podsvijesti, da je Francuska ona država u Evropi, koja »onemogućuje njezine planove«, isto tako osjeća vrlo dobro i Francuska, da je za nju njemački blok jedina stalna i strašna opasnost. U Evropi postoji Francuska, koja već nekoliko stoljeća obavlja funkcije, zauzima položaj, igra ulogu, a to je sve jedan od temeljnih dijelova u evropskom sistemu i međunarodnom gospodarstvu. Pred licem Francuske i na njezinim vratima nalazi se germanska masa, koja je bila dugo vremena nekoherentna i razjedinjena, ali koja — ima već 100 godina a naročito od unatrag 60 godina — teži uz neprekidni napor da postane svaki dan sve koherentnijom i združenijom. Poviješću Evrope gospodarila je kroz deset vjekova borba ovog ujedinjenog i ovog neujedinjenog naroda. Prva je znala dobro, da njezina sigurnost zavisi izravno od stanja razbijenosti druge; a druga je opet sa svoje strane znala dobro, da joj je ujedinjenje prijeko potrebno, da bi zavladala nad svojom starijom susjetkom. U početku se nalazilo središte opasnosti za nas na jugu germanske mase. Tijekom 18. stoljeća ta se točka pomakla prema sjeveru i smjestila se u Prusku. Ali premještajući svoje srce s juga na sjever nije se promijenio životni problem, s kojim je bila zabavljena cijela naša prošlost. On je uvijek tu protiv nas držeći nas za grlo, dapače ozbiljniji

i tjeskobniji nego ikada prije, budući da je danas njemačka masa, pošto je prošla kroz isti kalup, snažna, kao što nije bila nikada dosada. A vi biste htjeli, dragi Nijemci, da baš u tom u času zamru naši životni instinkti? Vi biste htjeli, da se zaustavi tok povijesti upravo u času, kada se sukob, koji ona nosi na svojim bokovima ima već 10 stoljeća, najavljuje s najoštrijim nastupom. Dovoljan je jedan časak razmišljanja, da bismo se uvjerili, da je to nemoguće.

Pa ipak ja shvaćam vrlo dobro — velim to otvoreno — njemačke reakcije pred tim francuskim položajem. Shvatljive su. Mi ne možemo abdicirati. Mi moramo misliti na budućnost, predviđati je, izračunavati rizike, osiguravati se protiv njih, jer pokoljenje, koje bi uzelo svoj umor kao neku politiku, bilo bi zlikovačko pokoljenje. Ali ni Njemačka ne može abdicirati. Priznajem to lojalno. I kad bismo joj ostavili slobodne ruke u Evropi, ne bismo mogli dopustiti da padnemo vrlo brzo u rang drugorazredne države, koja bi mogla biti čak i zanemarena. Ali ni ona ne bi mogla dopustiti da ne igra svoju ulogu velesile, i sasvim je shvatljivo i prirodno, da ima ona kao i mi pretenzija i ambicija. Priznajem potpuno pravo njemačkoj masi da se ne zadovoljava drugorazrednim i pasivnim mjestom. Apsurdno je da Njemačka traži od Francuske — pod plaštem lažnih formula — da Francuska smanji svoju moć. Bilo bi ludo od Francuske osporavati Njemačkoj njezinu snagu. Imamo posla s dva velika naroda, dvije velike države, koje je sudbina stavila jedno do drugog, i nema ničega što bi moglo to stanje izmijeniti. Prema tome, kako bismo riješili to bitno pitanje, koje nije dapače ni pitanje uređenja susjednih odnosa — to bi bilo lako riješiti — nego problem suparništva i utjecaja, problem ravnoteže između dvije sile, od kojih nijedna nije pripravna pokloniti se pred drugom? To je pravo pitanje, pred kojim Evropa tapka na mjestu ima već nekoliko godina. Tom problemu treba pogledati u oči i ne gutati riječi, ako želimo gledati jasno.

Taj se problem može riješiti samo na tri načina:

1. I Francuska i Njemačka mogu biti svijesne, da je takvo stanje stvari. Mogu ga ne prihvatiti ni jedna ni druga. Slijedi, da će one morati prema tomu — i to u najkraćem roku — zapodjeti odlučnu borbu, kako bi jedna drugu srvala, ako ne definitivno (jer na ovome svijetu nije ništa definitivno) a ono barem tako, da ta stvar bude riješena za dva ili tri pokoljenja.

2. Francuska i Njemačka mogu znati sve to, one to mogu osjećati, a da ipak ne htjednu povući odatle logične posljedice. Drugim riječima, ove dvije suparnice ne će nastojati da se unište namjerice. Ali će one voditi jedna prema drugoj neku vrstu podmuklog diplomatskog rata, aktivnog i neumoljivog, šahovsku igru, koja će se protezati na sva područja u Evropi i u svijetu, tako da će one jednoga dana doći fatalno do sukoba, i to ne izravnom, nego neizravnom voljom.

3. Napokon Francuska i Njemačka mogu voditi svoje respektivne politike na terenu i pod uvjetima takvim, da te politike — premda će biti pod diktatom njihovih osobnih interesa — izgube u najviše mogućoj mjeri svoj otrov i nađu na koncu konca jedan zajednički mirni ritam.

Prvo od ta tri rješenja ne nalazi se u našem mozgu. Da smo ga imali u našoj pameti, mi bismo ga bili mogli prihvatiti već nekoliko puta u ovih posljednjih 15 godina. Naročito u toku ove posljednje tri godine. Da li ono postoji u njemačkom mozgu? Sigurno ne, ako uzmemo u obzir narodne slojeve. Ali kad čitamo među tim 80 posljednjih stranica Hitlerove knjige »Mein Kampf«, konstatiramo, da se tu baš o tom rješenju na dugo i široko raspreda. I onda se pitamo sa zebnjom u duši, zašto Führer (ako je istina, da ne drži više do onoga, što je napisao prije nekoliko godina, kao što nam se neprekidno ponavlja) sistematski izvodi ipak redak po redak i točku po točku sve ono, što je preporučivao i predviđao u svojoj knjizi, kako bi spremio i požurio ostvarenje tog prvog rješenja?

Drugo rješenje nije ništa drugo nego ovo, što se čini sada. Uostalom, ono je neusporedivo najlakše. Rekao sam, kamo će nas ono odvesti prije ili poslije...

Ostaje treće rješenje. Ono je jedino razumno. Ono je jedino moguće, ako zaista želimo, svojim srcem i svojim razumom orijentirati francusko-njemačke odnose prema definitivnom miru. Ali tko ne vidi na žalost, da se to rješenje nalazi u potpunom krahu? Nije li to ono rješenje, koje se sastojalo uistinu u tom, da Francuska i Njemačka sjednu jedna kraj druge za ženevski stol? Na tom mjestu su mogle ove dvije velesile, koje su bile uvijek u povijesti suparnice, doći do toga da uravnoteže svoje utjecaje i da se međusobno ograniče. Njihova jedina mogućnost da nađu mir, bila je u Ženevi u evropskoj atmosferi, i nigdje drugdje. Sigurno je, da nijedan zadatak ni-

je bio nezahvalniji od toga. On je iziskivao čudesa gipkosti i samoodricanja. Ali nagrada — t. j. sudbina više milijuna ljudi i jedne civilizacije — zaslužila je ipak takve napore! Nije ih trebalo skršiti ni pod koju cijenu. Bilo je ludo vjerovati, da se već izgubilo dosta vremena za taj strpljivi posao, kojem je bio upravo potreban kredit neograničenog vremena ili vjerovati, da bi druge metode bile bolje — na pr. metoda Vilima II.

Ali šta je napravila Njemačka od Ženeve?... Ne insistiram. Ne ću joj ništa predbacivati. Konstatiram jednostavno činjenice i molim je, s najboljom namjerom, da ozbiljno o njima razmisli«.

U drugom članku pod natpisom »Slobodne ruke prema Istoku«, objavljenom u »Le Temps« od 18. I. 1936., rekao je isti pisac između ostaloga još i ovo:

»Treba jednom za svagda svršiti s formulom »pustimo slobodne ruke Njemačkoj prema Istoku«, koju mnogo ljudi ponavlja s brda s dola, neznajući dapače ni šta govore.

»Ostavite slobodne ruke Njemačkoj«, šta to upravo znači? Evo odgovora. Njemačka je prenapučena. Ona treba zemalja i tržišta. Neka si pribavi i jedno i drugo na istoku Evrope. To će nas osloboditi od njezine opasnosti za dugo vremena... Pretpostavimo, da mi zaista nakon ne znam kakvih pregovora ostavimo »slobodne ruke Njemačkoj prema Istoku«. Evo đakle Trećeg Reicha u posjedu »carte blanche«, da zadovolji svoje ambicije. Jednog lijepog dana — u tihom sporazumu s Poljskom ili narinuvši joj taj sporazum želi on, recimo zbog čizama, svađu s Rusima, Litvancima i Čehoslovacima, i sukob započinje. Da, ja velim: sukob. Jer ne možemo zamisliti ni jednog časa, mislim, da se formulom »ostavite slobodne ruke Njemačkoj prema Istoku« može podrazumjeti, da će Rusi ili Česi dopustiti da budu opljačkani a da ne kažu ni jednu riječ, i da će pristati sami svojom voljom, da budu progutani... Tako dolazi do rata u istočnoj Evropi od Baltičkog mora do Ukrajine...

Zamišljate li, da će tada Francuska i Engleska gledati na taj rat s balkona? Dopuštate li mogućnost, da dođe do požara u polovici Evrope — jer će se čitava Evropa zapaliti jednim udarcem — a da druga polovica nastavi život mirno vodeći samo svoju brigu? Zar vam primjer iz 1914. god. — kad se je radilo o sporu austrijsko-srpskom — ne doziva dovoljno u pamet, kako je lako »lokalizirati« kontinentalni rat, čim se u nj umiješa neka velesila? Ono, što se događa sada povodom Abesinije, koja je u Africi, zar Vam to ne otvara oči o nerazdvojivosti i isprepletenosti međunarodnih položaja? Evropski mir je jedna cjelina. To je istina, koju treba stavljati bez odmora nasuprot onoj zlikovačkoj formuli, koja bi htjela, da se prihvati ideja, da je moguće da otkupimo svoju sigurnost »dajući slobodne ruke Njemačkoj prema Istoku«. Velim, to ponavljam, tvrdim i uzvikujem — jer je u meni ukorijenjeno duboko uvjerenje, da će cijela Evropa biti pod oružjem za 48 sati, ako Njemačka poduzme ratnu akciju na kopnu ili u zraku na bilo kojoj točki svojih granica, makar ona bila najudaljenija od nas, makar to bila ona, koja bi nam se sama po sebi činila najravnodušnijom. Mi smo svi zašiveni u istoj vreći. Oni, koji ne vide, da je to napisano crno na bijelom na sudbini, to su bijednici ili lude...«

I jedan dio engleskoga javnog mišljenja slaže se s ovim izvodima. Tako konzervativni list »Morning Post« veli u svom uvodniku od 20. VII. o. g. između ostalog i ovo:

»Nema više posebne svađe između Francuske i Njemačke. Bitni problem ne postavlja se uopće između Francuske i Njemačke, nego između Njemačke i ostale Evrope. Pakt o međusobnoj pomoći između Vel. Britanije, Francuske, Njemačke u zapadnoj Evropi, to je vrlo dobro, ali to je upravo ono, što Njemačka želi, da bi zaštitila svoje zaleđe, dok bude nekažnjeno zabavljena s ekspanzijom na istoku i jugoistoku Evrope.

Ne može biti nikakve sumnje u pogledu ciljeva njemačke politike. Ti su ciljevi: 1. proširenje njemačkih istočnih granica: 2. ustanovljenje političke i gospodarske hegemonije od Baltika do Jadrana i od Rajne do Crvenog mora. Ako se ti ciljevi ostvare, kakav će biti položaj Engleske i Francuske spram Njemačke, koja će imati vrhovnu i nepobjedivu hegemoniju? Šta će biti od privremene sigurnosti, koju nam može donijeti ovaj zapadni pakt, a kojeg nam prikazuje vjernim instrumentom mira?«

Sadržaj ovih citata razjašnjuje najbolje, zašto je došlo do francusko-ruskog ugovora o uzajamnoj pomoći od 2. svibnja 1935., koji je ratificiran istom u veljači ove godine. Ali da bismo shvatili njegovo pravo značenje, potrebno je znati još, kako je došlo do njega i kroz koje su sve faze prošli francusko-ruski i njemačko-ruski odnosi od 1922. g. do danas. Za vrijeme rada međunarodne konferencije u Đenovi u proljeće 1922. g. povukli su se šefovi ruske i njemačke

delegacije u Rapallo i tamo su utanačili osnove njemačko-ruskog ugovora o prijateljstvu. Taj je ugovor nosio u sebi velike prijetnje i opasnosti za Francusku, i tako je on odmah i shvaćen u Parizu. Nasuprot fronti saveznika postavljene su bile osnove za frontu najvećih nezadovoljnika u Evropi: Njemačke i Rusije, koje su do tada bile osamljene i bez prijatelja i na koje se s visoka gledalo na međunarodnim sastancima. Diplomacija njemačke Republike bila je pošla Bismarckovim stazama, da bi popravila položaj Njemačke u Evropi. Općenito je poznato, da je Bismarck stvorio njemačko carstvo na bazi prijateljstva s Rusijom, da je nakon ostvarenja svog programa polagao najveću važnost dobrim odnosima s Rusijom i da je uvijek zamjeravao Vilimu II. najviše to, što je pokvario dobre odnose s Rusijom, kad ga je otjerao s vlasti. Rapalski ugovor koristio je mnogo Njemačkoj, jer se dobar dio sadašnjeg njemačkog naoružanja temelji na onom, što je Njemačka dobila od Rusije za vrijeme svoje vojničke i gospodarske suradnje s njom, a Nijemci su naučili Ruse, kako se izvodi moderno naoružanje. Danas nema više ništa od te vojničke i gospodarske suradnje, jer joj je Hitler presjekao sve niti na veliku žalost nekih vojničkih krugova i veleindustrijalaca.

Što je više opadala francuska hegemonija u Evropi i što se više približavao čas dolaska nacionalista na vlast, to je francuska diplomacija pojačavala sve više svoja nastojanja oko odvajanja Rusije od Njemačke. U jednom času postojala je stvarna opasnost za Francusku, da će se Italija također pridružiti Njemačkoj i Rusiji. Mussolini je prvi od bivših saveznika priznao Sovjete i stupio s njima u vezu. On je bio došao do dobrih odnosa ne samo s Grčkom, nego i s Kemalovom Turskom, koja je od svog početka tijesno vezana s Rusijom. God. 1928. bilo je mnogo govora u evropskoj štampi o stvaranju velikog bloka nezadovoljnika u Evropi, i tada je Mussolini držao najratobornije govore. Taj je blok imao obuhvatiti odmah u početku Njemačku, Italiju, Rusiju, Madžarsku, Tursku i Bugarsku. Za Italiju je bilo važno naročito, da i Turska bude na strani tog bloka zbog toga, da se putem Dardanela uzmogne opskrbljivati ruskim sirovinama i petrolejem u slučaju rata. Kao jedan od najglavnijih razloga, što nije došlo tada do osnivanja tog bloka, navodi se to, da ni Stresemann ni Brüning nisu htjeli vezati previše usko sudbinu Njemačke sa sudbinom Italije. Prodor Japana u Mandžuriju te mogućnost rata s njim zbog ugrožavanja ruskih interesa i neprekidnog izazivanja gonili su Rusiju na osiguranje svojih granica u Evropi putem sporazuma sa svojim evropskim susjedima, saveznicima Francuske. Ti događaji i jačanje nacional-socijalističke stranke u Njemačkoj i njezino izrazito antisovjetsko raspoloženje olakšavali su vrlo mnogo posao francuske diplomacije. Njezini prvi uspjesi bili su zaključenje sporazuma o nenapadanju između Francuske i Rusije, Rusije i Poljske, te Rusije i Rumunjske. Zastrašena sve većim talasima nacionalsocijalizma u Njemačkoj, Poljska je naročito požurivala sklapanje tih sporazuma s Rusijom. U toku 1932. g. došlo je prvi put do vrlo zategnutih odnosa između Poljske i Rumunjske zbog toga, što je Poljska htjela ratificirati svoj sporazum s Rusijom bez obzira na svoju saveznicu Rumunjsku, koja se nije bila mogla sporazumjeti s Rusijom zbog Besarabije, koje aneksiju nije htjela Rusija još tada priznati izričito i otvoreno. Međutim nije trebalo dugo vremena, da se i ta teškoća odstrani, jer je dolazak Hitlerov na vlast bilo samo pitanje mjeseci, a ne godina.

Najveći korak približenju između Francuske i Rusije dogodio se u Londonu za vrijeme zasjedanja svjetske gospodarske konferencije. Tada je predsjednik njemačke delegacije Hugenberg uputio predsjedništvu konferencije memorandum, u kojemu su pored ostalog bili neprikriveno izneseni zahtjevi Njemačke za teritorijalnom ekspanzijom na račun Rusije. Kad se saznalo za te točke u Hugenbergovu memorandumu, nastalo je ogromno uzbuđenje u svim delegacijama. Rusija pođe tražiti uporište u Društvu Naroda za svoj teritorijalni integritet i potpisa u Londonu sporazum o definiciji napadača, kojega su tekst sastavili uglavnom Titulescu i Politis kao osnovu kolektivne sigurnosti. Tim je izmirenje ruskorumunjsko postalo svršenim činom i pružena je mogućnost francuskoj diplomaciji da pođe korak dalje u pravcu još jačeg uvođenja Rusije u evropsku politiku. Kako je Hugenberg naškodio njemačkoj diplomatskoj akciji tim svojim istupom u Londonu, Hitler ga je otjerao iz vlade. Odnosi s Rusijom i s Poljskom postali su odmah glavna Hitlerova briga, čim je preuzeo vlast u siječnju 1933. g. Osjećajući, da će morati prekinuti s Društvom Naroda, da bi izveo naoružanje Njemačke, i da će zbog toga doći do napetih odnosa između Francuske i Njemačke, iz čega bi mogao nastati možda i preventivni rat protiv Njemačke, on se trgnuo u jednom času i

htio je orijentirati njemačko-ruske odnose drugim pravcem od onog, koji su zagovarali Rosenberg i druge pristaše vojnog pohoda na Rusiju. Prvi Hitlerov govor o Rusiji bio je vrlo pomirljiv i ne može se usporediti ni iz daleka s tonom nedavnih govora na kongresu nacional-soc. stranke u Nürnbergu. Mnogi uvaženi krugovi u Reichswehru i neki veleindustrijalci savjetovali su mu, da ne trga sve niti između Njemačke i Rusije. Sasvim je sigurno, da su u drugoj polovici 1933. g. činili Hitlerovi emisari ouverture Moskvi, ali nisu imali većeg uspjeha, jer je već bio iskopan dubok jaz između Berlina i Moskve. To je bio razlog više za Francusku, da požuri svoje pregovore s Rusijom. Prigodom debate o ratifikaciji francusko-ruskog ugovora od 2. V. 1935. bilo je dosta govornika u Zastupničkoj kući i u Senatu, koji su protivnike tog pakta upozoravali, da je postojala mogućnost, da Hitler sklopi sporazum sa Staljinom i da Hitleru ne bi bilo teško opravdati pred svojom strankom promjenu politike i principijelnog stajališta prema boljševizmu i Rusiji.

Držanje Poljske u to isto vrijeme bilo je vrlo zagonetno. Osiguravši se s ruske strane rodila se kod jednog kruga vladajućih faktora u Poljskoj misao, da je bolje obračunati s nacional-socijalizmom u Njemačkoj prije nego kasnije. Kad je Hitler preuzeo vlast, bio je s te strane podnesen Parizu vrlo diskretno prijedlog za preventivni rat protiv Njemačke. Taj korak nije neshvatljiv, kad se sjetimo, kakve su sve manifestacije održavali nacional-socijalisti na poljskoj granici. Te su manifestacije ukazivale na opasnost skorog napadaja sa strane Njemačke. Pariz nije želio nikakva preventivna rata protiv Njemačke, da bi spriječio njemačko naoružanje i tim ogromno vojničko jačanje Njemačke. Šta bi u tom slučaju rekla Velika Britanija i Italija, jamci po locarnskom ugovoru koliko francuske toliko i njemačke sigurnosti? Ne bi li Francuska mogla biti proglašena napadačem, pa bi onda ove dvije velesile morale priteći u pomoć Njemačkoj? Međutim bez obzira na to francuski narod ne bi nikad prihvatio ideju preventivnog rata. Tako do njega nije ni došlo.

Francuska je pošla tražiti osiguranje protiv njemačke opasnosti u drugom pravcu: prijedlogom da se zaključi između Njemačke i njezinih susjeda na Istoku tako zvani »istočni Locarno«, kojega bi odredbe garantirale i druge države, koje budu htjele. To je trebao biti pakt o uzajamnoj pomoći protiv one države, koja bi izvršila napadaj na koju drugu potpisnicu ugovora. Njemačka je odmah otklonila mogućnost da stavi svoj potpis na takav pakt, unatoč toga, što je i Velika Britanija pristala da brani zaključenje takvog sporazuma znajući, da Francuska čini ovisnim svoj pristanak na razoružanje i legaliziranje njemačkog naoružanja o sklapanju »istočnog Locarna«. Da bi onemogućio »istočni Locarno« i da bi se osigurao s poljske strane, kako bi imao veću slobodu kretanja prema Francuskoj, ponudio je Hitler Poljskoj pakt o nenapadanju početkom 1934. g. Poljska je na nj pristala, premda je Francuska bila protiv toga. Poljaci su odgovarali, da moraju prihvatiti svaku ponudu, koja učvršćuje njihovu sigurnost, i činili su aluzije na to, kako su oni bili spremni ispuniti svoje savezničke dužnosti. Međutim bili su oni nezadovoljni s francuskom politikom iz mnogih razloga, pa su to svoje negodovanje izrazili pristankom na pakt s Hitlerom. Oni su htjeli odvratiti oštricu Hitlerove ekspanzije od svojih granica i uputili je u pravcu Austrije, a Francuskoj dati na znanje, da nije u redu, da podcjenjuje vrijednost saveza s Poljskom i traži rusku kartu. Poljaci su rekli, da ne će moći nikad pristati na to, da ruski vojnici idu preko poljske zemlje na nekog trećeg. Još su uvijek bile svježe uspomene na robovanje Rusiji. Tim su oni pokazivali dobru volju prema Njemačkoj i tako olakšavali svoje odnose s njom. Ta im je politika pružila mogućnost za malo slobodnije ruke i slobodnije kretanje i prema Rusiji i prema Francuskoj i prema Njemačkoj. Ne smijemo smetnuti s uma, da Poljska hoće da igra ulogu velesile, a ne ulogu države, koja mora slušati samo saveznika. I Poljska je otklonila zaključenje pakta o međusobnoj pomoći na Istoku. Sad nije Francuskoj preostalo ništa drugo, nego sklopiti samo s Rusijom ugovor o uzajamnoj pomoći i dati mogućnost drugim državama da pristupe tom ugovoru kasnije. Prije parafiranja tog pakta dobila je ona i od Engleske i od Italije odobrenje za nj. Tim je Francuska htjela izbjeći opasnost, da te dvije države ne reknu jednog dana, da je taj ugovor u protivnosti s locarnskim ugovorom, a za Francusku je taj ugovor daleko važniji od pakta s Rusijom. Da su imali pravo, što su tako postupali, dokaz je argumenat, kojim se Hitler poslužio otkazujući locarnski ugovor. On je rekao, a to danas tvrdi sva njemačka štampa, da je francusko-ruski ugovor apsolutno protivan duhu locarnskog ugovora. Velika Britanija nije

usvojila to gledište i to tumačenje. Ona smatra, da nju vežu locarnske obaveze i dala je pristanak da te obaveze unese u poseban ugovor s Francuskom i Belgijom, ako Hitler ne pristane na zaključenje novog locarnskog ugovora.

Ugovor francusko-ruski od 2. svibnja 1935. g. sastoji se od uvoda, od četiri glavne klauzule i jednog protokola, koji tumači obaveze. U uvodu se veli, da je taj ugovor samo etapa u stvaranju evropske unije. Želja je ugovornih strana, da se ugovor shvati kao izraz nastojanja francusko-ruskog, da se preciziraju odredbe pakta Društva Naroda. Član 1. predviđa slučaj člana 10. pakta Društva Naroda, čl. 2. slučaj člana 15. (točka 7.). Član 3. slučajeve čl. 16. i 17. tog pakta. Ako se radi o napadaju ili o opasnosti od napadaja, Francuska i Rusija moraju pristupiti odmah savjetovanju i zatražiti intervenciju Vijeća Društva Naroda. Ako Vijeće ne može riješiti spor, pa su države slobodne učiniti što hoće, tada ugovor vrijedi samo onda, ako je došlo do neizazvanog napadaja. Kad Vijeće ustanovi napadaj, onda moraju priteći u pomoć jedna drugoj. Pakt francusko-ruski potvrđuje i pojačava samo odredbe pakta Društva Naroda uz ova ograničenja: odnosi se samo na Rusiju, Francusku i Njemačku, a ne na ruske susjede, nema nikakove obaveze za ruske granice u Aziji i daje prednost locarnskom ugovoru, t. j. Francuska će priteći u pomoć Rusiji samo onda, ako to odobre Engleska i Italija. Tako je bilo, dok nije Hitler rastrgao locarnski ugovor. Sad je najkrupnije pitanje, kako će se taj francusko-ruski ugovor dovesti u sklad s novim ugovorom, koji će se pokušati izraditi na konferenciji potpisnika locarnskog ugovora.

Hitler smatra, da je francusko-ruski ugovor čist vojnički savez uperen protiv Njemačke i da on ne može pristati na zaključenje novog locarnskog, zapadnog ili rajnskog pakta, dok ga Francuska ne otkaže. Znamo međutim, kakvu je obavezu preuzela Velika Britanija prema Francus-

koj i da bi ona u tom slučaju morala sklopiti s Francuskom sporazum za čuvanje francusko-belgijske granice. Ovaj bi put obaveze bile obostrane, jer bi se i Francuska obavezala na pomoć Velikoj Britaniji. To bi onda bio pravi obrambeni savez. Velika Britanija ne želi primiti nikakve obaveze prema Italiji u tom pogledu niti traži kakve obaveze s te strane. Tim bismo došli do onog, što Velika Britanija želi izbjeći pod svaku cijenu: podjelu Evrope u dva tabora. Niti Francuska želi da Italija bude otjerana definitivno u njemački zagrljaj niti je to interes Italije, a ne želi to ni Velika Britanija. Ali to su sve dileme, pred koje Hitler stavlja velesile u Evropi svojom antiruskom politikom. Da li će ga Musolini uspjeti pridobiti za pomirljiviju politiku prigodom posjete grofa Ciana Berlinu, pokazat će tek budućnost. Vrlo je veliko pitanje, što zapravo hoće Hitler sa svojom antiruskom politikom. Je li to samo taktika, da bi na drugim područjima dobio potrebne koncesije? Je li to izraz utvrđenog plana, da strahom boljševičke aveti rasklima dosadašnje francuske saveze i stvori u Evropi zaista antiboljševičku frontu, kojoj bi Njemačka bila na čelu? Ako je to samo dobro smišljena taktika, koje su onda koncesije, kojima bi se Hitler zadovoljio i pristao na kolektivnu sigurnost, povratak u Društvo Naroda i napuštanje antiruske politike? Želi li on dobiti za to kolonije, reformu Društva Naroda, koja bi se odnosila na mogućnost revizije teritorijalnog statuta mirnim putem, gospodarske koncesije i drugo? Sve su to sudbonosna pitanja, jer o odgovoru na njih zavisi budućnost evropske civilizacije.

Odgovor na mnoga od njih dobit ćemo na sastanku predstavnika Francuske, Engleske, Njemačke, Belgije i Italije, do kojeg će doći za nekoliko tjedana. Ako se pregovori budu povoljno razvijali u prvoj fazi, pretvorit će se taj sastanak u širi, pa će na njemu učestvovati Rusija i druge države. Velika Britanija će poduzeti sve korake i biti će spremna na dalekosežne koncesije, kako bi ovi sastanci uspjeli. Njezine ruke nisu zasad vezane, a ima dosta aduta u ruci. Premda sama ne će prihvatiti nikakve obaveze za Istok, nastojat će svim sredstvima da onemogući nasilne izmjene i na toj strani; ne će ni od nje moći da dobije Hitler carte blanche u tom pravcu. Odnosi između Italije i Engleske će se morati također razbistriti bilo prije bilo za vrijeme zasjedanja te konferencije. Velika Britanija se poslužila dosada nekoliko puta taktikom približenja k Rusiji, kad je pregovarala s Njemačkom. Možda će i ovaj put ta taktika djelovati na Hitlera da bude pomirljiviji i za pregovaranje spremniji. Značajno je, da su u engleskoj štampi izišli nedavno vrlo pohvalni članci o ruskoj vojsci i ruskoj ratnoj spremi. Međunarodna konferencija, koja će se sastati krajem ove godine, bit će od presudnog značenja za sudbinu Evrope i sve evropske narode. Da bi olakšala njezin rad, nije Francuska po želji Velike Britanije pristupila još izrađivanju vojničke konvencije s Rusijom, premda to Rusija uporno traži.

Ilija Jukić

SATIRA I HUMOR U RUSKOJ KNJIŽEVNOSTI

Svijetli, čisti, neprisiljeni, bezbrižni smijeh tuđ je ruskom čovjeku. On se ne zna smijati samo zato, što je veseo. Takov smijeh zahtijeva čistoću i lakoću duševnu, jer se tu čovjek smije samo zato, da je veseo, i ne stvara nikakvih stranih zaključaka iz onoga, što vidi i čuje. To je smijeh radi smijeha. Takav je smijeh tipična i karakteristična svojina laganog i neusiljenog francuskog duha. Nitko drugi ne može da se smije tako otvoreno i zarazno, kako lakomisleni Francuz, koji svojim širokim intelektom shvaća najveće dubine filozofskih problema, a s iskrenošću i neposrednošću prihvaća i život. Potpuna je protivnost u ovome smislu galskomu duhu ruska duša. Smijati se bez drugih, čistom smijehu tuđih misli i zaključaka, ruski čovjek ne može. Njegov je smijeh uvijek vezan s tugom, kritiziranjem, izobličavanjem i poučavanjem. Pa zato u ruskoj književnosti gotovo i nema humora, nego samo satire.

Gogolj, Saltikov-Ščedrin i Čehov najveći su predstavnici tipičnog ruskog smijeha, i njihov se čitalac gotovo nikada ne osjeća samo veselo, nego obično i tužno, a katkada čak i strašno. Gogolj se smije, ali sili čitaoca, da osjeća »kroz svijetu vidljivi smijeh nevidljive, nepoznate mu suze«. Čitalac se smijao, ali često je bio tužan i bolan. Ljuti, nemilostivi Saltikov-Ščedrin otkrivao je mane ruskog života, i njegovu čitaocu

gotovo nikada nije do smijeha. On se sam nikada nije sjao vedrim osmijehom. On je ušao u književnost s ironičkim smijehom i otišao je u raku sa zlobnom porugljivošću čovjeka, koji nije mogao da nađe ništa svijetlo i radosno u životu. Mekan i nježan, Čehov je u svojoj zreloj dobi poznavao samo tužni smiješak. U njegovu smijehu uvijek se skrivala melankolična ironija. Takova su tri velikana ruskog smijeha, koji je tako sjajno i iscrpljivo u njima utjelovljen. Tek trećorazredni pisci I. I. Lejkin i I. I. Mjasnickij, koji su došli samo do predsoblja palače ruske književnosti, pravi su humoristi, ali njihov talenat je bio odviše malen, a umjetnički ideali preskromni, a da bi se dalo ozbiljno govoriti o njima. Oni nisu imali gotovo nikakva značenja, i njihova mnogogodišnja djelatnost, iako obilna količinom djela, ipak je bila neplodna, te nije izazvala ni sljedbenika ni podražavalaca.

Predstavnicima čistog smijeha bili su u većini samo čuveni tjednici sredine minulog stoljeća: »Iskra« (»Iskra«), »Budilica« (»Budiljnik«) i »Zrikavac« (»Strekoza«), u kojima je većina pisaca obično počimala svoj književni rad. No redovito su svi ti književnici odlazili u ozbiljnu književnost, čim se njihov talenat ojačao i čim su stekli potrebno iskustvo i tehničku spremu, jer to je bilo samo pripravno doba za pravu umjetničku djelatnost. Humoristika je bila samo sredstvo, a ne cilj. Baš zato, uglavnom, i ova časopisna književnost, iako veoma raširena, ipak nije mogla da dobije osobita značenja.

Rusko je društvo bilo uznemireno nesretnim rusko-japanskim ratom i revolucijom (1905. g.), i kao protest protiv državne vlade i poretka pojavila se brojna političko-satirička periodička literatura, koja je sasvim poplavila književno tržište. Kritiziranje u ime socijalno-političkih interesa obuhvatilo je cijelo društvo, gurnuvši u pozadinu sve druge interese. Nekakvo političko ludilo zavladalo je svima. Baš u ono bolesno vrijeme grupa vesele i talentirane literarne omladine sakupila se oko mladog Arkadija Averčenka, koji je sam tek izašao na književni put i počeo izdavati u Petrogradu tjednik »Satirikon«. Godine vladine reakcije podudarale su se s vremenom opadanja društvenog interesa za politiku, što je bilo sasvim razumljivo nakon nenaravnog natezanja tokom nekoliko prijašnih godina. Društvo, zasitivši se politike, potpuno se odalo svojim ličnim interesima i dosadno-sitnim svakidanjim poslovima. To bijaše teško i tmurno doba. Između dvije revolucije (1905. i 1917. g.), koje su visoko dignule društvenu samosvijest i djelatnost, bilo je kratko doba dubokog i bolesnog društvenog spavanja. Ruski se čovjek uopće rijetko kada osjeća građaninom, a u ono vrijeme više nego ikada postao je pravim i tipičnim malomještaninom. I mladi, veseli, okretni »satirikonci« našli su tu ogroman, sasvim još netaknut materijal. Bučnim se valovima razlijevao po cijeloj Rusiji njihov veseli, mladi, bezbrižni i smjeli smijeh. Uspjeh je »Satirikona« postao sveruskim. Ovaj tjednik osnovao je veliko izdavačko poduzeće, koje je razvilo živahnu djelatnost, poplavivši književno tržište bezbrojem sjajnih edicija. Imena Arkadija Averčenka, Teffi, Petra Potemkina, Saše Čornog, Valentina Gorjanskog, Vladimira Azova, Isidora Gurevića, Osipa Dimova kao pisaca i Miss, Remizova, Radakova, Jakovljeva kao risača-karikaturista, i drugih postala su popularna u ruskim čitalačkim masama.

Većina ove stare garde nalazi se sada u emigraciji. Na čelu im stoji čuvena N. A. Teffi, koja je bezuvjetno finija, elegantnija i umjetnički savršenija od svih suvremenih ruskih humorista. No prvo mjesto po originalnosti i gotovo po svjetskom glasu pripada vođi sovjetskih humorista slavnom M. M. Zoščenku.

Mihail Zoščenko počeo je svoj književni rad u poznatom sovjetsko-petrogradskom društvu »Serapionova braća«, ali je brzo ostavio tu grupu i pošao svojim vlastitim putem. U početku je napisao nekoliko veoma uspjelih većih pripovijedaka, ali se kasnije obratio isključivo toliko po njemu sada populariziranoj formi male pripovijetke, sličice, skice. Ove njegove pripovijetke sastoje iz čistog dijaloga, bez ikakvih piščevih dodataka u pravcu opisa situacije, posredne karakterizacije junaka, da i ne govorim o pejzažu i sličnom. Ovdje se pisac apsolutno ne opaža i čitalac ostaje na samu s junacima. U osnovi ovih pripovijedaka leži živi odlomak života, slučaj iz dnevne kronike. Ovdje nema fantazije, nema sižeja. To su umjetničke slike »brze« fotografije. Zoščenko neumorno luta po domenama sovjetske »obivateljštine« i perom svojim poput Kodaka oštro fiksira sve ono, što vidi. Njegovi komadi prave su »sličice s nature«, kako se nekada govorilo. Ove sličice zbog svoje tijesne povezanosti sa živom i konkretnom zbiljom, sa svima njezinim interesima i

brigama, zbog svoje faktično-životne točnosti i golog, bez ikakvih pomoćnih književnih ukrasa opisa događaja daju uzoran primjer umjetničke reportaže. »U ovim minijaturama nema ni kapi izmišljotine. Ovdje je sve — gola istina. Ja apsolutno ne dajem ništa od sebe... U ovim je minijaturama dragocjena vrlina — ovdje nema pisca. Točnije, ovdje nema piščeve beletristike« veli Zoščenko. Umjetničku stranu svojih komada on sam zapostavlja njihovu društvenom značenju, svijesno prinoseći time veliku stvaralačku žrtvu. Zoščenkovo je stvaranje prava literatura fakta, koju s takvim naporom, ali do sada još bez uspjeha, trude se da stvore sovjetski rukovoditelji života, koji sa svog državno-stranačkog mjesta pokušavaju upravljati i književnošću, dajući joj točne i odlučne upute-naloge, koliko o idejama, toliko i o raspoloženju. Zoščenko sam podcrtava, da je njegovo glavno značenje u tome, da je bitopisac sovjetske svakidašnjosti. U svojim malim, ali izrazitim pripovijetkama on daje istinsku, nimalo retuširanu sliku sadašnjega ruskog života. Budući historičar sovjetske društvenosti naći će u njegovim djelima opsežan i vrijedan materijal, koji će pomoći bez naročitog truda otkriti istinu, koju sadašnji moskovski vlastodršci tako vješto skrivaju pod bujnim pokrovom gizdavih riječi svojih zvaničnih izvještaja.

Ove Zoščenkove pripovijetke opominju na minijature Čehova prve periode, ali su još sličnije čuvenim pripovijetkama I. F. Gorbunova. Njih zbližuje monologičnost ili dijalogičnost forme uz gotovo potpunu odsutnost »piščevih riječi«, zatim čvrstoća žanrove osovine. Tijesno ih veže također još jedna karakterna crta. — Poput slavnog »Generala Ditjatina«, u ime kojega i sa psihološkog gledišta kojega je Gorbunov stvorio karakterni ciklus djela, Zoščenko je također stvorio uvjetan tip (iako duboko realan) svoga junaka, kroz čiju prizmu psihologije i naziranja na svijet on prelama svoje slike života. Pisac kao da je tu lično odsutan, a riječ ima samo njegov junak. A to neobično povisuje utisak njihove životne realnosti, djelajući ih pravim ogledalom života.

Tip ovog junaka, sada relijefan i zaokružen, pojavio se kod Zoščenka već davno, još u prvim većim pripovijetkama, ali tek u zametku, zatim se tokom vremena postepeno formirao i u sadanjim malim sličicama dobio već svoju potpunu i završnu formu. U početku su Zoščenkovljevi junaci većinom bili siromašni duhom, nesposobni za život, smiješni ljudi. Bez visokih ideala i ciljeva, bez dubokih moralnih osnova i pravila, oni se su pokorno nosili po burnim životnim valovima. Bez težnja i zahtjeva, oni se nisu odlikovali ni nemirno-radoznalim razumom ni finim i osjetljivim srcem. Od ovih junaka, u kojima je još mnogo bilo od »bijednih ljudi« Dostojevskoga, Zoščenko postepeno prelazi k onoj bezličnoj čovječjoj masi, koja se zove malograđanin. Bez osobitih interesa i zadaća, bez dubokih strasti i proživljavanja, beznadno-dosadno se vuče ovaj junak po sivo-bezradosnom putu sitnih životnih briga i neprilika, pokorno i tužno noseći svoj život kao bezvrijedan i nikomu nepotreban teret. Moćna i krvava revolucija, koja je do temelja potresla osnove i veze društvenopolitičkog i državnog života, nije se ni dotaknula mrtvo-smrdljive močvare malograđanstva. Ono se sretno spasilo od svih bura i oluja našega strašnog vremena. Ovaj je Zoščenkovljev junak »stisnuti, pasivni malograđanin... čiji je životni put okružen nepromjenljivim teškoćama« (P. M. Piljskij) — najsitnijim i neznatnim pojedinačno, no strašnim u svojoj nepreglednoj bezbrojnosti. On je plašljiv, skroman čovjek, koji se pod pritiskom sovjetskog života do kraja prestrašio, izgubio se i u slaboj svojoj glavi izmiješao sve pojmove. Izgubio je čak i čovječji lik, pretvorivši se u nekakvo čudnovato biće, tek slično čovjeku. U ovim malim pripovijetkama, lišenima »psihologije« autorskih tumačenja, Zoščenko ni jedne riječi ne troši na slikanje vanjštine svog junaka, njegovih ukusa, navika i slično, ali njegovu dušu (doduše, dosta jednostavnu i plitku) prikazuje iscrpljivo. Njegov ubogi duhovni svijet otkriva se ovdje u svu širinu svoje potresne praznine i ništavosti.

Književna je Zoščenkova manira grotesk. U osnovu sižeja i jezika on meće komadić života, njegove karakterne mane oslobađa od svega stranoga, tuđeg, ostavljajući samo goli kostur, bit, esenciju. U ovim sličicama osjeća se istinski, živi pravi život. Jezik je jedna od moćnih duhovnih funkcija čovjeka, i Zoščenko ga s velikom vještinom iskorišćuje za karakteriziranje svojih junaka. U njemu on odbacuje sve što je nuzgredno, nevažno, i ostavlja tek osnovno zrno. U ovom jeziku kao u žarištu odsijevaju se misli i osjećaji junaka. Pod tim istaknuto šarenim ruhom naročito smiješnih riječi jasno se osjećaju nervno-poplašene misli i jednostavna čuvstva ovog patnika, uvrijeđena i po-

nižena do krajnjeg stepena, kada ni sam više ne opaža svog pada. Taj tupo-magloviti jezik s nerazumljivim riječima oštro podcrtava bezdani tragizam ove opustošene ličnosti. Nesretnik se pomirio sa svim, ni protiv čega se ne buni, ne protestira, jer protest je produkat već kritičke ocjene, za što on apsolutno nije sposoban. Kao u škripcima stisnut moralnim ugnjetavanjem i materijalnim neprilikama, on je sasvim izgubio i onu primitivnu radost života, koja je inače prirođena svakom živom biću. No ovaj na prvi pogled tek samo smiješan, dobroćudan čovjek ne samo da se svega i svih boji, nego i mrzi. U njemu sjedi zvijer, koja se katkada probuđuje — i bez osobitih još k tomu razloga — i tada bezdušno i okrutno napada svoga »bližnjega«. U svakom čovjeku vidi svoga smrtnog neprijatelja, kojega radi vlastite sigurnosti treba bez samilosti uništiti. No ovaj Zoščenkovljev junak nije samo malograđanin. On je daleko prerastao srazmjerno uske granice ovog socijalnog pojma i postao sintetičnim tipom sovjetskog građanina uopće. U tome je njegovo naročito značenje a i užas.

Podcrtavajući okrutnu istinitost sovjetske književnosti, stvorene revolucijom i građanskim ratom, Zoščenko veli, da čovjek ipak barem u književnosti mora da se oslobodi od onih užasa, koje je sam već u zbilji proživio. Naglašujući, da u sovjetskoj literaturi nema »duševne ravnoteže i radosti«, on u svojim komadima hoće da utješi i razveseli čitaoca, obećavajući da će mu dati »bodre i sretne doživljaje« (»Veseli doživljaj« — »Veseloje priključenije«, 1927. g.). Ali se Zoščenko ovdje služi lukavošću, jer je istinska suština njegovih djela sasvim drugačija. U svojim veselim, jednostavno-smiješnim, poluanegdotskim pripovijetkama-sličicama on pokazuje tragično lice života. Zoščenko je veseo, iskren i oštrovidan. On pomno promatra život i pokazuje ga s fotografskom točnošću i bestrasnošću, ne dodajući k tomu nikakvog komentara. Na prvi je pogled Zoščenko mio i nježan, govori dobrodušno, s laganim posmijehom, ali je zapravo nemilosrdan, jer je pravedan. Njegov junak, u potpunoj svojoj duhovnoj praznini, umnoj ograničenosti i moralnoj tuposti toliko je strašan, da pisac, pokazujući ga u njegovom naravnom i golom obliku, nema razloga i potrebe, da još moralizira. Ova je istina strašnija od najgore laži. On samo pokazuje svog junaka, prepuštajući čitaocu, da sam pravi od toga neizbježivo-potrebne zaključke. On se ne udubljuje u svoje teme, nego ih tek oštro, odlučno i brzo u širokim potezima iznosi. Ova podcrtana objektivnost, za kojom se sasvim skriva piščeva ličnost, znatno povećava umjetničku vrijednost i društveno značenje Zoščenkovljeva stvaranja.

Mirno, veselo i bezbrižno opisuje Zoščenko okrutan i zločinački život (»byt«) i malogradanina, koji je poživinčen u nepodnosljivo-zagušljivoj zbilji. On ne moralizira, ne pravi zaključaka, ne žigoše, ne izobličava. On se smije i ismjehava. I u tom se približuje Saltikovu-Ščedrinu. Iako se kod njega katkada osjeća Gogoljeva tuga nad bljutavošću čovjeka i života, ipak se u njegovim riječima, toliko milima i ljubeznima po vanjštini, najčešće čuje vješto sakrivena poruga. Žaleći svog junaka, Zoščenko ga ipak ne voli, i u suštini je svojoj pravi satirik-izobličavatelj. On je pesimist. U njemu ne samo da sadašnjost izaziva bol i razočaranje, nego i od budućnosti on ne očekuje ništa dobra i nova. U tome je njegova razlika od Čehova, koji je vjerovao, da će nekada ipak doći vrijeme, koje će donijeti ljudima sreću i odmor. A Zoščenko, prestrašen životom, zna da mir i odmor čovjek može da nađe samo u grobu, gdje će ga ljubazno primiti zemlja, živom čovjeku uvijek tuđa i hladna.

Zoščenko je najpopularniji sovjetski pisac. On je dobro poznat i u inozemstvu, ali u Rusiji (točnije — uopće među Rusima, kao u SSSR, tako i u emigraciji) njegovo je ime postalo simbol, a njegov junak tipičnom figurom, etiketom. Sa svih krajeva Sovjetske Rusije obraćaju se na njega čitaoci s najrazličitijim pitanjima, upitima, molbama, ponudama. Čitaočeva pisma Zoščenko je nedavno publicirao u posebnoj knjizi (»Pisma piscu« — »Pisjma k pisatelju«, 1929. g.), gdje je objavio svoju korespondenciju bez ikakvih promjena. Ova originalna i duboko interesantna knjiga sadrži raznovrstan i neiscrpljiv materijal ogromnog kulturno-socijalnog i društveno-političkog značenja. Ona otkriva istinito lice Zoščenkovljeva čitaoca, podcrtavajući u isto vrijeme i neke osobine piščeva stvaralačkog lika. Ona daje obilne i stvarne dokaze za ove konstatacije: Zoščenkovljevo je stvaranje istinito i životno. Nevidljive, ali čvrste niti vežu ga sa čitaocem, koji uzbudljivo prati svaki njegov redak, vjeruje svakoj njegovoj riječi i traži odgovore i upute u svim životnim pitanjima. Zoščenkovljev je junak realan. On nije samo književni tip, ne-

go živi čovjek, produkat ne samo stvaralačke fantazije, nego i života. Na mnogim mjestima ove knjige jasno se vidi njegovo blijedo, preplašeno lice i čuje se njegov nespretan, slabo razumljiv i smiješan govor. A nekoja pisma izgledaju kao pravi prijepisi pojedinih strana njegovih pripovijedaka. Zoščenkovljevo je stvaranje ozbiljno. Tu se stvarno obara rašireno mišljenje, da je Zoščenko samo šalivdžija, koji se bezbrižno smije, jer mu je samo do veselja.

Zoščenko je pravi izobličavatelj (za emigrante) i učitelj (za sovjetske podanike) života. Iako se putem dublje analize mogu otkriti prave osnove, ciljevi i značenje Zoščenkovljeva stvaranja, koji možda ni samom piscu nisu sasvim jasni, ipak je prema općem mišljenju Zoščenko čisti humorist. U vezi s time moramo usput zabilježiti, da — u protivnosti s vjekovnom tradicijom klasične ruske literature — u sovjetskoj književnosti satire gotovo i nema i da glavno mjesto zauzima humoristika, koja nije uvijek visoke moralno-estetske kvalitete. Doduše, značenje i vrijednost i čisto fiziološkog smijeha je velika. Sjećam se, kako su za vrijeme svjetskoga rata Englezi i čitavu frontu i zaleđe poplavili letacima i plakatima s kratkom, ali izrazitom krilaticom — »Keep smiling!« (»Nemoj se presati smijati!«). Ali fakat, da u sovjetskoj književnosti dominira humoristika, interesantan je po svojim razlozima. Sovjetska kritika također bilježi ovaj značajan fakat, podcrtavajući gotovo potpunu odsutnost satire u njihovoj književnosti. Jedan od istaknutih sovjetskih kritika (A. Ležnev) veli, da je sovjetska književnost današnjeg dana siromašna satirom. A humoristika je postepeno primila nevisoki — umjetnički i ideološki — karakter običnih novinskih feuilletona bez naročitih pretenzija i skromne cijene, iako potreba humoristike bezuvjetno postoji. »Kod nas ima dosta materijala za nju«, veli Ležnev. Dominiranje satire u staroj ruskoj književnosti nad humorom osnivalo se na samoj naravi ruskog čovjeka, koji sve beziznimno kritizira, zbog svega se uzrujava, svemu se ruga i sve izobličuje. Protestno - izobličavajuće raspoloženje stare književnosti bilo je neizbježivom i naravnom posljedicom nemirnog i slobodnog duha. Ali revolucija je sve temeljito promijenila. Poznati sovjetski kritik V. Blum smireno konstatira: da se »bičujuća, oštra satira kod nas nije razvila — to moramo priznati sasvim otvoreno«. Glavnu i vjekovječnu temu satire — društveno-državno uređenje — boljševici su joj oduzeli, a time su onemogućili i sam njezin opstanak.

Ukratko. — U predrevolucionarnoj ruskoj književnosti satira je uvijek zauzimala odgovorno i vodeće mjesto, a u književnosti sovjetskoj ovo mjesto pripada humoru. No dok je prije uzrok tomu ležao u samoj naravi ruskog čovjeka i pisca, sada odlučnu ulogu u tomu igra cenzura. Prijašnje ridendo dicere verum, sada se pretvorilo u — smijati se da se izmakne istini.

Nikolaj Fedorov

TKO JE I ŠTO RADI REDATELJ

I. UVOD

Režija je umjenost sviranja na najdiferencijalnijem od svih instrumenata. Djelo pjesnikovo su note, osjećaj živih ljudi je instrumenat.

U uzvišenoj simfoniji dobre teaterske predstave, kad sve komponente, koje sastavljene daju umjetničku cjelinu, izazovu u publici zanos, ucijepe u nju krv glumaca i udahnu joj autorovu misao, obično se zaboravlja na čovjeka, koji ravna predstavom, i lebdeći u prostoru između pozornice i gledališta vadi iz djela umjetničke vrednote, te ih prekaljene glumačkim proživljavanjem pretače u duše gledalaca. Taj je čovjek redatelj.

Redatelj je tip umjetnika, koji se je razvio s tipom novog modernog teatra. On se rodio u trenutku, kad se je teatar iz glume, retorike, ritmike, slikarstva, muzike i tehnike razvio u svoju današnju formu. Redatelj je odmah postao najveći i najčistiji svećenik te nove scenske umjetnosti. U njegovim rukama spojile su se odmah sve niti zamršene moderne scenske tehnike, koje on sastavlja u jedinstveno djelo i daje mu pečat svoje ličnosti. Redatelj je vođa novoga teatra. Svaki rad ima jedno žarište, centar, autoritet, koji daje glavni ton i određuje

svakome njegovo mjesto. U modernom teatru radi to redatelj. On je žarište, iz kojega sve izlazi i u koje se sve vraća. On je centar čitave akcije u postavljanju djela na scenu, on nosi odgovornost za sve, on se mora uživjeti u djelo i prerasti ga u isti čas, kroz njega struje sve bitnosti kazališne umjetnosti, u njemu se pojavljuje vizija predstave, živi u njemu, raste i izraste do svog oživotvorenja. Sve to i još mnogo drugoga sadrži u sebi onaj golemi i komplicirani rad, koji se naziva postavljanjem na scenu. Redatelj mora da bude savršeni autoritet. Glumci moraju vjerovati, da on sve zna, inače je on zauvijek izgubljen. On ne treba da bude glumac, on mora biti kritičar i literat sa sigurnim kazališnim instinktom i osjećajem stila, autoritativnom sugestivnom snagom i iscrpnim poznavanjem svih komponenata scenske umjetnosti. U njemu mora biti ujedinjeno teoretsko i praktično poznavanje svoga zvanja, velika ljubav prema njemu i veliki elasticitet njegove umjetničke ličnosti, duha i naravi. Od njega se zahtijeva profinjeni estetski osjećaj i ukus, poznavanje dramskoga pjesništva i osnova glumačke umjetnosti, filozofsko, estetsko i kulturno-historijsko obrazovanje, znanje i poznavanje najvažnijih perioda u razvoju književnosti, arhitekture, slikarstva i kiparstva, sposobnost uživljavanja u sve epohe dramskoga razvoja, on mora da je i pjesnik i slikar i kipar i muzičar i arhitekt i dekorater, jednom riječi, on mora da je izgrađeni i čvrsti umjetnik. I još nešto. On mora da je čovjek za teatar. Teatar je svoj posebni nervozni i ćutljivi mali svijet, koji govori svojim posebnim jezikom. Tko taj jezik ne razumije, može biti vrlo fin i pametan gospodin, ali nikada redatelj.

Djelatnost redatelja nitko još nije mogao točno definirati. Ne smije se pitati: što treba da bude režiser? Mora se pitati: što režiser ne mora da bude? Umjetnik-redatelj mora se roditi. Pjevati pjesme ne može se naučiti, ali mogu se naučiti pravila metrike, sroka i ritma. Isto tako ne može se naučiti umjetnost režije, ali se mogu naučiti pravila, koja ona nalaže, i zakoni, po kojima se ona ravna.

Niti mogu niti mi je svrha da rješavam tu zadaću i da dajem neke čvrste konture redateljskog zvanja. Hoću samo da prikažem suha fakta redateljske djelatnosti i da općinstvo potaknem, da iza predstave ne pita više najprije: tko je igrao, pa tko je napisao, možda tko je inscenirao, a nikada tko je režirao. Htio bih da prikazima pojedinih etapa redateljskog zakulisnog rada potaknem, da se iz tog saznanja rodi malo više priznanja čovjeku, koji skroman i sakrit gleda iza prve kulise svaku premijeru svoje režije, u koju je ugradio sebe samoga.

II. HISTORIJSKI RAZVOJ

> Kao što je Fridrih Veliki bio prvi sluga države, tako je redatelj prvi sluga kazališta. Ali kao što je Fridrih Veliki ipak bio kralj, tako i redatelj uvijek ostaje kralj predstave.

Predklasično i klasično vrijeme nije poznavalo režisera u današnjem smislu riječi. Iz doba grčkih korova, rimskih zabavnih igara, prvih kršćanskih misterija, talijanske commedia dell'arte i svih onih »skazanja« po evropskim dvorovima, nisu nam se sačuvali nikakvi podatci o bilo kakvoj djelatnosti, koja bi se mogla usporediti s današnjom režijom. U ono vrijeme i sam glumac nije imao nikakva ugleda, a kamoli da bi se tko brinuo za pobliže diferenciranje zvanja unutar kazališnog organizma. Bina je bila medij, kroz koji je pjesnik svoje djelo davao publici, a tko je sve kod toga fungirao, nije se nikada nastojalo doznati. Tek u postklasično i romantično doba počele su se te stvari kretati naprijed.

U uspomenama Johanna Elliasa Schlegela (1719.—1749.), velikog preteče Lessinga, ima jedno mjesto, koje već onda, u doba početaka redateljske umjetnosti, nastoji odrediti kompetenciju njenog djelovanja: »Nadzor nad čitavim komadom i svim sporednim faktorima morao bi biti prepušten ne kao dosada komedijantima, već čovjeku izgrađenih nazora, koji bi posjedovao dosta znanja i spretnosti da izabere dobre komade i da grubu šalu razlikuje od umjetničkih misli«. Slične rečenice nalazimo istovremeno kod Diderota i Merciera, samo — kao što vidimo — to je više želja za današnjim dramaturgom, nego za redateljem. Gottsched ne poznaje režisera, pa i sam Lessing priznaje samo dvije vlasti u kazalištu: pjesnik i glumac. Goethe i Schiller vodili su već režiju, ali tu se radilo tek o pojačanom inspiciranju, t. j. o nekoj vrsti »Bühnenmeistera«, a ne o režiji u današnjem smislu.

Tek nova dramska umjetnost i scenska tehnika pokazale su potrebu, da redatelj postane

od vođe predstave (Spielleiter, Spielmeister) pomagač autorov, njegov zamjenik i konačno samostalan umjetnik, koji svim izražajnim sredstvima moderne scenske tehnike dovodi dramsko djelo kao sintetičko umjetničko djelo i u autorovoj zamisli i namjeri kongenijalnoj formi do scenskog oživotvorenja.

Kao preteče toga novog tipa scenskog umjetnika i kao osnivači moderne režije u tom smislu slove Heinrich Laube i Franz Dingelstedt.

Historija te nove redateljske umjetnosti, od njenih početaka do danas, može se podijeliti na tri razdoblja:

I. U kazalištu vlada anarhija. Redatelj se brine samo za vanjštinu. On pazi samo, da li glumac ulazi točno na binu, da li pravovremeno s nje odlazi, da li dobro hoda, da li zna svoju ulogu, da li dovoljno glasno govori, ima li cijeli kostim i počešljanu periku. On je u tom razdoblju više organ direktora, nego autora. Glumci igraju kako tko hoće i može, svim načinima i u svim stilovima, podijeljeno i svaki za sebe. Najveći uspjeh ima onaj, tko najviše viče, najjače lomata rukama i najbolje prevrće očima.

II. U sedamdesetim godinama prekinuto je to nemoguće stanje snažnim udarcima dvaju redateljskih genija: Richarda Wagnera i Georga von Meiningena. Time je otvorena nova i snažna epoha redateljske umjetnosti i razvoja kazališta uopće. Wagner je udario osnove opernoj režiji i odredio joj točne forme i pravila, a Meiningen je redatelja polako stvorio dušom predstave. Do svemoćnog gospodara izvedbe dovinuo se redatelj u trećem razdoblju svog razvitka.

III. Naturalizam je doveo ideju moderne režije do konačne pobjede. Redatelj je postao mali bog na kazališnom Olimpu. Njegovo znanje i moć opažanja stvaraju na pozornici, u zajednici s iskustvom i rutinom, pravi i nepatvoreni život. Danas je redatelj onaj, koji nosi glavnu zaslugu za dobru predstavu, kao i glavnu odgovornost za lošu. (Ne smije se ipak zaboraviti na aksiom, da režija nikada ne može potpuno spasiti loš komad, kao ni potpuno uništiti dobar). Max Martersteig pokušao nam je dati konture njegova karaktera: »Veliki poznavalac čovjeka i njegove duše, izgrađena inteligencija, lična energija i brzina volje, neiscrpljiv rezervoar najprijateljskijih osjećaja. U sve mora uložiti svu toplinu, ljubav i razumijevanje, ali mora biti slobodan od svake pretjeranosti bilo u ljubavi bilo u srdžbi. Ein Prothej und ein Pedant, ein Kunstler und ein Schützmann der Kulissenwelt«.

III. PRIPRAVE

Redatelj je prvi i najodgovorniji Ministar Nj. Vel. Pisca.

Umjetnost izvire iz inspiracije. Slikar pravi najprije skice, pisac piše fragmente, arhitekt riše nacrte, pa i redatelj, kad se prihvati kojeg zadatka, mora najprije da ga sam doživi, proživi i dobije viziju predstave. Komad mora postati najprije njegovom duševnom svojinom, da ga on može donijeti sa svim karakteristikama svoje umjetničke ličnosti. Ta idejna izgradnja mora biti sasvim jasna, a kasnije se onda iz nje iskristaliziraju vanjske forme: scena, kostimi, geste, mimika itd. Sasvim laičko je mišljenje, da su svi oni efekti, koji se sviđaju publici, samo igra slučaja ili da ih je netko izmislio na samoj predstavi. Svaka naglašena riječ ili jača gesta, promjena položaja, efekt svijetla, zvuka, duljina pauze — sve je to već prije dugo proučavano i probano, u sve to je uloženo mnogo truda i invencije, da se konačno na tome izgradi uspjeh izvedbe. Čar jedinstvene i uigrane predstave plod je dugih probanja i preciznog rada.

Prije početka samih proba razvija već redatelj svoju djelatnost. Najprije treba razdijeliti uloge. Stara je istina: komad, koji se ne može dobro podijeliti, bolje je i ne igrati. Taj posao obavlja redatelj u zajednici s upravom, t. j. s direktorom svoga odjela. Zatim su tu dogovori sa scenografom i tehničkim šefom. Izrade se skice za dekoracije, prema kojima redatelj pravi sebi tloris pozornice, da može odrediti položaje svojih solista i ansambla. Kostimi su jednako važna stvar i u njihovu izboru ima također udjela redatelj.

U Francuskoj je još danas uvriježen običaj, da autor sam režira svoj komad. Time dolazi do onog trojstva: pjesnik — redatelj — glumac, za koje imamo i kod nas primjera. Samo stručnjak znade, koliko posla ima takav teatarski gromovnik. Ali i bez toga, redatelj je već prije proba sav u vatri svog stvaranja. Treba uočiti sve faktore za uspjeh, pobrinuti se za sve njegove rekvizite i izabrati baš ono, što će ko-

mad do njega dovesti. U tom poslu redatelju je najbolje pomagalo t. zv. režijska knjiga. Za vrijeme studija komada redatelj unosi u nju svoja opažanja, opaske i primjedbe, riše u nju skice dekoracije, označuje pojedine situacije, pravi bilješke za svijetlo. Ta knjiga je katalog i arhiv njegove inspiracije, spremište i rezervoar njegovih misli. Poput cementa i cigala, koje se skupljaju oko gradilišta, na kojemu će se graditi kuća, tako se u režijskoj knjizi sabire pomalo sve, što će se upotrijebiti kod scenske izgradnje. U njoj je popis potrebnih rekvizita, oznaka stila pokućstva i boje zidova, časovi paljenja i gašenja svijetla, u njoj su podcrtana mjesta važna za sadržaj komada i njegovu ideju, karakterne oznake pojedinih lica, jakost govora, položaj govornika, mjesto i broj komparserije itd. Sve to mora svladati vizionarna snaga redateljeva. On mora u duhu uvijek gledati pred sobom predstavu, uočiti sve njene potrebe i pobrinuti se za njih. Znameniti francuski režiser L'Arronge izrađivao je svoju režijsku knjigu i za vrijeme proba, pa i kasnije, pod predstavama, on je unosio u nju sve promjene, koje su se dogodile iz nemara ili potrebe. Kod većih komada imaju redatelji za taj posao posebne asistente t. zv. pomoćne redatelje, koji im omogućuju, da se oslobode tehničke strane tog posla, i pomažu im, da se bave samo njegovom idejnom stranom.

Kad su dakle uloge razdijeljene i sve tehničke potrebe izvedbe dogovorene, počinju probe, prava domena redatelja. To je njegovo carstvo, u kojemu mu se kao neograničenom vladaocu moraju pokoravati svi: od dramskog prvaka, pa do onog posebnog borera, koji drži kulisu, da se ne sruši. Sve ono, što je on izmislio i zamislio za vrijeme studija i zapisao u knjigu, primjenjuje sada na osjećaj živih ljudi-glumaca, na djelovanje magičnog prostora pozornice i njenog zapletenog tehničkog aparata. Na probama on — poput nekog čudotvornog lončara — mijesi iz gline, sastavljene od afekata, boja i zvukova, skupocjenu vazu predstave. O njegovu talentu, spretnosti i rutini zavisi, u kojoj će mu to mjeri poći za rukom. (Naravno, da sve to vrijedi za idealno stanje, gdje ništa ne priječi njegov rad). Ako je radio sabrano i savjesno, glumci će ga razumjeti, šapnut će jedan drugome: »Zna čovjek što hoće«, a publika će osjetiti neko jedinstvo i elan i reći će: »Dobro su igrali«. Ako je improvizirao, radio brzo i nekonzekventno, sve će biti rasklimano i prepušteno slučaju, svatko će igrati kako hoće, skupocjena vaza će se razbiti, a publika će reći: »Samo su se derali, ali inače, bilo je dosadno«.

IV. PROBE

> Publika iz dana u dan napreduje u ukusu i razumijevanju, ali mnogi režiseri i glumci ne miču se nikud. Jao onomu, tko ne uviđa, da je zaostao, i još uvijek osniva svoju vrijednost na uspjehu, koji je polučio prije dvadeset godina.
>
> (Lessing).

Uvijek je opravdana Faustova rečenica: »Im Anfang war das Wort«. Temelj izvedbe jesu čitaće probe. U sobi, za stolom sjede glumci s napisanim ulogama u rukama i čitaju. Osim upoznavanja s radnjom komada, u kojemu su uposleni, tu se utvrđuju i prve konture onoga, što se zove temeljni ton predstave. Tu redatelj određuje tempo govora, diferencira jačinu pojedinih mjesta, smještava pauze i stvara ono nešto, što iz mrtvih riječi, bačenih na papir, čini interpretacijom glumaca razgovor živih ljudi na sceni. Publika kaže više puta: »Bilo je jako mrtvo«, a kritika opaža: »Figure su bile papirnate«. Neka publika zna, da to nije slučaj ili »sretan dan«, već uvježbanost, ako je sve povezano i živo. Nije lako ostvariti zahtjev Goetheov: »Glumci moraju govoriti za publiku, ali tako, da se njoj čini kao da govore međusobno«. To je posao i rad redatelja.

Zatim dolaze t. zv. aranžir-probe. Na njima redatelj određuje glumcima mjesta. Zastarjelo je stajalište, da se na jednom mjestu stoji, dok ne postane dosadno, a onda da se ode u stranu, iz pozadine naprijed ili obratno. Principi promjene mjesta osnivaju se također na zahtjevima slikarske efektnosti, stila vremena, karakteristike pojedinih ličnosti, scenske optike i akustike. Neki glumci ne osjećaju se kao interpreti svojih uloga, dok ih njihov šlagvort ne dovede u blizinu suflernice. Međutim, baš pauze se mogu i te kako iskoristiti za jaka djelovanja. Nije nipošto slučaj, da glumac kod te i te svoje rečenice stoji upravo na tom i tom mjestu, a kod one opet na drugom. Nije slučaj, da li on stoji pred stolom ili iza njega, ili načini u pauzi šetnju oko stola ili prijelaz na drugu stranu pozornice. Sve to »tjeranje glumaca« mora dirigirati redatelj, da ono bude

pravilno, neprisiljeno i nenaučeno, karakteristično i vjerojatno.

Sav taj rad može biti obavljen u sobama (pokusnim dvoranama). Kasnije se ide na pozornicu. Tu se redatelj pretvara potpuno u publiku i prelazi na korigiranje i dotjerivanje onoga, što se već naučilo. Redatelj gradi milieu, štimung, specifični ambijenat. Čim se zastor digne, publika mora po dekoraciji, pokućstvu, kostimima, ophođenju među ljudima i načinu njihova govora odmah vidjeti i znati, gdje se i u kojem se vremenu komad događa, kakvi su to ljudi koji u njemu igraju, kojemu staležu pripadaju i kakvim se zvanjem bave. Nikad se ne smije zaboraviti, da publika na sceni sve vidi i prati i da je svaka sitnica važna i presudna za cjelokupni dojam.

Današnja scenska tehnička sredstva stavljaju na redatelja velike zahtjeve, ali mu pružaju i više prilike da ostvaruje svoje iluzije, nego prije. Moderne Drehbühne, praktikabli, građevine, mogućnost brzih promjena i razna druga iznenađenja za publiku, sve su to činjenice, kojima redatelj operira, da ostvari što raznolikije mogućnosti djelovanja. Provodio on režiju sadržaja ili forme, teksta ili scenskog oblikovanja, on uvijek ravna sâm i svemoćan tim golemim aparatom.

Nakon mjesec dana ovakvog rada dolaze generalne probe. A još prije toga tehnička proba. Na njoj se stvara vanjski okvir predstave. Kulise, pokućstvo, kostimi, rasvjeta. Francuz Antoine rekao je: »Svijetlo je život teatra, velika vila dekoracije, duša inscenacije«. Tu je redatelj opet kralj tehničkih sredstava i podvrgava sve svojim zahtjevima i potrebama. Nijedna žarulja ne gori bez njegove volje i zapovijedi, nijedan efekt reflektorske rasvjete, nijedna boja i oblik kulise, nijedna resa na kostimu i vlas na periki ne stvara se bez njegova znanja i privole. Iz njega sve izlazi, kroz njega sve prolazi.

Generalne su probe kao i predstava. U maski i kostimu, potpunoj dekoraciji i rasvjeti. Jedino redatelj za svojim malim stolićem u parketu još uvijek viče i ispravlja, stvara. On nije nikad gotov. Još uvijek pravi bilješke i za vrijeme pauze daje prema njima posljednje upute. Njegov posao nikad ne prestaje. Tek onda, kad to baš mora biti. Kad se zastor digne, a publika gleda čarobne plodove zakulisnog rada. Na premijeri, ...

V. ZAKLJUČAK

Umjetnička su djela različita, ali bit je umjetnosti jedinstvena. Rad se može dijeliti, duh, koji ga vodi, ne može. Narodom se može vladati u obliku monarhije, anarhije, republike. Teatrom mora vladati svemoćan despot. (Wilde).

A iza premijere? Dok je publika izazivala glumce i pljeskala im, redatelj je trčao po pozornici i ispravljao posljednje pogreške. Njega nije nitko izazvao pred zavjesu. Kritika je spomenula: »Režiju je vodio dobro g. ......« ili »Režija je bila u pouzdanim rukama g. .....« ili čak »Izvedba je stajala pod sretnom zvijezdom«, a o redatelju ni spomena. I više ništa. Dva tri dana iza premijere redatelj već preuzima novi komad i baca se svim žarom i energijom na novi zadatak. Tu se opet traži da bude nov i originalan. Mora pokazati nove ideje i izmisliti nove situacije, stvoriti novu izvedbu. A ona stara i svi oni napori uloženi u nju? Sve je to propalo, izgorjelo u drhtanju zraka nad rampom. To je sjeme posijano u vjetar, zaboravljeno, izgubljeno. Bilo pa prošlo. Bez priznanja, bez zahvalnosti razdire redatelj svoju dušu, razbacuje misli i troši snage, a nikome ne može pokazati plodove svog rada. Gdje su oni? U čaru jednog momenta, u djelovanju jedne zrake svijetla, u jednom kriku, pogledu, pauzi. Ostali su u izblijedjelim tapetama jedne barokne sobe, u drhtavom lišću kakvog hrasta, u načinu govora koje mlade glumice ili u gestama budućeg dramskog prvaka. Redatelj mora zatvoriti oči i prenijeti se u uspomene, da vidi kolone glumaca, tone kulisa, praktikabla, rekvizita, gongove, zastare, tisuće publike, da čuje sablasne govore urotnika, jezovite krikove ubica, ljubavni šapat i samrtno hroptanje. Sve je to stvarao i stvorio on. A sada, kad otvori oči?...

U tome je velika tragedija redateljeva stvaranja. Ali i sva njegova draž. Jer to zvanje daje zaborav, zanos i sreću. Makar i bez priznanja i slave.

Ipak, eppur si muove. Pišu se knjige i rasprave, neki znaju čak i nekoliko imena velikih redatelja, neki od tih »velikih« stekli su bogatstvo i slavu, čak i kod nas, kad redatelj izađe pred zastor, publika zbog toga ne prestaje pljeskati.

»Ne posljednji« među umjetnicima dolazi polako ipak do svojih prava. Dužnosti ima oduvijek, a danas one sve više rastu. Sve više stare elegični stihovi Maksa Grubea:

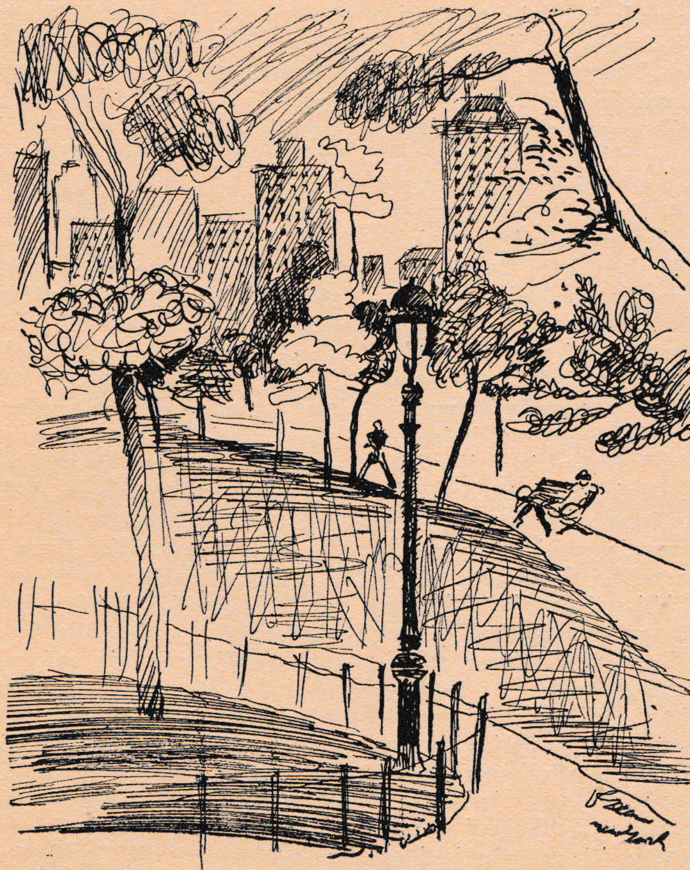
Glumce izazivaju oduševljeno,
Dok režiser ide mirno kući,
Sretan u čistoj umjetničkoj savjesti
I ostajući uvijek skroman.

On, »tvorac cjeline«,
Ne vidi se nikad s lovorovim vijencem,
I čeka samo ukočena pogleda
Još na sutrašnju kritiku.

I u interesu cjelokupne kazališne umjetnosti jest, da sav njegov dosadašnji razvoj kao i sadašnje stanje njegova razvitka, ne budu nego etape njegova umjetničkog bivstvovanja. Etape, koje vode do ostvarenja velikih zadaća scenske umjetnosti i potpunog oslobođenja od svih šema. I to je ono veličajno, što najbliža budućnost traži od redatelja i što će od njega s čežnjom i energično uvijek tražiti: u cjelini i pojedinostima ne sve jednom stilu podvrći, već za svaku dramu proživjeti njen specifični stil i donijeti u formi dostojnoj mjerila modernog — t. j. najvećim i najboljim duhovima svog vremena svojstvenog — pogleda na svijet, u velikoj slobodi umjetničkog stvaranja.

Bibliografija: Victor Léon: Regie. (München). Rudolf Lorenz: Moderne Regiekunst. (Halle a. S.). Dr. Carl Hageman: Regie. (Berlin). Ernest Stern und Heinz Herald: Reinhardt und seine Bühne. (Berlin). Milutin Čekić: Pozorište. (Beograd).

Marko Fotez

J O S O B U Ž A N

(1873.—1936.)

Neprekidno, više od tri decenija, tamo od svoje prve izložbe g. 1904. pa sve do nedavne smrti, varirao je slikar Bužan na mnogo velikih i malih platna svoje šarene seljačke prizore, pitoreskne folklorne teme, šaljive ciganske scene, s njima osvojio brojnu publiku i postigao neobičnu popularnost. To se variranje zbivalo uvijek po prokušanim receptima genre-slikarstva sasvim jednostavno i jednostrano, samo unutar sujeta i anegdote, i nije bilo ni najmanje pomućeno vrenjem novih likovnih pokreta, koji su u međuvremenu prohujali ili cvali, impetuoznim se zamahom širili, uzdrmali stare nepovredive zakone slikarstva i u onoj neodoljivoj težnji za novim postavili takve ciljeve, pronašli takva sredstva izražaja, da se umjetnička fizionomija Evrope potpuno izmijenila. Ogorčene borbe oko novog izraza i zadnjih mogućnosti slikarstva, eksperimenti ekspresionizma koji deformira i razara svijet pojava projicirajući na nj svoja osebujna duševna stanja, stvaranje nove estetike kubista, koji su u koru, sa svojim teoretičarom Bracqueom na čelu, vikali: naša osjetila izopačuju, ali duh gradi, pa ona svijesna tendencija u umjetnosti, koja je u trećoj dekadi našeg stoljeća dovela do zadnjih frakcija nove stvarnosti, do ekstremnog socijalnog slikarstva i do obične propagande ideja, sve to skupa, kao da i nije postojalo, nije upravo ničim taknulo slikara Bužana.

A nije ga svojim prevratnim duhom ni moglo taknuti, jer je on, kao i svi naši slikari stare garde, nosio teret talentiranog ali malog i mladog naroda, koji se u izabiranju svojih učitelja ponajviše priklanjao osrednjim meštrima i strogom akademskom canonu, kojeg se onda teško oslobađao. I Bužan je orijentiran spram konzervativne struje, koja tvrdim zidinama školskih zakona čuva svoje svetište i tek bojažljivo i pomalo usvaja sasvim sporedne i nebitne rezultate one velike slikarske evolucije, koje su začetnici bili već Courbet i Manet. Ovakve reakcionarske orijentacije naših talenata značile su i prije za nas izvjesno zakašnjenje prema naprednoj Evropi.

O tom zakašnjenju u književnosti i umjetnosti pisalo se kod nas počesto i opširno, a pomoću synchronističkih tablica vehementno se dokazivalo, kako mi u stvari samo jadno hramljemo za velikim svijetom. Koliko god tu ima i točnosti i neoborive istine, ipak, primijenjeno samo mehanički na pojedince, znači sasvim jednostrano gledanje na taj složeni i zamršeni problem, koji se ne da ni razjasniti ni riješiti samo običnom vremenskom poredbom s rezultatima starijih naroda velike i davno izgrađene kulture. Nitko još nije pobliže i svestrano proučio prave uzroke našeg zakašnjega, nitko još nije uočio, kako je svako stvaranje ipak čvrsto vezano za sredinu, kako izlazi iz nje i u prvom redu postoji za nju, pa bilo ono i pod utjecajima drugih naroda. Na temelju onoga, što već postoji, što je prihvaćeno i razrađeno, može se dalje graditi.

Publika, koja je do jučer čitala samo narodne pjesme, davorije i Preradovića, ne će sutra razumjeti morbidnog Baudelairea, iako je on suvremenik autora Prvih ljudi. Ta ista publika kitila je svoje domove jadnim njemačkim oleografijama, na kojih se plohama blistaju ružičasti glečeri, paradiraju alpski obronci s divokozama i romantičnim chaletima, pa slabim Quiquerezovim historijskim scenama, i, sasvim naravno, ne može sutra prihvatiti objeručke Maneta, makar on i bio suvremenik našeg slikara. Tako je to zakašnjenje počelo već mnogo prije i kompliciralo se tijekom vremena, a uvijek su ga uvjetovale domaće kulturne prilike. U još je većem zakašnjenju spram naprednog evropskog slikarstva Joso Bužan. Baš kad je Picasso, izlazeći iz svog »modrog perioda« skretao prema lepršavoj »cirkuskoj fazi« (1904.) i slikao nedostižnom pronicavošću i lakoćom mladenačke clowne, rvače u plavetnom tricotu, vragometne pelivane i komedijaše, melankolične jahače i tako, završujući jedan period za drugim, mučen demonom stvaranja prelazio s teme lične emocije k običnim predmetima dajući ih onako kako ih je zamišljao, a ne vidio, da se doskora približi svom definitivnom izrazu, u isto doba nastupa i Bužan svojom prvom izložbom.

Nastupa potpuno u znaku hrvatskog folklora, koji je bio obrađen tehnikom njemačkih akademskih struja. Bilo je to nakon mučnih samostalnih pokušaja, nakon zagrebačke Obrtne škole, trogodišnjeg rada kod slikara Strebla u Beču, nakon Berlina, Münchena i Italije (Rim, Fiorence, Milan), kad je prvi put prikazao seriju svojih platna. Sočnim šarenilom svojih boja, lako shvatljivom temom, spretno postavljenim i efektno rađenim seljačkim prizorima s tipovima iz najbliže okolice zainteresirao je ubrzo publiku. Ona tada nije pitala i nije mo-

gla znati, da li je sve ovo slikarski pozitivno, suvremeno i umjetnički snažno, već se raznježila i uzdrhtala od ushita prepoznavši svoje slavonske i šestinske seljake sa svim značajnim vanjskim osobinama. Pritom je sasvim zaboravila, da narodni temat još ne čini sliku nacionalnom umjetninom, a ni umjetninom uopće. Ali publika je te slike prihvatila, jer ih je potpuno shvaćala i jer je našla dio onog života, koji joj je bio bliz i iz kojeg je djelomično izrasla.

Ti nagli uspjesi nisu djelovali blagotvorno na njegov rad, a pogotovu ga nisu doveli do produbljivanja i snažnijeg stvaračkog zahvata u ovaj bogati tematski materijal. Preveliko i konstantno oduševljenje širokih slojeva, jagma za njegovim slikama i laskanje umjetnički nekultivirane sredine učinilo je od Bužana ono, što u drugoj kritičnijoj okolici možda ne bi postao. Zatim su došle izložbe po inozemstvu (Češka, Bugarska, Italija, Engleska, Amerika), materijalni uspjesi, i to ga je tjeralo na sve brže stvaranje. Na njegovim se platnima započelo odigravati šaroliko kolo, koje je tek smrt zaustavila. Poput efektne revije za strance odvijali su se idealizirani i uljepšani prizori iz života našega sela: rad na sunčanim poljima, radosti večernjeg odmora, obijesni plesovi, skriveno ašikovanje, momačko zadirkivanje, plandovanje po travnicima, starinski običaji, pranje rublja na potoku itd. U ove prizore ulazili su i garavi nomadi — ciganke i cigani. Sve su te scene postavljene i koncipirane u naivnom narativnom stilu i zato su, u nekim sretnim primjercima, blize bezazlenom i vedrom shvaćanju života našeg seljaka.

Tretman je malo mijenjao. Obično je mirnim potezima stvarao male plohe boje, koju je suprotstavio njenom komplementu. Često, naročito u pejzažu, primjenjuje znalački valeure.

Najčešće je izgradio sliku na blijedo-žutim i zelenkasto-modrim kombinacijama, u koje ulazi bjelina narodne nošnje, intenzivno crvenilo veziva i inkarnat. Dok je format platna malen i ako u kompoziciju ne uđu više od tri lika, koja dobro ispunjaju plohu, ako mimički izraz nije naglašen, njemu uspijeva da dâ uvjerljive i žive moment-slike idealiziranih narodnih likova. One, ovako bez većih pretenzija u svojim određenim granicama, predstavljaju dobar rad, u kojem je, dakako, slikarska strana podređena folkloru, ali u njemu je počesto izvrsno fiksirano nešto od one vedrine, ležernosti i prostodušnosti slavenske duše. Tim je ujedno postavljena i granica njegova stvaranja i tek što je prekorači, nastaju neobično loša platna. Postaje li slika veća, bude li nagomilano više osoba i sve začinjeno literarnom primjesom, labavost kompozicije postaje očita, namještenost likova smeta, ishitrena konstrukcija smiješno djeluje. Zađe li slikar čak u drugo područje, ushtjedne li da bude duhovit, slobodouman, mondain ili pour comble de malheur pikantan, onda nastaju slike ispod prosječne vrijednosti najobičnijih karikatura. Njegova zadnja izložba g. 1934. pokazala je, naročito s dva akta »Ljubičasti veo« i »Crveni veo«, kako je on težak i nespretan kad očijuka sa smionim duhom našeg vremena, s »rafiniranom« elegancijom. Oba su akta tako jadna i žalosna u svom neukusnom provincijalnom aranžmanu s prizvukom proste sjetilnosti, u toj neslikarskoj postavi, da bi se svaki modni list žacao to reproducirati među onim mnogobrojnim fotografijama nagog tijela, kojima nas obilno opskrbljuje Paris i Beč i koje su uza svu svoju proračunanu erotiku i trivijalnost često bar u izboru modela i raffinementu kompozicije ukusnije, pa i estetičnije.

Dok poslije nekoliko dobrih ranih portreta nije više u tom smjeru pokazivao uspon, u pejzažu je Bužan najviše pokročio naprijed. Krajina je njegovih slika iz godine u godinu postajala bolja, prozračnija, tonski diferencirana. Tu je obilna primjena valeura najpozitivnija strana. To je ujedno stvarni uspjeh i relativno veći napredak zadnjih godina. Naročito puno sunčano osvjetljenje i predvečerje zna uvjerljivo dati. Isprepletanjem titravih refleksa prostora, nijansiranjem perspektive zraka uranja on u treptavu atmosferu. Na žalost, on nije nikad pokušao te kvalitete jače povezati i iskoristiti ih za samostalnije stvaranje krajobraza, već ih i dalje primjenjuje tek kao pozadinu ili ugođaj.

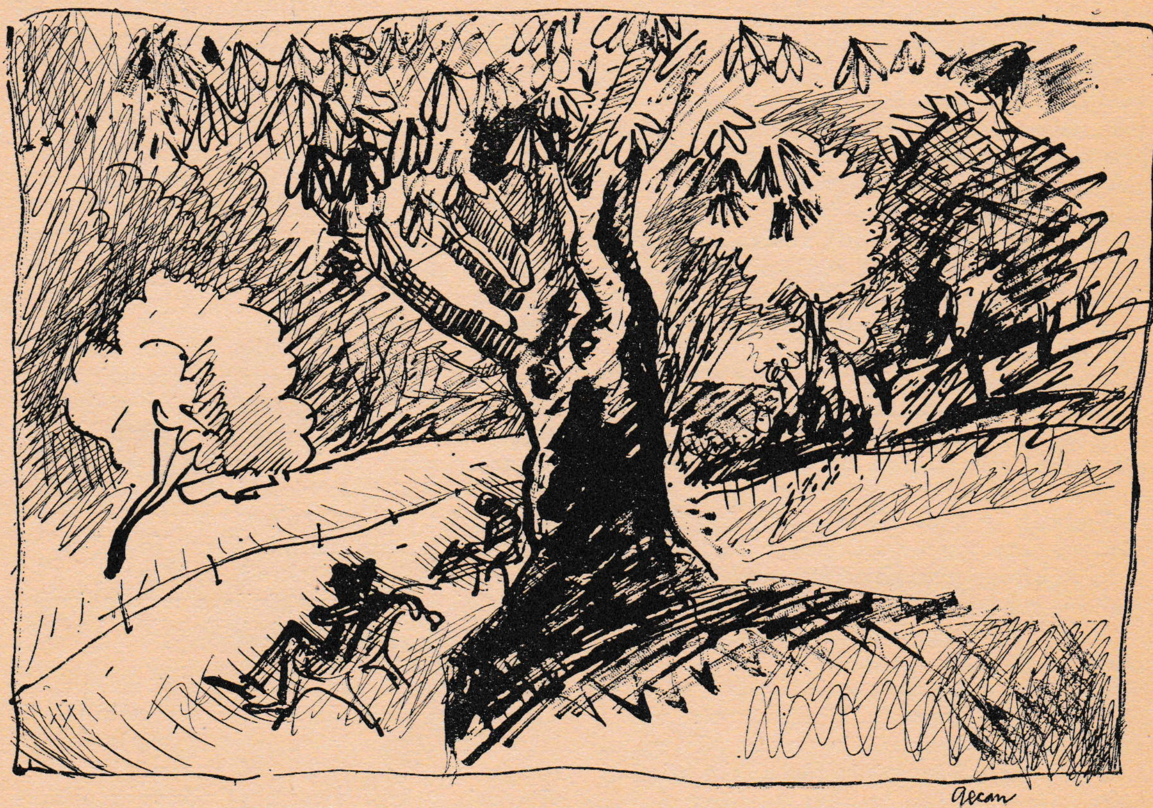
Bužan ne bi ni u suvremenijoj orijentaciji bio veći umjetnik (kao što nisu ni neki mlađi, iako plove pariskim vodama sadašnjosti), jer mu je manjkala jača moć unutrašnjeg doživljavanja i kreativna snaga likovnog oblikovanja. Ali on, i ovakav kakav je, ima svoje kulturno značenje već i po tome, što je selo, makar i samo površinom, prvi jače približio umjetničkom stvaranju. Ako je i ostao na ugaženim akademskim stazama i u čistom folkloru, to će ipak i u zadnjoj reviziji vrednota i

pojava za materijal hrvatske povijesti umjetnosti ostati s nekoliko platna dokumentacija, folklora, vedrog hrvatskog smijeha uz po koji portret.

Ni mnogo bogatije i veće nacije, koje imaju mnoštvo velikih i zaista originalnih umjetnika, ne odriču se sasvim svojih akademskih slikara, makar se među njima i nalaze tvorci čiste salonske sladunjavosti, koja bi u poredbi s Bužanovim seljacima izašla natražnjačka (Paris, Musée de Luxembourg).

Zato bi bilo smiješno potpuno negirati njegovo pošteno nastojanje, izraženo geslom: »U mom narodu moj život — za moj narod moj rad«, — iako ono i nije bilo okrunjeno potpunim uspjehom.

Vladislav Kušan

Paris „Trocadero"

FEUILLETON

POD STARINSKIM GREDAMA PRVE HRVATSKE LJEVAONICE ZVONA

Sve donedavna podizaše se na malom brežuljku iz sredovječnih vremena u zaboravljenom kutiću staroga Zagreba oronula zgrada pod kosim krovom, okićena još jedino tipičnom vrstom biljke penjačice, što nije ni bršljan ni vinova loza, a koja često brižljivo zaodijeva stare zidove romantikom vremena. S velikim polukružnim portalom, koji se dugo nije otvarao, i sa dva prozorčića ispod krova kao dva radoznala oka, ona je tu bila zaostala na sredovječnom luku stare ulice, što vodi od crkvice svetog Dizmuša, okružena modernim zgradurinama bez značenja, ističući poput viteza staroga kova svoju čestitu starost. Stajala je ona tako stoljeća u sjeni akacije, koju je moderna tehnika doskora pobrstila, dok su se pod njezinim čvrstim i golemim gredama odgojile generacije zagrebačkih zvonoljevača, koji iako ne bijahu ni slikari ni kipari, sačuvaše svoja antikna imena na rubovima starih zvona.

»Nijedan zvuk ne stoji u moralnoj svezi s našim srcem, kao silan i zajedno melodičan zvuk zvona« — piše Kukuljević. U njihovim glasovima sačuvana je tuga i slava prošlosti i u njima kao da postoji davna ona veza, koja će i nas povesti tragom tih zvona, tragom minulih promašenih ideala. A taj hram, otkud nam dolažahu ti bolni i radosni glasovi, na kojemu bijaše zabilježena godina 1457., ponosna sredovječna tradicija zagrebačkih zvona, snivao je neprimijećen na svom sredovječnom brežuljku, kao stari holandeski mlin, okružen modernim plohama novih kućerina. Snivao je, ali sa mnogo manje sigurnosti, jer ga napustiše i svi naši zmajevi, pa i budni čuvar starina prof. Szabo.

Uspevši se do starih vrata zvonoljevaonice, uznemiri me taj svečani njezin san i čađava crnina hladnoće, što je strujala kroz razbijena stakla prozorčića na vratima. Osjetih dah smrti, kojom nestaju stare građevine, stare uspomene. Na vratima kredom napisa neka dječja ruka: vlasnik Nitković, narisavši i mrtvačku glavu s isprekrižanim kostima, sa strjelicom munje, simbolom moderne struje. Tako djeca ispratiše šaljivo njezinu prošlost. Kad je već toliko zagrebačke prošlosti izbrisano kao spužvom, kad su stari restaurateri nadvisili Tatare bacanjem oltara iz prvostolne crkve i crkve Sv. Marka, onda se od starih, oronulih zidova jedne crkve, koja je služila do najveće svoje starosti kao zvonoljevaonica i dala sve što je mogla, nije moglo praviti pitanje. Na to nije imao više što da kaže ni prof. Szabo, iako mu je u duši bilo žao svakog pa i najčednijeg kutića starine. Preostaje nam još da pođemo tragom tih zvona, da nam se razotkrije u tom skromnom hramu sredovječne tradicije divni sklad rada, koji je slao po krajevima naše domovine zvona, koja svojim melankoličnim glasovima sjećaju na prošle generacije, na nepovratne čežnje.

Zvona su plod kršćanstva, u njima je već u V. vijeku našla religija uzvišenu vezu našeg duha s nebom. Ona su prošla u svom sredovječnom skladu i doba naših hrvatskih vladara, i sjetivši se tog doba, otimlje nam se uzdah za tim našim hrvatskim zvonima, zvonima stare naše slobode, koja su davno umukla u našim srcima. To umijeće u slobodnoj našoj domovini imalo je odjeka u kasnijim stoljećima — u bezimenim našim majstorima zvonolijevaocima, koji se proslaviše u tuđem svijetu slavom beskućnika, ostavivši svoju tužnu domovinu, gdje su zvona slobode umukla, dobivši ime sredovječnih robova — Shiavone (Slaveni), kao što će ga dobiti naš slavni Medulić. Ime Schiavone resi najljepšu obalu Venecije. Jedan od Schiavona spominje se pod imenom Nikola, a jedan — Anonimus (bezimeni!). Među tolikim glasovitim Trogiranima našao se i jedan zvonoljevač u srednjem vijeku, Jakov Statilić. Kako su kasnije Nijemci kod nas, tako su u prijašnjim vjekovima Hrvati bili u Italiji cijenjeni kao vješti majstori. Naše pitome zagrebačke gorice već u XI. vijeku pripitomiše se glasom zvona sa Kaptola i Griča, a prvi zagrebački zvonoljevač, koji se sačuva u ispravama, spominje se već u XV. vijeku. Bio je to sin Benka Požežanina, Ilija Benković, koji vladaše svojim mišicama i batom pod krunom plamenih dimova od g. 1457. do 1488. i ne spadaše u rasu onih, koji su priređivali onih godina oganj za mučeničku krunu Matije Gupca. G. 1456. postade inhabitatur, a kad je godinu dana kasnije kupio kuću, podiže se na čast građanina grada Zagreba, i ta godina vodi nas današnjom Degenovom ulicom, ulicom zvonoljevača devetnaestog stoljeća, u davni misterij osnutka »Prve hrvatske ljevaonice zvonova« (1457.).

Dok su u kasnijim vjekovima (XVIII.—XIX.) majstori većim dijelom bili stranci, doseljenici iz Njemačke i Italije, prigrlivši nesebično poput starog Zeiningera i dr. naše ideale, kao što je i naša mučenička zemlja njih prigrlila u svoje krilo — dotle su do XVI. vijeka Hrvati sačuvali onu stvaralačku snagu u obrtu i umjetnosti, koju su baštinili još u doba svojih vladara. Dolaskom Turaka dođoše novi elementi sa sjevera i sa juga. Mjesta i gradovi u zatišju borba sa Turcima — kao Zagreb, Varaždin i t. d., bijahu naseljavani od obrtnika Nijemaca. Međutim o tom, da su i Zagrepčani bili i te kako vrsni obrtnici, ostade nam dragocijeno svjedočanstvo u zvonoljevcu Ivanu Ivanoviću, koji je proslavio svoj grad Zagreb g. 1460. u Bologni, u doba, koje ga je zabilježilo, kad vladaše u tom gradu renesansa, kad su slavna imena umjetnika zasjenjivala i bacala u zaborav domaće majstore-obrtnike. Nemo propheta in patria. Taj domaći sin sačuva sebi spomen u stranom svijetu i kao kakovog vladara spominju ga tri isprave iz godine 1472.—1478., uz jedno preporučno pismo, u kojemu se ponosno ističe staroslavno ime našeg grada, gdje se više ne naslućuje rivalstvo dvaju utvrđenih gradova Griča i Kaptola. »Giovanni da Zagrabia fabricatore di spingarde, bombarde e campane«. U Sieni, gdje je i umro i

ostavio svog sina, koji bude poznat pod imenom »del Pacchia« kao duhoviti slikar, lijevao je Ivanović, osim zvona, i lumbarde i topove.

U šesnaestom vijeku poznata su u Zagrebu tri ljevača. Čini se da su godine 1557.—1564. bile burne, jer se meštar Gašpar i Juraj spominju kao ljevači lumbarda. Ostaše im imena slučajno, jer su bili kao svjedoci na sudu u nekim zagrebačkim parnicama — inače se ne bi za njih znalo. Treći je svjedok bio meštar Andrija (1586.). Meštar Gašpar bio je u Zagrebu uvažena ličnost, a to je dokaz da lijevanje zvona i lumbarda bijaše ugledan obrt. Meštar Gašpar nosio je više naslova časti u starom Zagrebu. Uz njegovo ime, koje bijaše toliko poznato da mu se nije sačuvalo ni prezime, stajao je herojski naslov »magister bombardorum civitatis Zagrabiensis«. Kao takav bio je u ona burna vremena i najpouzdaniji špan Kaptola, a kako je znao čitati i pisati, obnašao je časnu titulu »literata«.

Zagrebačka zvona nijesu sačuvala glas svojih sredovječnih majstora. Tragedija je tih starih majstora i njihovih zvona bila, što su ta zvona često prelijevana ili su propadala u vatri. Tako je g. 1645. požar opustošio stare zvonike zagrebačke, te su se morala lijevati nova zvona. Franjo Dubois, ljevač zvona, obnavljajući zvona salio je i jedno od najmilozvučnijih zvona katedrale, posvećeno Bl. Dj. Mariji. G. 1675. prelio je zvona Sv. Marka, koja propadoše u novom požaru. No djelo Dubois-a jedva je proživjelo njegov vijek, kad g. 1701. požar opet pohara toranj Sv. Marka. Te godine spominje se kao zvonoljevač Gašpar Frank (Franchi) iz Istre, koji salije pet zvona za Sv. Marka, od kojih ostadoše u doba Kukuljevića još samo tri. Zvona bijahu posvećena Dj. Mariji, Sv. Marku, Sv. Ivanu, a najmanje dobi Sv. Juraj — zvano »grički cinkuš«.

Franka naslijedi Ivan Foresti (1654.), čije je ime vezano uz historiju zvonceta na Dvercima, koje je on zadnji put prelio 1713. »Campana latrunculum«, kako to zvono zvahu u XIV. vijeku, pa Lotršćak u XVI. i XVII. — pratilo je kao kakovo samostansko zvono zakašnjele purgere izvan zidina gradskih, koji su, sudeći po tom, živjeli iza devet sati samostanskim životom. U asketskom miru mnogih samostana, što su stajali unutar gradskih zidova, živjeli su naši stari purgeri. Taj mir još i danas posvećuje mnoge uličice gornjega grada. Osim svoje večernje službe, to se zvonce javljalo mrtvačkim opijelom, kad bi pratilo osuđenika na stratište. Iako i danas na spomen zaitanča zvono Lotršćak nekako bezbrižnim i pustopašnim glasom na staroj kuli, ne mareći za davno preživjele naredbe, ipak se u njegovu glasu u tišini gornjogradske promenade može naslutiti sav onaj misterij njegova sredovječnog sna.

Što je s ostalim zvonima, što ih sališe Ivan Foresti i njegov nasljednik Josip Augerer, tu tajnu nosi u sebi sklad zagrebačkih zvona, u kojih se glasovima sjediniše različni vjekovi. Od tih bezbroj zvona javljaju se u večernjem skladu tek pojedina, dok na primjer mnoga zvona, kao ono Sv. Dižma, pa neka Sv. Marka, Sv. Katarine i neka katedrale čuvaju šutnjom minulih vjekova svoje milozvučne glasove za neke svečanije dane...

S Antunom Šifferom, marljivim zvonoljevačem, započela je renesansa kaptolske ljevaonice. G. 1785.—1796. salio je mnoga zvona zagrebačkih crkava, kao zvono prevendar i zvono sv. Marije u katedrali, pa zvona crkve Sv. Ivana i Sv. Margarete. Od 1796. do 1820. bilježio je svoj rad. Kad bi se sva ta zvona Hrvatske, Slavonije i Međumurja javila iz svojih pitomih dolina, dobili bismo veličanstvenu sinfoniju neumornog rada svih onih, koji su pod čađavim gredama stare ljevaonice, garava lica, podnosili pakleni žar usijane bronze i starinskih peći. No imena tih mjesta, sela, zaselaka, tako intimno vezanih uz glasove zvona svojih crkvica, više ili manje toliko su poznata, da spomenuvši neka od njih prenosimo se u božanski sklad, što posvećuje naše doline i pitome brežuljke: Belice (Međumurje), Hrastje, Prekrižje, Kloštar Ivanić, Koprivnica, Oroslavlje, Stubica, Čatež, Šestine, Krapinske Toplice, Sv. Martin pod Okićem, Sv. Duh u Zagrebu, Milosrdna Braća (kojih više nema). Oko dvjesta i deset zvona spominje se u popisu Šiffera, što ih je uskladila prva hrvatska ljevaonica zvona pod svojim crkvenim svodom, da ih razašalje diljem naše domovine, da navješćuju svečane i tužne dane našim dolinama.

Kod Šiffera, koji bijaše »venerabilis Capituli Zagreb. fusor campanorum«, spominju se dva djetića, Hansel i Jakob Samassu, posljednji od glasovite porodice ljubljanskih zvonoljevača. Iz bilježaka njegovih meštara, koje je on preživio, doznaje se, da je Jakob Samassu 44 godine radio kao zvonoljevač, a kako kroz to vrijeme, pa ni pod svoju čestitu starost nije postao svoj gospodar, nije ni čudo, da se je konačno propio. O njemu je to historijski zapisano, a međutim nema sumnje, da ni njegovi gazde nijesu zazirali od kapljice i da siromašni Jakob, iako je kao takav sam zabilježen, ne nosi jedini lovorvijenac lozova lišća među kaptolskim zvonoljevačima.

Šiffer se oženi tri puta, i uvijek ga je nerazdruživo pratila Matoševa »Gospa Marija«, simbol hrvatske žene, što je sve draža, što biva starija. Treća Marija otprati ga konačno tragom božanskog sklada zvonova »Prve hrvatske ljevaonice« u sjenu bezimenog groblja, kojemu danas nakon jednog stoljeća nema već ni traga. Antonije Šiffer umrije tragičnom i herojskom smrću svih zvonoljevača, pavši sa tornja crkve na Kalniku pri namještanju zvona. Dan njegove smrti, što ga zabilježi Kukuljević (4. siječnja 1834.), desio se prije dolaska dvadesetdevetgodišnjega djetića Johana Degena, čiji je »Wanderbuch« izdan g. 1830. u slobodnom Hansa-gradu Lübecku. Degen se, tražeći svoju sreću po rajnskim gradovima, po Tirolu, Moravskoj, nalazio u siječnju godine 1834. još na putu prema Linzu i Grazu. Vodile su ga daleke slutnje njegove djetićke zvijezde i čežnje za nepoznatim gradovima.

Preda mnom je dobro sačuvana knjižica — Wanderbuch Degena iz Lübecka — službeni roman njegova života. Sa 29 godina, svijetlosmeđe

kose, plavih očiju i plave brade, s velikim i dugim nosom, ovalnim licem, predstavlja nam se djetić, kao iz kakvog Dickensovog romana, bezbrižan i šaljiv kao Petrica Kerempuh, sa pet maraka »reisengelda«, kako je to zabilježeno iznad sretne zvijezde, grba pečata magistrata grada Perlenberga 28. travnja 1830. Stari porcelanski gradić moravski Znaim zadržao ga je preko dvije godine, gdje je radio naizmjence kod dviju gradskih ljevaonica zvona. Ostavivši Znaim nigdje se više nije mogao dulje vrijeme smiriti, pa je od siječnja godine 1833. pa sve do veljače godine 1834. njegova knjižica ispunjena brojnim pečatima starinskih gradića, nemirnim njegovim lutanjima, živeći u dokolnoj iluziji zvona Braunau-a, Salzburga, Linza, Münchena. No nijedan od tih gradova nije za njega imao kutić, koji bi sa toliko gostoprimstva sačuvao njegov spomen, kao stari Zagreb. Zagrebačka zvona, zvona »Gospe Marije« najviše su ga očarala, i u tom čednom ali historijskom kutiću naišao je Degen na divno ono gostoprimstvo, u kojemu je, kao u priči, naišao na sve, što je srcu jednog zvonoljevača drago: na ženu, na radionicu, što sliči na crkvu, na dobru kapljicu vina, o kojoj naši stari ostaviše čuvene stihove, i konačno na posmrtnu slavu. Smrt Šiffera i dolazak Degena nekako se složiše, pa je zvonarnica u mladom Degenu dobila svog novog majstora, a udovica Marija svog neprežaljenog muža (1834.).

Ta nedužna pustolovina otvorila je dokolnom Degenu širom starinska vrata kaptolske ljevaonice, gdje je on već g. 1835. pokazao svoju vještinu izlijevši prvu zagrebačku štrcaljku, prelijevši zatim g. 1837. zvono sv. Ladislava i salijevši g. 1843. zvono sv. Trojstva od 115 centi i 25 funti, koje je, kao srce prepuno gorčine, puklo g. 1847. uoči sv. Ladislava, ugarskog kralja, navješćujući veliki njegov blagdan...

Tragična sudbina Šiffera pratila je i Degena, i on pade godine 1861. sa zvonika u selu Molvi, svršivši tako sa svojom zvijezdom, koja ga je dovela iz Lübecka pod zvonike starog Zagreba. Nad njegovom sudbinom raznježiše se u novije vrijeme i gradski oci, nazvavši onaj sredovječni luk od crkvice Sv. Dizmuša pa do raskršća potoka Medvešćaka njegovim imenom, zaboravivši pritom na pravog vlasnika te posmrtne slave, na Šiffera, čiju ljevaonicu zvona priženi tek Degen uzevši njegovu ženu.

Godine 1692. zapisano je, da je kaptolska zvonoljevaonica smještena u napuštenoj crkvi Sv. Magdalene na Ribnjaku. Onakva, kakva bijaše crkva Sv. Magdalene u svojoj ruševnosti, kad ju te godine napustiše, da je pretvore u zvonoljevaonicu, predstavljaše nam se kroz posljednjih nekoliko godina privlačeći naše samilosne poglede svojim jednostavnim i nenakićenim zidovima i kosim, vjetrom ispaćenim krovovima — napuštena prva hrvatska ljevaonica zvona. Dvostruko napuštena od današnjeg vremena — i kao crkva i kao stara radionica. Uđoh u njezino svetište jednog takvog dana, kad se likvidiraju stara vremena — sa sudskom komisijom, koja je odvažala njezinu pokretninu, sve što je preostalo od posljednjih zvonkih udaraca batom. Pod snažnim drvenim gredama i dizalima, koja bi poput starih alzaških kuća, mogla izdržati nebrojeno još vjekova, a koja su se još sačuvala samo u slikama zagrebačkih bakrorezaca — vladao je tajanstveni nered nesuvremenih stvari. Ništa od divne harmonije sredovječnog rada nije ostalo u njoj, do zarđali kotači, velika peć i isprepletene grede. U nju je ponovno ušao svečani mir napuštene crkve, i kroz polupane prozore zrake svijetla obasjale su taj crni crkveni polumrak svetačkom spokojnošću. Između cigle i čađavih zidova žutio se tu i tamo grubo otesani žut kamen, koji je svjedočio o njezinoj vezi s velikom davninom. Lukovi su crkve bili odsječeni, njihov se trag jasno vidio na pobočnim zidovima, koji se uzdigoše da zaokruže prostor, ali nestaju u polumraku kao srušeni mostovi, što vode u njezinu najdavniju prošlost. Preko željeznih, rđom i čađom prekritih stepenica uspinjem se na kor. Bezbroj željeznih koluta, motki i ostalih željeznih dijelova nekog nenadano prekinutog rada prekriva dugački stol. U tom neredu odbačenih predmeta osjeća se neka tragična borba, koju je donkihotskim elanom vodila stara ljevaonica zvona sa suvremenim tekovinama ljudskoga duha. U tom sredovječnom kutu odigrala se posljednja tragedija stare ljevaonice, koju su još donedavna podržavale snažne mišice zvonoljevača pod upravom njezina posljednjeg vlasnika Antuna Blažine, čije je ime bilo preostalo na njezinoj oronuloj fasadi.

Siđoh očađen i zaprašen sa tog kora, gdje se nekoć u slavu božju dizala pjesma zagrebačkih redovnika (Templari?) u nebeske visine, koju je zamijenio čelični zvuk bata. Odmah na desno do ulaza nađoh još uvijek pod lukovima neku vrstu zvonarske kancelarije, koja bi mogla biti i sakristija u prijašnja vremena, da se ne nalazi tako blizu ulaznih vrata. Stare slikane stijene sa svodom još su bile tu čuvajući u svom polumraku prošle brige. Tu i tamo sa njih probijao je kroz crninu i sivost novih dana rumeni žar izblijedjele boje, kao zaostalo rumenilo na licu starca. Te stijene kao da su očekivale nekoga, možda kakovog historičara, pjesnika, da mu u tom žaru posljednjih boja reknu posljednji zbogom života, koji je imao svoju sredovječnu tradiciju, života, kojega treba da se s ponosom sjećamo. Mali prozorčić stare poslovnice, kao radoznalo oko nekog prošlog stoljeća, promatrao je s naivnošću svoga vremena današnji vijek. No unutrašnjost te »sakristije« nije bila time ništa taknuta, pa ni dostojanstvo svodova iznad dugog, praznog stola. Ispod tih se svodova rješavahu stari, neisplaćeni računi, tu je Antun Šiffer vodio svoj dnevnik — u doba renesanse hrvatskog zvonoljevarstva, ne zaboravivši pritome spomenuti ni svoja dva djetića Hansla i Jakoba; tu je Degen pravio nacrte za prvu zagrebačku štrcaljku i razmišljao, kako će smjestiti golemo zvono sv. Trojstva pod romansku kupolu tornja zagrebačke katedrale; tu je, poslije Vjekoslava Kocha iz Badena, Antun Blažina, ljubitelj pjesme i dobre kapljice, vodio lijevanje poslijeratnih zvona, koja su nakon četirigodišnje šutnje opet oživjela doline i uvale naših hrvatskih sela, a javljaju nam se svojim so-

nornim glasovima i sa vitkog tornja crkve Sv. Blaža.

To bijaše moj prvi i posljednji posjet staroj ljevaonici zvona. Ostavih je u njezinom nostalgijskom snu pod starim gredama i dizalima, gdje je davno ugasnuo plameni žar vjekovnih ognjišta, gdje su se smirili koluti rada i tajanstvenog njezinog života, a posljednji tragovi jesenskog sunca ispunjali su njezin polumrak dirljivim slikama njezine crkvene prošlosti. Poput sapetih divova stajale su nijemo stvari, nad kojima je mnogo srce živo zakucalo u zanosu svog plemenitog rada, gledajući sa svojih zapuštenih visina stope današnjeg doba, kao da se u njima krije posljednji otpor i ponos vremena, koje odlazi.

Vrata su se stare zvonarnice ponovno zaklopila nad njezinim opustošenim mirom. Zaklopiše se i kapci poslovnice zvonoljevaonice, koja je opet zapala u grobni mrak. Sjećam se posljednje njezine jeseni. Njezina je fasada bila zaodjenuta u žarko rumenilo lišća, okićena vijencima baroknih vremena, — fasada kakvom se ponose stare velikaške palače. I konačno počeli su je rušiti, tiho i neopaženo. Stari su zidovi otkrivali svoje kamenje i staru ciglu, a ruke, što su ih davno slagale u taj hram, mislile su da je njihov rad posvećen vječnosti. No današnje doba prošlo je opet preko jedne lijepe slike prošlosti, da dade mjesta besadržajnoj liniji modernih kuća trokatnica, koje umaraju naše oči, željne duhovnih vidika, i prekidaju vezu s prošlim generacijama, koje su pod starim svodovima čuvale duh staroga Zagreba.

Viktor Živić

KAZALIŠTE

Čini se, da će ovogodišnja dramska sezona biti vrlo raznolika u izboru repertoara. Već u prvom naletu prikazano je pet komada, raznolikih i po temama i po autorima i po vrijednosti. Uporedo davanje visoko umjetničkih predstava, lakih lakrdija i sumnjivih burleska, zacijelo je vrlo zanimljiv eksperimenat, kojemu je sigurno bila svrha, da udovolji svim vrstama publike. Taj eksperimenat pokazuje dobru volju i snalaženje dramske uprave i, iako je ispao možda nesretno po kazališnu blagajnu, pomogao je da se dođe do nadasve utješne konstatacije, da današnja zagrebačka publika ipak voli ozbiljnu umjetnost nego lakrdijašku šalu. Ta je činjenica stvarno dokazana posljednjim repertoarnim eksperimentima »Idiotom« i »Razrednom lutrijom« i tako — iako su ti eksperimenti pokazali na jednoj strani ispravno divljenje i superlative, a na drugoj isto tako ispravno zgražanje i nehaj — ipak je riješeno jedno pitanje i dan putokaz, koji će moći dramsku upravu dovesti do konačnog ispunjenja svoje kulturne zadaće i potpunog zadovoljenja publike.

Dostojevskoga »IDIOT«

21. rujna, kao dan premijere ovog nenadmašivog djela svjetske literature, ostat će kao značajan datum u historiji zagrebačke drame. Takvo svečano raspoloženje i obilati vrutak dojmova rijetko vlada u gledalištu. Sve, od dramatizacije i režije, glume i dekoracije, pa do posljednjeg i najsitnijeg tehničkog detalja, sve je bilo tako nenametljivo povezano u uzvišenu harmoniju prikazivanja, da je izazvalo najviši sugestivni osjećaj što se u teatru uopće može osjetiti.

Pisati o ovom remek-romanu Dostojevskoga zaista nije potrebno. Potpuno razumjeti i prema tome dovoljno ocijeniti ove ponore ljudskog karaktera i veličanstvenu ideju velikog pisca, nemoguće je. Svemu tome treba se predati vjerom, srcem i osjećajima.

Tako religiozno sakrosanktno shvatio je svoju zadaću zacijelo i anonimni dramatizator ove zagrebačke izvedbe i uopće nije dirao u izvorni tekst ni u konstrukciju dijaloga i scena, već je dao samo logičan redoslijed događaja, povezan originalnim uvođenjem Tumača, koji između pojedinih činova čita informativne odlomke iz romana. Isto tako pun pieteta postavio je komad na scenu režiser g. Strozzi, bez dekoracija, u crnim zavjesama, samo s najpotrebnijim pokućstvom, a isto tako pobožno i predano odigrali su glumci — i glavni i sporedni — svoje velike i male uloge. Oslobođena od svega, carevala je nad ovom predstavom uznosita i d e j a i njena inkarnacija r i j e č. U njihovim službama bili su svi učesnici zaista kao neki svećenici, a čitava izvedba imala je izraziti karakter umjetničke službe duhu.

G. Afrić u naslovnoj ulozi dao je svoje najbolje. Ukoliko je njegovu talentu uopće moguće postaviti granice, čini se da ih je on u toj ulozi postigao. Plemenitim nenapadnim sredstvima donio je kneza Myškina kao reprezentanta etike Dostojevskoga, etike neopiranja zlu, a iz svih njegovih riječi i pokreta, kao i iz čitave pojave, zračila je uzvišena i čista, sveta Ideja, kucaj toplog ljudskog srca i nadzemaljska nedohvatna dobrota, na kojoj otupljuje oštrica zla. Instinktivno je pogodio »genijalni idiotizam« toga kršćanskog aristokrata.

G. Jovanović dao je efektnog Rogožina, s ponorima nesavladivih dubina ljudske naravi. U tim dvjema kreacijama dobila je čitava predstava žig talentirane mladosti, a prema tome snage, zdravlja i neodoljivog čara.

A da su gđa Podgorska i g. Dujšin igrali virtuozno, samo je po sebi razumljivo. Kao i čitav niz savršeno izrađenih malih uloga, u kojima je bio zaposlen malone čitav dramski ansambl.

Publika je bila najdublje impresionirana. Najbolji je dokaz, što bez daha, u ekstazi doživljavanja, već šesti put puni kazalište, da do ponoći nepomično uživa u toj remek-predstavi naše drame.

F. Gottwalda »RAZREDNA LUTRIJA«

Kao druga dramska premijera u Malom kazalištu davana je gornja burleska. Bio je to pravi krah, ali uzevši u obzir ono, što smo prije spomenuli, vrlo potreban i vrlo — utješan krah.

Ta komedija nije ni bolja ni gora od prijašnjih, na pr. Arnold-Bachovih lakrdija, koje su

prije kod nas doživljavale i preko 50 izvedaba, s istom tom Gottwaldovom »Razrednom lutrijom« putuje sada Hans Moser po Evropi i doživljava uspjehe, a ipak je ta komedija kod nas propala. Možda i ne toliko zbog sebe same, koliko zbog slabe režije (g. Binički), slabe glume (mnogo debutanata i volontera) i prevelike slobode glavnog junaka g. Cilića.

U svakom slučaju: iza uspjeha »Idiota« i manifestacije zahtjeva i potreba zagrebačke publike, ne treba tu propast žaliti, već je što prije zaboraviti. *I. Z.*

DVIJE KNJIGE O ANTI STARČEVIĆU

Dr. Ante Starčević, 1936. O 40. godišnjici smrti; — Dr. Mile Starčević: Dr. Ante Starčević i Srbi, Mala Knjižnica M. H. Kolo II. — Svezak 3.

Nigdar ne bu v megli spomenika imal
kaj nigdar neje s klimavcima klimal.
M. Krleža: »Planetarijom«

»Ako u vrijeme naših praunuka u ovom narodu bude pedeset muževa, osvjedočenih o svetosti slobode i zauzetih za svoj narod — mi učinismo više, negoli su agitatori ikada učinili«. Tim riječima god. 1871., u »Naputku za pristaše hrvatske stranke prava«, upozorio je Starčević budućnost na značenje svojih istina, iskustava, borbe i protivljenjâ; na neprestano podržavanje kičme i uspravnosti u hodu kroz niske tamničke hodnike nepravde i ugnjetavanja. Stoga i sva nastojanja, da se njegova ličnost, njegovo udaranje, mlaćenje i traženje tumači ispravno i istinito, nepokolebljivo i borbeno, odgovaraju Starčevićevim zahtjevima od praunuka u tih nekoliko citiranih redaka. Danas, kada je omladina proračunano neupućena u istinski razvoj »događajnice«, kada su već odrasli ljudi krivo obaviješteni o ličnostima, povodima, uzrocima i posljedicama, kada reži smrt na osvjedočenike navedenih svetinja — ovakav rad ne znači samo »spomen i odužanje velikom ocu hrvatske državopravnosti«, nego se pruža izagrobna mogućnost rada i govora mužu, umniku, borcu, pravedniku, dalekovidniku, kome je pripadala budućnost (naša sadašnjica), da u potpunosti ostvaruje svoje zahtjeve — i da u cjelini ukazuje na sva svoja upozorenja, protivljenja i predviđanja, koja su se u historijskom zbivanju jasno iskristalizirala.

»Na nama je prokletstvo, da smo se pustili zanijeti na sanjarije; ostavili smo naš narod...«; opaža jasno svu tragičnost (iako krasnu) hrvatske »erazmovštine« — u smislu koncilijancije, kozmopolitizma i evolucije. U našim sitnim prilikama nepopustljivi i tvrdoglavi, nepovjerljivi i oprezni seljak Ante Starčević je hrvatski Luther, koji fanatičnom akcijom (nacionalan, pučki vehementan, strastan i elementaran) razara i smrskava nadnarodni idealistički san o »panslavenstvu«, »sveslavenstvu«, »ilirizmu«, »slovenstvu«, »slavenstvu« — i obara šakom, pun bijesnih pogrda i termina, izvannarodnu laž i podvalu. Za njega bi se danas moglo kazati isto, što je rečeno za Luthera: »I dok narod ulazi u njegovu ideologiju, ulazi on istodobno u povijest svoga naroda. Vraća elementu svoju elementarnu snagu«.

Ta hrvatska »erazmovština« (idealna, ali nerealna, i zato štetna) provlači se kroz hrvatska ingeniozna pojedinačna te skupna politička kulturna, književna i jezična nastojanja od patra dominikanca Jurja Križanića do danas. Taj naš prvi djelomični Erazmo, zastupnik sveslavenske solidarnosti i ravnodušnik spram krvave stvarnosti vlastite domovine, taj blistavi akademski idealist i sanjač na »svetom oblaku Čovječnosti« i Slavenstva, ujedno je začetnik velikih zabuna i zabluda, koje se nastavljaju u raznim formama i pod raznim nazivima preko Iliraca, osobito Gaja, zatim ih usvaja Strosmajer, namrijevši ih tlačiteljima narodnim kao sredstvo. Starčević oprašta dva puta Strosmajeru i pronikljivo podnosi dva »cjelova« biskupova (Bruder Ante, peccavi!), koji ga par minuta nakon toga naziva u pismu Račkome »nakazom« — ali, kad prevrši mjera, on se obara bjesnilom fanatičnog ekskluziviste, iz čijih riječi vrišti istina. Tada on ne žali »erazmovštinu«, koja se od idealističke akademičnosti Križanićeve izvrgla u proračunanost, zaplotnjaštvo i izdajstvo. On sve supsumira pod jedan tip označen divnom kovanicom i okarakteriziran riječima lutherovskog bojdžije, ratnika i psovača: »nečista pasmina« koja »nije van za kradu; nikada nije za dobru stvar; uvijek je kriva, a uvijek druge za svoje krivce izdaje; junak je samo prije i poslije boja«; ti »čovječuljci brzi su na čast i na novac«; »u svoje vrijeme zasuču i obmane narod tako, da on i sam u propast hrli. Kroz zadnjih 400 godina naći je ovakovih ljudi u svako doba naše povijesti«. »Njima je nedostiživo, ludo sve, što je izvan njihova trbuha i kese«. »Oni nikada ne kažu, što hoće, što li ne će, od njih čovjek nikada ne zna, na čemu je«; »dobro misle, a zlo rade, narod i slobodu ljube, pa i tako oboje izdaju«. »Ništetne kukavice«, »smeće naroda«. »Već ih Aristotel opazi«, a »ima ih ne samo u Hrvatskoj, nego i u Francuskoj i u Rusiji«. Te definicije, osjećaše i sâm Starčević, imadu internacionalnu i vanvremensku zamašnost.

Istodobno, dok obračunava u svojoj domovini, lavlji se bori s ravnim protivnikom Vukom Karadžićem (srpskim Lutherom), koji ima za leđima probuđenu prkosnu narodnu svijest, što više i u samoj Hrvatskoj, a pomažu ga i Ilirci i narodnjaci, i »našinci« i »mađarolci«, i Gaj i Kukuljević i Strosmajer. Lutherovski bijes kipi u njemu. Već sâm izgled protivnika, kao vanrednom psihologu i stilistu, koji je mogao da svoje nepokolebljive utiske zgusne u par genijalnih rečenica, odaje mu svu duševnost i karakter dotičnika: »On (Strosmajer) nas primi svakako i za to nikako: i prijateljski, i osorno, i dostojanstveno, i milostivno, i gospodski i demokratički. Nego nijedno to držanje ne bijaše odrezano, ni zarubljeno, ni zaoštreno, nego pomiješano. On se držao kao da je ukraden, tuđ, vrtljikav, izgubljen. Na njemu sve staja kao na kolcu. Riječ oslaba i k tomu kao navlaš kroz nos, preneugodna. U cijelu obličju

ne opazih ništa u što bi se ja zaljubio, ništa što bi me na prijateljstvo ili na štovanje ganulo. Najnepovoljnije mi bijaše: mrtvilo u očima, mrtvilo u kretanju, mrtvilo na ustnicama, mrtvilo u svemu čovjeku, koji je u najljepšoj muževnoj dobi.«

Divno kaže dr. Mile Starčević: »Što je tome tvrdome ličkom seljačkom sinu do mišljenja, koje će o njemu iza ovakvih polemika imati građanska sredina?«

Taj asketa, »besplatni Matičin tajnik«, koji zbog svoje ekstremnosti napušta njene odbornike, »djecu bradatu i ćelavu«, »gatala delfička« — koji je kuburio čitav život, taj divlji volilac svoga naroda, pod uvjetom vječite grižnje, vječitih opadanja, vječitih spletaka, vječitih zaplotnjačkih napada i izdajstava imao je puno moralno pravo da se pjeni od ljutnje nad Mažuranićem, nad Kukuljevićem, nad Gajem, Strossmayerom, Račkim, Jelačićem — nad »cvijetom inteligencije«. »Tako dakle samo prava hrvatska stranka, samo ona može štogod učiniti za olakšati prokletstvo, u koje gg. Mažuranić i biškup Strossmayer baciše Hrvatsku; prokletstvo, koje, potpuno razvijeno, dao Bog da nijedan Hrvat ne dožive, nego radije da svi propadnemo«. To pravo imao je muž, koji je poslije kobnoga glasovanja za Račkijevu i Strossmayerovu adresu 1866. godine, osjetivši sve strašne posljedice, između 12. i 13. veljače sasvim osijedio...

Ove dvije knjige bude neizmjernu ljubav k Anti Starčeviću, i kao borcu i kao čovjeku. Poučne su, zanosne, istinske i tople. U prvoj su članci: F. Lukasa: Starčević; Bare Poparića: U spomen dra Ante Starčevića; dra Božidara Murgića: Hrvatski nacionalizam Ante Starčevića; Martina Lovrenčevića: Rad i borba Ante Starčevića; dra Mile Starčevića: Kako je došlo do Starčevićeve negacije Srba; Stanislava Šimića: Starčevićev stil. Poparić nam u opširnim uspomenama približava čovjeka Starčevića u posjeti kod njega, zatim tumači njegovo djelovanje do sabora god. 1861. Slijedi: književni rad Starčevića u doba apsolutizma. Zatim: Ante Starčević u saboru god. 1861. A najsnažniji je pasus, koji obrađuje vrijeme od raspusta sabora god. 1861. do Rakovice. Nižu se uvjerljive kontra Strossmayer, od Rakovice do Khuenove i neodstupne riječi u poglavljima: Starčević strahovlade, Strahovlada grofa Khuena Hedervarya. Beskompromisnost, nepopustljivost, istina i ljubav glavne su značajke Poparićeva članka, kao i knjige dra Mile Starčevića — a to bijahu odlike samog Staroga.

Esej dra Mile Starčevića: Starčević i Srbi, najbolje je i najozbiljnije djelo, koje obuhvata sve faze hrvaske politike u ono vrijeme, iznoseći vjerno, i ekonomske prilike, i socijalan duh, i općenitu atmosferu tamo, gdje je potrebno da se bolje objasni ličnost, pokret, čin, uzrok ili posljedica. Vanredna naučna suzdržljivost i objektivna ozbiljnost dominira čitavom knjigom, a da piscu nigdje ne izmiče toplina riječi, svijetli ton zanosa, sugestivno upozorenje na pouku i, mjestimice, zvuk ironije. Suprotstavljanjem ekstremnih težnja u dva naroda preko njegovih najizrazitijih i najsnažnijih sinova, do dramatskog sukoba, neobično uvjerljivo briše svako strančarstvo, i psihološki objašnjava te naučno opravdava najoštrije ispade i konflikte. Osim toga pisac često predaje riječ, preko obilnih citata, samome Starčeviću.

»Erazmovština« (u najplemenitijem smislu) je obilježje i samoga hrvatskog naroda, što dr. Mile Starčević oštroumno iznosi: »crta hrvatskog karaktera jest izvjesna težnja za ostvarenjem općeljudskih zadataka«. A najljepše se može dokumentirati prihvaćanjem bogumilstva od bosanskih Hrvata, uz stotinu drugih činjenica, koje ovako osvjetljuju hrvatski narodni kolektiv. Upozorava na taj historijski momenat i dr. Mile Starčević: »Karakteristična je naime činjenica, da su bosanski Hrvati u isto vrijeme, kad su Srbi (Stevan Nemanja) — uviđajući veliku opasnost, koja im od te vjere prijeti — ognjem i mačem protjerali svoje bogumile — primili objeručke novu sektu, jer je svojim »bogonostvom« odgovarala njihovoj težnji za sveobuhvatnošću i žrtvovanjem samoga sebe za čovječnost«.

Nije paradoksalno, jer Starčević bijaše stopostotni sin svoga naroda, da je taj borac protiv hrvatske erazmovštine (u lošem smislu te riječi), imao u čitavom svom radu jednu nadvremensku erazmovsku crtu, na što jasno upozorava i dr. Mile Starčević: »Starčević je duhovni vođa cijeloga naroda, koji određuje putove za stoljeća unaprijed, a ne praktični političar, ograničen taktikom i mnogobrojnim obzirima; njegovi su putovi ravni, a cilj jasan — kod njega nema »ševrdanja«. Takve vođe obično slijede samo široki narodni redovi, jer instinktom pogađaju, da je njihov, da je isto što i oni, i omladina, koju još život nije pokvario, ali inteligencija mu pristupa većinom samo u namjeri, da jednu, bilo koju, oštricu njegova programa otupi«.

Tu leži tragika dra Ante Starčevića za njegovo — i sva veličina i značajnost za naše vrijeme.

Ivan Goran Kovačić

»ANGELUSI« IVE LENDIĆA

I.

Današnje hrvatske pjesnike slabo zanima ona borba, koja se nekada vodila u »Viencu« o pitanju, tko je otac nove hrvatske metrike. Neki su htjeli da tu čast pripišu jedne godine tadašnjemu jubilarcu Ivanu Trnskomu. No osjetljivi Adolfo Veber Tkalčević nije bio s tim sporazuman, nego je jasno i glasno reklamirao očinstvo pravilne hrvatske metrike za sebe. Danas je to tek literarna povijest, koja je vrlo daleko od nas već i stoga, jer je ona metrika, koju su u početku utvrđivali Veber, Trnski i Maretić i koja je dosada najdosljednije primijenjena u poeziji Kranjčevića, Matoša i Nazora, izgubila privilegij, da bude držana jedino pravilnom. Premda se opažaju sve vidljiviji znakovi njezine rehabilitacije, ipak se današ-

nji hrvatski pjesnici služe u manjoj mjeri njome, a više se obraćaju razriješenim slobodnim stihovima.

Dakako, već se i tu javlja pitanje, komu bi se imalo pripisati očinstvo te slobodne metrike. Čini se, da tu zasada imade više otaca nego kod metrike Vebera, Trnskoga i Maretića. Oni, kojima je pamćenje prekratko, spominju u vezi s time ovo ili ono ratno i poslijeratno pjesničko ime. No objektivni će i dalekovidniji kritici morati da pođu dalje u prošlost pa će se zaustaviti valjda kod predratne Moderne, koja je prva kod nas provela revoluciju protiv ukočenosti stare geometrijski odsječene metrike.

Kolikogod je Tolstoj bio pretjeran, kada je tvrdio, da u strofi od četiri stiha samo jedan stih predstavlja spontane misli, a tri su stiha nategnuta, ipak je istina, da je prestrogi ritam osakatio mnoge duševne doživljaje. Zato je veća sloboda u metrici omogućila širi razmah spontane lirike. Emocije su dobile veću elastičnost i ekspanziju, plastično je modeliranje postalo lakše, način se dikcije približio više svakidašnjemu govoru. Premda imade i megalomanije i nerazumijevanja kod onih, koji uživaju u podcjenjivanju Preradovićevih, Šenoinih i Kranjčevićevih stihova, ipak moramo priznati, da se danas često i gdjekoji početnik umije služiti prirodnijom i pjesničkijom tehnikom od nekadašnjih pjesničkih prvaka.

Međutim imade još uvijek velik broj ljudi, koji gledaju u novoj metrici i u novoj poeziji čistu prozu. Kao zarobljenici vanjskoga verbalnoga ritma začepljuju oni uši pred slobodnim miješanjem daktila, troheja, jamba i drugih stopa. Ne mogu ili ne će da vide, kako je kidanje vanjskih okova donijelo u mnogo slučajeva oslobođenje unutrašnjemu ritmu, koji se nalazi u izmjeni psihičkih udarnih jedinica. Osjeća se slobodnije: dah — odah, osvjetljenje — potamnjenje, napon — odmor. Raskidanošću stiha, naglim mijenjanjem stopa, metara i strofa često se puta mogu adekvatnije izraziti trzavosti, zamršenosti i, gdjekada, amorfnosti u psihičkom doživljavanju suvremene duše. Veliki majstori nove vanjske realizacije ekspresija imadu na raspolaganju širi i suptilniji registar za sve vrste ugođaja, poenta, rezimea, kombinacija i permutacija različitih asocijativnih nizova svijesnog doživljavanja nego stari pjesnici.

Razumije se, nova je tehnika i metrika donijela u carstvo poezije i neke slabije strane. Veća lakoća u svladavanju stiha i veće približavanje proznomu govoru otvoriše katkada pristup u redove stihotvoraca i onima, koji nemaju nikakva pjesničkoga duha. Imitatorstvo je postalo još raširenije nego u doba Šenoinih, Kranjčevićevih i Nazorovih epigona. Često puta i darovitiji pojedinci padaju u maniru. Radi toga će veći dio današnje lirike biti brzo zabačen. Ništa zato, ako se gdjekoja zbirka danas pričinja zdravom literarnom valutom. Kada prođe vrijeme lirske inflacije, ostat će od »stvaralačkog rada« literarnih uljeza samo pljeva i uspomena na nekadašnji zeleni gaj, u kojem nevješte oči nijesu razlikovale mladih hrastova od jednogodišnjih trubeljika i od puzava grmlja. Ostat će samo ono, što su stvorili superiorniji pjesnici.

II.

I kod Lendićevih »Angelusa«* pitamo se: Šta će ostati trajno od sve njegove lirike?

Da on nije napisao ništa drugo nego samo one pjesme, koje je štampao u svojoj prvoj zbirci, izašloj g. 1930. pod naslovom »Lirika«, možda bi njegov pjesnički ugled ostao vrlo okrnjen. Tada bi čovjek našao iako ne opravdanje, a ono barem olakotne okolnosti i za one, koji nijesu držali nijedne njegove prijašnje pjesme dostojnom, da je uvrste u antologije najnovije hrvatske lirike. Ali poslije »Angelusa« njegova je pjesnička vrijednost definitivno utvrđena, i nijedan objektivan čovjek ne smije prema njemu zauzeti onakvo držanje, na koje je on reagirao stihovima:

»Ja sam vam, gospodo, jedan bolesni pjesnik,
koga smije svatko, ama baš svatko,
prešutjeti i zapostaviti,
svatko uvrijediti...«

(»Angelusi« str. 94).

Lendićeva je pjesnička izgrađenost sazrela u vrlo teškim prilikama. Provodeći život novinara, organizatora, publiciste i pjesnika morao je on velik dio duševne snage trošiti na poslove, koji se brzo zaboravljaju. Novinski članci vrše par dana lijep utjecaj, no tko mari za njih poslije nekoliko godina? Tko mari trajno i za brošure? Tko osjeća zahvalnost i za agitacijska putovanja? Tko pamti dugo i najljepše referate o svakidašnjim događajima? Život u onom okolišu, u kojem Lendić živi, traži žrtvovanje sama sebe i u onim poslovima, koje će možda najprije smetnuti s uma oni, koji imadu od njih najviše koristi. Cirkulacija je i transformacija duševnih vrijednosti često takva, da ljudi većinom ne znadu, od koga su dobili duševnu hranu. Njima se ne će da dadnu priznanje onomu, tko je orao, kopao i sijao. Šta više, oni ne će da pomažu ni kod žetve, nego traže samo gotovo brašno ili možda samo gotovo pecivo.

Velika je stvar, što je Lendić u takvoj borbi, u kojoj se udarci bez sentimentalnosti daju i bez sažaljenja primaju, ipak uspio da otkine velik dio svojega bića iz žurnalističkog i publicističkog pečalbarstva i iz prolazne promjenljivosti te da ga prelije u trajne pjesme, koje će se dugo čitati. Taj je uspjeh bio moguć zato, jer se u njemu nalazi kapacitet pravoga pjesnika i pravoga književnika. Kao pjesnik imade Lendić dovoljno i temperamenta i plastike i karaktera. A kao književnik on je usavršio svoj prirođeni talenat svestranom obrazovanošću, utemeljenom najposlije na zaokruženoj izgradnji filozofijskoga i religioznoga sistema.

* Ivo Lendić: Angelusi. Broš. 25 dinara, u platno uvez. s ovojem i fotomontažom 35 dinara. Naklada »Marulić«, Zagreb, Trenkova ul. 1, drugi kat.

Nalazeći se neprekidno na duhovnoj fronti u prvim streljačkim jarcima nije Lendić mogao pisati pjesme, koje bi bile plod bezbrižna snatrenja. On ne pjeva u časovima odmora, zabave ili u časovima asimiliranja netom pročitane lektire. Njegova pjesma nije ni nakit ni dekoracija ni reminiscencija iz knjiga ni maštovito bježanje od realnosti ni osobni užitak. On se ne igra niti se šali. Sve je u njega krvava zbilja i dio najosobnijega proživljavanja. To je autobiografijsko ispovijedanje, iza kojega se čovjek pita katkada: Nijesam li možda bio i previše osjetljiv, previše sentimentalan i previše povjerljiv? I gotovo dolazi čovjeku da se stidi, kada misli na svoje rane i brazgotine, koje je otkrio svijetu. Ta na zemlji imade golemo mnoštvo zlobnika i zluradih cinika, koji gaze blatnim nogama najsvetije intime svojega bližnjega. Ipak unatoč takvim ljudima-neljudima pjesnik ne može da šuti, već mora da otkriva i tajne zakutke svoje duše.

Dakako, nije duša u svakoga pjesnika jednaka. Jedan je pjesnik psovač i mrzitelj. Drugi je opterećen krvavim strastima. Treći je sentimentalan plačljivac. A četvrti se kao »integer vitae scelerisque purus« probija prema granicama ljudskoga savršenstva i pretvara svoja ispravna načela u krv i meso svoje individualnosti. Svestrana kritika imade pravo i dužnost da odredi svakomu njegove psihologijske kvalitete, njegov estetski stupanj savršenstva i njegovu etičku vrijednost.

III.

Lendićeva pjesnička individualnost nije označena toliko vanjskom formom, jer se on služi istom stihovnom morfologijom i otprilike istim psihičkim načinom realizacija svojih gledanja i emocija kao i drugi najnoviji hrvatski pjesnici. I on diše isti zrak kao i drugi. Ali on je ipak posebna individualnost. Posebna individualnost ne samo radi samostalne etičke i religiozne izgrađenosti, nego i radi cjelokupne osobnosti. Njegova je pjesnička originalnost uvjetovana njegovom iskrenošću. Bačen u takve životne situacije, koje su samo njegove i ničije druge, našao je on u svojim osobnim doživljajima građu za stvaranje takvih lirskih sugestija, koje nam je mogao dati jedino on i nitko drugi.

U doba, kada smo neobično osjetljivi, kada na zemlji vladaju tolike nepravde, kada se snažni organizatori i goleme skupine ljudi miču da dadnu svijetu i svjetskomu poretku novo lice, razvija Lendić neobičnu snagu, da se opre onima, koji zaboravljaju, što je grijeh, što je život s Bogom, što je domovina i vječnost. I njega katkada nestrpljivost odviše bičuje, ali on nalazi utjehu u religioznosti, koja je spojena s neslomljivim hrvatskim rodoljubljem i najnaprednijom socijalnom orijentacijom. Opremljen takvim oružjem svladava on bolest, koja mu nije dala par godina da ustane s bolničkoga kreveta i da načini ma samo jedan korak po najbližoj svojoj okolini. On svladava i bolove, koji mu dozivaju u pamet »priču o Jobu« i koji su, kako sam veli, u njegovu srcu zacrtali dublji trag nego radosti.

Čovjek u takvom položaju ide rado u prošlost. Lendić, koji nije još navršio trideset godina, vraća se mislima u svoje djetinjstvo i u svoj zavičaj, da »svijetlim viđenjima tjera misli avetinjske«. Gleda pred sobom rođeno mjesto Janjinu kao bijelu golubicu. Utrkuje se sa stazama, koje se uspinju na vrhunce poluotoka Pelješca. Dočekuje s oduševljenjem proljetne vjetrove, boje i mirise i kliče: »Blagoslovljeno budi proljeće, blagoslovljeno budi proljeće!« Sudjeluje u težačkim poslovima, kada se bere grožđe ili se melju masline. Uživljava se u dušu pelješkoga težaka, kada on pije svoje vino, kada polazi s motikom na ramenu u vinograd ili uživa čednu večeru.

Ali to je prošlost, to je sve daleko. A pjesnika je bolest bacila u bolnicu, gdje tijelo gori »kao užarena lomača« i gdje se do očaja osjeća monotonija života.

»Udaljeni su oni, koje poznam i volim,
po svijetu su razasuta moja braća i pišu kako su sama,
roditelji su moji osamljeni,
daleko su moji drugovi po selima i gradovima,
ja sam sam tu na dugačkoj verandi nad morem,
i sa mnom je tuga moja velika.«
(Angelusi, Sam, potpuno sam, str. 47).

Vlastiti bolovi povećani su bolovima drugih. Nalazeći se u društvu bolesnih radnika osjeća Lendić još jače okrutnu zbilju socijalnoga pitanja. Dajte nam rada! Dajte nam kruha! Dajte nam zdravlja! Ti poklici pište jače od najbučnijih sirena. I kad im se ljudi slabo odazivaju, stvaraju se milijunske povorke siromašnih i poniženih, koji idu za uništenjem čitave današnje kulture, a osobito za uništenjem vjere, jer drže, da ona zaštićuje nepravde.

Sve to vidi Lendić i radi svega toga pati.

Ipak i u najtežim apokaliptičkim vizijama nalazi on utjehu. U dosljedno provedenoj vjeri gleda on spas za sebe i za čitav svijet. Reformu počinje sam od sebe i uspinjući se uzbrditom stazom pročišćavanja duše moli usrdnošću prvih kršćanskih mistika Krista, neka mu oprosti »za sve one pute, kad je na njegovim usnama zanijemilo njegovo ime«. Suza mu oblijeva lice »od boli, što Krista dosad nije ljubio još žarče, i mnogo više, od svega najviše«. Uzvišenost i dobrota Krista tako ga osvaja, da on, zgrabljen meditacijskom i molitvenom tronutošću, govori Bogu-Čovjeku: »Ja ne znam, zašto Te mnogi mogu da mrze.«

Lendićeva nova zbirka zvoni poezijom duhovne borbe i molitve. One molitve, koja spaja zemlju s nebom u jutro, o podne i na večer. »O, kako su se razvonila zvona!« Razvonila su se zvona kao glasnici molitve, koja se diže iz duše, »da Bog sačuva vjeru naših težaka«. Razvonila su se kao poziv svijetu, da izvrši dužnost prema svima predstavnicima rada. Razvonila su se kao odziv riječima Krista, koji je »ustao protiv nepravde« i »usadio u naša srca težnju za vječnom pravdom«.

IV.

Nema sumnje, da je Lendićeva originalnost utemeljena u prvom redu na sadržaju njego-

vih pjesama. Nijedan dosadašnji hrvatski religiozni pjesnik nije mogao imati ovakva sadržaja, jer nijedan nije proživljavao onoga života, što ga proživljava Lendić. Ni Izidor Poljak ni Marin Sabić ni Milan Pavelić ni Jeronim Korner, pa ni sam Sudeta, koji je najsličniji Lendiću svojim bolovanjem, nije imao ovakve građe za poeziju.

Ali građa nije sve. U poeziji nijesu ispunjeni svi uvjeti za priznanje ni onda, kada čovjek imade mnogo čuvstava i ideja. Ni onda, kada čovjek pobjeđuje životne bolove i disonance te se uzdiže k Bogu očekujući triumf pravednosti. Sve to može biti priznato pjesništvom istom onda, kada se tomu pridruži jedan specificum.

Vanjska je, a dobrim dijelom i unutrašnja realnost za poeziju samo plastelin, što ga umjetnički oblikuje istom pjesnički stvaralački duh. Sve je na svijetu za pjesnika samo rudača, koju tali poetička ekstaza ili inspiracija u umjetničku kovinu. U unutrašnjem plamenu divljenja, zgražanja, smijeha, plača, ogorčenja, miline prekaljuju se sadržajni objekti u sugestije estetskih kategorija: uzvišenoga, groznoga, smiješnoga, tragičnoga, dražesnoga i t. d. U časovima najveće duševne sabranosti, u kojima djeluje ne samo superioran temperamenat, nego i sve duševne snage, imade se provoditi oslobođenje od kaosa, slabosti, potištenosti, amorfnosti i krivih triumfa nepravde i laži.

Pjesnički dar nije misterij. Zato nije prijeka potreba, da za njegovo tumačenje pozivamo u pomoć religioznu mistiku. Ako ovaj ili onaj kritik ne zna analizirati kvalitete pjesničkoga stvaralačkoga procesa, iz toga ne slijedi, da je taj proces zagonetka za sve ljude ili uopće za sve nauke.

U Lendićevim »Angelusima« nalazimo u obilnoj mjeri oba glavna specifična elementa poezije: emocije i plastiku.

Njegov je dah u ekstatičnom doživljavanju katkada isprekidan i traži kratke rečenice. Javlja se kod toga i rječitost jednog uzdaha ili čak potpune nijemosti i tišine, kada je duša kao skršena, a misli stjerane u najdublju tamnicu. Čuvstvo tjeskobe, kada prestaje dah i kretnja, izmjenjuje se s čuvstvom zanosa, kada bujna glazba unutrašnjih zvukova i vizionarskih asocijacija gotovo nema kraja. Slika se niže za slikom u dugoj povorci, a na sve pada rasvjeta uzdignute, preobražene psihe.

Najčešće nam kod čitanja »Angelusa« grabi dušu superiorna turobnost. U njoj je neodoljiva čežnja za plemenitošću. I onda, kada pjesnik nalazi utjehu, ostaju mu na dnu srca ipak neki elementi bola. »Neka svijetla ljepota koja boli« jest svojstvo većeg dijela njegovih pjesama.

Najočitije se pjesnički talenat vidi u onim časovima, kada nam pjesnik zabliješti cijelu dušu munjom frapantne vizije ili konstatacije, koja se nalazi u središtu pjesničke kompozicije. Jedna predodžba, u kojoj je usredotočen snažan život, jedan osjećaj, u kojem progovara sva ustalasanost duše, daje često istom potpunu vrijednost portretu, pejzažu, veduti, genre-slici.

Kod Lendića takvi blijeskovi nijesu rijetki. Sida je Košutićeva istaknula u svojoj recenziji prikaz kapelice na Vrhu blizu Janjine, u koju »mogu da uđu tek dvije ruke, da pred žalosnu Majku Božju stave cvijeća« (Kapelica u šumi). Mate Ujević divi se najviše polasku pelješkoga težaka u vinograd. Zvoni angelus. Težak skida kapu i moli, a nad glavom mu se blista svijetli vršak motike kao znak ustrajna i poštena rada, kao jutarnja zvijezda (Angelus nad vinogradima).

Nije teško nastaviti ovakvo nabrajanje.

Masline su na vjetru srebrni talasi, kojima more zapljuskuje selo (Selo u maslinama). Dolazi noć, puna mira, blaga i crna, i miriše mahovinom (Nemir u predvečerje). Ribari se u zoru vraćaju s ribolova. Utrnuli su svijeću. Voze. I šute (U svanuće). Bura jeca kao mnoštvo djece, koja oko prozora i staklenih vrata tapaju i traže, da ih ljudi puste u sobu (Bura nad bolnicom u noći). Krist »širi probite ruke nad cijelim Kvarnerom i smiješi se bolesnom pjesniku u dolini suza kao sunce kroz kišu« (Sreća bolesnog pjesnika). Parobrod plovi pokraj bolnice na morskom žalu. Putnici mašu rupcima i rukama na pozdrav. Bolnica je nijema i ne odzdravlja (Angelusi, str. 83). Tijelovska procesija polazi u polje.

»Otkrila se sva ljepota janjinskoga polja.
Blista zlatna monstranca u suncu, kad On
blagoslov dijeli.
Mnoštvo kleči, vinogradi se zelene, pognuto se
žito jače žuti.«
(Korosanti)

Dojmovi su svježi, novi, neodoljivi. Nitko kod nas nije tako prikazao ljepotu koraka i gibanja kao Lendić (Bolesni pjesnik otkriva nove ljepote). Bolesnik zaziva u boli majku. Tiho je zaziva, »da druge bolesnike ne probudi« (Misli u jesensko bolničko jutro). Djeca s nogama u gipsu, »blijeda i lijepa kao niz drhtavih cvjetova«, drže u ruci voštanice i primaju svetu pričest (Prva pričest bolesne djece). Otac smrknut gleda kroz prozor, majka plače slušajući pismo sina iz Amerike (Težakova večer). Srce ostaje na raskršću, da se vjetrovi njime igraju (Proljetni vjetrovi u gradu).

Sablasnom stravičnošću Poea bačen je pred nas film, kako u besnenoj noći, kada sve dobiva grozničavo obličje, mjesec provaljuje u sobu i šulja se po njoj kao uhoda.

»Tiho mi laziš po podu,
još tiše dodiruješ sve stvari,
tiho i brižno,
i tražiš, gdje sam ja.

A onda nježno tapkaš po krevetu,
pa kad svijetlom obliješ moj jastuk
i u njemu moju umornu glavu,
zastaneš nenadno kao prestrašen,
i dugo se tako gledamo blijedi,
dugo,
licem u lice,

A zatim odlaziš.«
(Mjesec u sobi).

Spoznaje znadu rasvijetliti i otkriti čitav jedan svijet. Samoubojica se ipak pred Bogom mogao spasti, jer je pokajanje brže od revolverskoga taneta (Neka mi bude dopušteno...). Pjesnik javlja majci, kako je našao utjehu u misli, da stanuje u bolnici s Kristom pod istim krovom.

»I kad me pitaš, tko je sa mnom u bolnici,
javljam ti radosnu vijest o životu potpuno
novom:
Ja živim, majko, s Kristom pod istim krovom.

Ja sam, draga majko, ovom mišlju duboko
potresen,
ja sam kao dijete veseo, sav zanesen,
i ne znam, kome bih sve pričao o svojoj radosti;
pričam je jutarnjim zvonima, Kvarneru,
pričam je sutonima i morskim burama,
samo se bojim da je kažem ljudima«.
(Bolesnik piše majci pred uskrs).

Kad bismo tražili antologijske pjesme, našli bismo ih priličan broj: Angelus nad vinogradima; Nemir u predvečerje; U svanuće; Proljeće u janjinskom polju; Korosanti; Mjesec u sobi; Proljetni vjetrovi u gradu; Vapaj bolesnika; Tuga bolesnog pjesnika; Majčino pismo i proljeće u suton; Drug u sumraku pita, zašto sam tužan; Ave Maria; Bolesnikova molitva u noći, kad ga je jako boljelo; Bolesni pjesnik otkriva nove ljepote; Večernja molitva; Vizija ljiljana u mjesečini; Odvrni lice svoje od moje tuge; Jutro Svih Svetih; Blagoslov sunca; Bolesnik piše majci pred Uskrs.

Drugima će se možda više svidjeti druge pjesme.

Na jednom mjestu veli Lendić:

»I od svih bolova mojih, ako nešto ostane,
ostat će samo
pjesma.« (Pismo bolesnoj gospođi...)

Ova je misao mogla i morala da bude izrečena bez ikakve hipotetične relacije. Ostat će, zacijelo će ostati ne jedna, nego mnogo pjesama. U svladavanju anonimne prolaznosti Lendiću je pošlo za rukom da svoju individualnost poveže uz jedan trajan dio hrvatskoga kulturnoga i napose pjesničkoga stvaranja.

Petar Grgec

IZ PRIJEVODNE KNJIŽEVNOSTI

Savremene češke pripovijetke

U izdanju biblioteke Luča izašla je ova vrlo interesantna i vrijedna zbirka moderne češke proze u redakciji i prijevodu Jaroslava Maloga. Knjiga obuhvata petnaest autora sa šesnaest kraćih i duljih novelističkih priloga (od Vladislava Vančure objavljene su dvije pripovijetke, ali vrlo kratke i koncizne), s iscrpnim biografskim i bibliografskim podacima, koji su rađeni vrlo savjesno i korektno, s fotografijama autora i informativnim predgovorom prevodioca-urednika, koji predstavlja uvod u novu češku prozu. Teško je, u okviru ovakovog informativnog osvrta, ulaziti dublje u to, da li su pojedini autori bolje ili lošije zastupani u knjizi. Potrebno je kod toga imati u vidu ograničeni prostor, koji je sužen na okvir jedne, kvantitativno zaista male knjige. Urednik je morao donijeti cijeli niz pisaca, a kočio ga je prostor, protiv kojega je bila svaka borba uzaludna. Ovo nije rečeno sa svrhom, da se omalovaži vrijednost knjige, nego kao općenita konstatacija, koja je aktuelna kod svih redakcijskih poslova ove vrste. Naprotiv, knjiga je zaista mala antologija, u kojoj ima djela ogromne umjetničke vrijednosti. Rijetko je kada u ovako maloj knjizi skupljeno toliko dobrih i vrlo dobrih novela. Osim u nekoliko slučajeva (kod Jaroslava Duriha, od koga je priopćena nereprezentativna novela »Sveti Nikola«, svakako, a možda i još kod kojega drugoga autora, ali manje) izbor je vrlo sretan i karakterističan i zaslužuje superlative. U prvom redu treba istaknuti sjajnu novelu Ivana Olbrachta (dobro poznatog u našoj prijevodnoj književnosti po romanima »Čudnovato prijateljstvo glumca Jeseniusa« i »Hajduk Nikola Šuhaj«), »Strvoder i pas«, koja je malo savršenstvo svoje vrste. Sa strašnom snagom ponire u njoj Olbracht u pust, prazan, proklet život jedne strvoderske porodice, koja živi prezrena i odbačena od cijelog svijeta, zatvorivši prozore i vrata na svome životu, da nitko ne može zaviriti unutra (a zar je koga interesiralo, kako se odvija njihov život?), hraneći se strvinom, psima, otrovom i mržnjom, kojom su ih jedino darivali ljudi. To su stranice, koje se ne mogu zaboraviti i koje bude u čovjeku odvratnu jezu. Prokleta, sramotna, kužna procesija strvoderskih kolica, koja vuče velika, mršava doga, drugi junak romana, strvoder i njegova žena s još nevidljivom, ali već čujnom i sablasnom prisutnošću djeteta u utrobi, koje pogiba zajedno s materom, a da se nije dospjelo ni roditi, nad svim tim sivo, jesensko, otužno prostranstvo praznog, bešćutnog neba, životinjski prezir ljudi, vremenske mijene, koje prolaze bez naročitog utjecaja i značenja, poniženi čovjek, koji vuče svoju krvavu glavu, ekskomuniciran i obespravljen, čama, praznina, beznađe, prokletstvo i bijeda. Potišten i užasnut ostavlja čitalac Olbrachtovu novelu, u kojoj se materijal zaista savršeno slio s formom i svaka je rečenica na svome mjestu. Pejzaž jesenski zjapi strašan pred nemirnim, psećjim strvoderskim očima, koje zvjeraju oko sebe. Zrači iz dijaloga i opisa divljina u čovjeku naličje ovog društva, koje je nehumano i nesocijalno u najvećoj mjeri. Kontrast Olbrachtovu »Strvoderu i psu« tvori ljupka i tužna pripovijetka Josefa Kopte »Starac i njegov sin Josef«, s tragičnim poslijeratnim zbivanjem, koje je još uvijek šumilo po ratnim strahotama i bestijalitetima. J. Kopta nije direktno zašao u analizu ratnog besmisla i njegovih bestijaliteta, ali je u svojoj krasnoj, nježnoj pripovijeci, koja je sva zalivena toplom notom ljubavi za ljude, prikazao slomljen život malog čovjeka, kojemu je rat oduzeo sve, što je imao. Stranice, na kojima starac čeka povratak svog mrtvog sina, kao i dirljive scene njegove agonije, kad sin dođe

(prerušeni susjed, koji mu želi olakšati smrt), ostavljaju nezaboravan dojam i imaju trajnu vrijednost. To je pripovijetka, koja izaziva suze u očima, nježna u najplemenitijem i najčovječanskijem značenju te riječi. Po humanosti i toplini bliza joj je novela Josefa Čapeka »Oni koji plove u Aheront«, s bolnim evokacijama iz života samoubojica, u kojima ima mnogo dirljive, duboke, krvave lirike i tuge. Njezine fine, suptilne psihološke analize zagrobnog života (razumije se, komponirane fantastično) djeluju na svoj način, duboko i propaćeno. Franjo Šramek (»Sreća koja se krši«) je lepršavi, treptavi lirik s naročitim smislom za čistu, spontanu, ljudsku životnu radost, koju je taknuo prst bola. Sjajna je u svojoj jednostavnosti »Priča o Džoniju iz cirkusa« autora strašne i prekrasne »Balade o očima ložačevim« (pjesnik, koji je, možda jedini dosada, u najvećoj mjeri uspio zadovoljiti umjetnički i socijalni imperativ u lirici, ali ne zato, što je htio pisati socijalnu liriku), Jiržija Wolkera. Rano ugasnuli Wolkerov život svijetli iz života grbavog clowna i cirkusanta Džonija, koji je tražio na svijetu ljubav, a našao je otrov i mržnju. Snažan dojam ostavljaju na čitaoca novele Anne Marije Tilschove (»Na napuštenoj stanici«, topla, lijepa, kratka novela, koja sjeća na Čehova i na Koroljenka), K. M. Čapeka-Choda (»Liberum arbitrium«), Františeka Langera i Karela Čapeka (»Krug« i »Stopa«, psihološke pripovijetke s vrlo dubokim i ingenioznim analizama, koje su na svoj način savršene). Uz pisce, koji nisu navedeni u ovom prikazu, ova knjiga sadrži zaista vrijedan i dobar izbor proze, koji ne podleži vremenu. Suvremeni evropski život, doduše u isječku, ali zato ne manje stvaran, sa svojim bolovima i radostima, tajnama, suzama i skepsama, mali čovjek u tragičnim sukobima današnjice, naša gola, okrutna, čemerna svakidašnja bijeda, krvave stope, koje se kao krvavi lanci vuku za čovjekom siromahom, kojega siše vampir glada, neimaštine i apsolutnog prokletstva, koje nas tišti, to su motivi ove zbirke, koja nije samo antologija proze jednog naroda, nego i antologija života, koji je svuda jednako težak, mučan i bezizlazan. Knjiga o ljudima, koji nose svoj križ na ramenima u različitim vidovima i mrznu pod hladnim, maskiranim, lažnim zimskim suncem, koje ne grije svakoga jednako. Od Čapeka-Choda do Wolkera i Tilschove, sve su to male lične (i u svojoj individualnosti kolektivnije od apstraktno kolektivnih) tragedije, kroz koje ova knjiga dobiva dublji, humaniji smisao borbe za novu etiku i novu socijalnu pravdu. Njezin prevodilac i urednik Jaroslav Mali, dao je zbirku, koja će još dugo vremena moći važiti kao uvod u suvremenu češku novelistiku. Dinamična snaga Olbrachtova književnog i analitičko-kritičkog talenta strši iz knjige kao ogroman, granitni spomenik, pred kojim se zaustavio vjetar. On je nesumnjivo centralna figura među suvremenim češkim pripovjedačima, kako nam ih je predstavio Jaroslav Mali.

Ivo Kozarčanin

Hiljadu najljepših novela
(1000 svjetskih pisaca. Svezak 88—90)

Od dvanaest ovdje zastupanih autora ima šest suvremenih ruskih pisaca, i mora se priznati, da su ti najbolji. Međutim osvrnut ćemo se najprije na ostale autore.

Cecil Roberts (Engleska): Za stolom u kavani Florijan. Pripovijest s dobrom kompozicijom o manijaku, koga progoni ideja, da je on Jacques Casanova. Dosta interesantna.

Guido da Verona (Italija): Kuća mrtve djevojke. Stari pušač opiuma priča svoj doživljaj, tragiku svoje ljubavi. Događaj bizaran, ali nikako ne ispričan! Noveleta za da Veronu nimalo reprezentativna.

Alfred de Musset (Francuska): Croisilles. Tipična stvar za Mussetov način pričanja. Dobra i zanimljiva po happy-end-u.

Ola Hannson (Finska): Sablast. Pomalo jezovita, sjevernjačka stvar o mrtvoj služavci, koja šeće s psom po kući inženjera, koji ju je prevario. Vrlo uvjerljivo donesena. Po suptilnoj jezovitosti atmosfere podsjeća na »Blago g. Arne-a« Lagerlöfove.

Trindade Coelho (Portugal): Mati. Vrlo topla i dosta snažno napisana priča o kozi-majci: priča koja zaslužuje, da se njom prikaže našem općinstvu jedan Portugalac. U bibliografskoj bilješci (vrlo mršavoj) upozorava se, da je to prvi prijevod sa portugalskoga na naš jezik. Urednik (M. Zagotta) bi nas vrlo zadužio, kad bi češće donosio prijevode s jezika malih naroda.

Stjepan Devčić (Hrvatska): Marija. Koliko nam je poznato, hrvatski autori sami odabiru svoje novele za ovu kolekciju. Tim je čudnije, da Devčić nije imao toliko autokritike, pa dao odštampati koju uspjeliju stvar. Jer »Marija« je autobiografska novela, koja 1. nimalo ne reprezentira svog autora, a 2. tako je slaba, da nikako ne spada u ovu kolekciju, i 3. znamo pozitivno, da Devčić ima daleko boljih proznih radova.

Od Rusa su zastupani: Jurij Tynjanov, Nikolaj Ognev, Ovadij Savić, Marieta Šaginjan, Ana Karavajeva i Mihail Zoščenko.

Tynjanovljev »Poručnik Saber« je divna, ingeniozno pisana stvar, satira na vojnički birokratizam stare Rusije. Sažet stil i radnja, bez ikakvih suvišnosti, fini ironizam. Majstorska stvarčica o poručniku, koji nije postojao.

»Ljubimci« Ogneva, izvrsno opisani događaj o kneževu povratku u dvorac, za vrijeme revolucije, gdje ga zatječe nemila smrt od oštrih zubi vlastitih pasa-ljubimaca. Superiorna ironija, fino psihologiziranje.

»Konjokradice« Ovadija Savića mračan su realistični odlomak iz života na suvremenom ruskom selu. Dobra stvar.

Dvije žene: M. Šaginjan i A. Karavajeva zastupane su lijepim novelama. Prva sa »Sestrom Zedrik«, dobrom novelom iz kolektivnog života, s toplom poantom o vrijednosti toplog čovječjeg srca. Druga s boljom psihološkom novelom od prve, sa »Gostom«. Majstorski psihološki prikaz seljaka, koji sa sela dolazi u grad.

Zoščenkova »Koza« je oveća priča ispričana poznatom autorovom manirom. Ovdje je možda čak i oštriji, razotkrivajući ironičnim perom sitničavu, egoističnu ljubav malogradanina (bez navodnih znakova!), nego u mnogim njegovim vrlo poznatim stvarima. Kad bi Zoščenko svoje stvari pisao s više srca postao bi suvremeni Čehov. Ovako djeluje odviše izvještačeno.

Kolekcija »1000 najljepših novela« zaslužuje svaku pažnju, zavrijedila je i širi publicitet od dosadašnjeg, a preporučili bi našim književnicima, da aktivnije surađuju u njoj, jer bi time direktno potpomagali podizanje književnog ukusa kod Hrvata. Da možda jednom aktivniji književnici dezavuiraju gorku Matoševu rečenicu o ukusu hrvatske smrti...

m. o.

STUDIJ NOVINSTVA U NJEMAČKOJ I FRANCUSKOJ

Kad je prije 50 godina Karl Bücher u Baselu nastupio s prijedlogom, da se znanosti o novinstvu dade mjesto kraj ostalih nauka na fakultetu, dovršio je praktički oštru borbu, koja se oko tog pitanja vodila. Danas o vrijednosti te nauke nitko ne sumnja. Razlika se opaža samo u tome, što pojedinci različito tumače njene zadatke i njene ciljeve. Po tim ciljevima razlikuje se njemačko od francuskog sveučilišta, a pojedini fakulteti opet među sobom. Ta činjenica najbolje pokazuje mnogostruke zadatke te nove discipline, ali ona nam ujedno pokazuje prijeku potrebu njenog postojanja u sastavu suvremene narodne kulture.

17.—19. svibnja 1935. održao je Savez njemačke nauke o novinstvu (Deutscher Zeitungswissenschaftlicher Verband) svoj semestralni kongres u Heidelbergu. Tom prilikom dijelila se među učesnicima brošura (Beiträge zur national-sozialistischen Zeitungswissenschaft) sa zanimljivim prilozima, koji nam dopuštaju da upoznamo suvremene probleme te znanosti u Trećem Rajhu.

Gotovo svako njemačko sveučilište imade katedru za novinstvo. Najznamenitije su Leipzig, Berlin, München; od manjih ističu se Freiburg i Heidelberg. Nacionalno-socijalističkom pokretu naročito je stalo da žurnalistiku uvuče u sve grane javnoga života po svojim političkim i stranačkim ciljevima. Ovako se otvara novo polje rada. Novinstvo prema vojnom odgoju, pedagogiji, vanjskoj politici itd. U zimskom semestru 1935.—36. sveučilišta u Heidelbergu predavao je na pr. dr. Adler o publicistici, a dr. Waldkirch o dnevnoj štampi prema narodnom gospodarstvu i vanjskoj politici. U Freiburgu bila su na redu više kulturna i književna pitanja. Uzorni arhiv novinskog instituta u Heidelbergu čuva izvatke svijuh svjetskih novina, koliko se odnose na politiku, privredni i kulturni život pojedinog naroda. Postoje posebni ormarići za svako od tih pitanja, pa tako i za našu zemlju. Studentima se dopušta izradba teza iz historije novinstva ili sličnih tema s time, da izaberu još koju privrednu ili filozofsku struku.

Položaj nauke o novinstvu prema fakultetu nije dosada bio potpuno raščišćen, i to je pitanje sačinjavalo glavni predmet heidelberškog kongresa. Referat o tome iznio je u spomenutoj brošuri dr. Hans Hermann Adler, direktor instituta za novinsku nauku. On vrlo spretno svodi interes za tu znanost na djelovanje trojice učenjaka, koji su polazili s različnih točaka. To su bili nacionalni ekonom Karl Bücher 1884., historik Martin Spahn 1908. i sociolog Max Weber 1910.

Naravno da su se i sveučilišta povodila za stajalištem pomenutih učenjaka, pa je to u mnogočem odredilo i njihov odnos prema novoj disciplini. Kod studija nauke o novinstvu dadu se naime lako odrediti 2 grupe. Jedna političko-ekonomska, druga kulturno-historijska. Gdje je prevladao studij prve grupe, tamo je nova znanost dodijeljena državno-pravnom fakultetu, (Staatswissenschaftliche Fakultät), a gdje toga nije bilo, prevladao je filozofski fakultet. Interesantan je primjer upravo univerza u Heidelbergu, gdje je tokom vremena ta znanost prešla s jednog na drugi fakultet.

Po svojim zadacima njemačka se nauka bitno razlikuje od francuske. U Parizu postoji slobodna škola za novinstvo u sklopu škole za visoke socijalne nauke, (Ecole de Journalisme 16, Rue de la Sorbonne), međutim ta škola ima sasvim profesionalni karakter i ne pripada fakultetu. Ona služi praktičnom usavršavanju za novinarsku struku, a to želi postići teoretskim predavanjima i praktičnim seminarskim vježbama, kao što su na pr. referati o kazališnim premijerama, vanjskopolitičkim problemima itd. Škola dopušta posebnu spremu za redaktora, reportera, pravnog savjetnika štampe, a njeni su predavači dijelom profesori Sorbonne dijelom pak profesionalni novinari, kao na pr. g. René Sudre, znanstveni kroničar Journal des Débats i Journala, g. Georges Bourdon predsjednik nacionalnog sindikata za štampu, dok vezu s fakultetom čini g. Albert Milhanel, novinar i docent sveučilišta. Tu je školu još 1899. osnovao američki novinar Dick May i ona je do danas sačuvala svoje pretežno profesionalno obilježje.

Kao pomoćno sredstvo ovoj školi zamišljen je Centar novinskih nauka (Centre d'études journalistiques), osnovan 1929. U zimskom semestru 1935.-36. priredio je taj institut zanimljiv ciklus predavanja o režimu štampe u pojedinim evropskim državama.

Bilo bi vrlo korisno, da se kod nas pokrene pitanje novinskog studija, jer naši fakulteti nikako ne pružaju mogućnost stručne novinske naobrazbe.

Ernest Bauer

NOVE KNJIGE

Slovačka monografija o Boži Lovriću

Hrvatski romanopisac, dramatik, pjesnik, esejist i novinar Božo Lovrić, koji već preko četvrt vijeka radi u Pragu, gdje mu se rodio i sin, današnji češki novelist i dramatik Pavel Lovrić, poznat je jednako u češkoj kao i u hr-

vatskoj javnosti. Ovih dana je ugledni kulturni radnik dr. Vojtech Měrka, ravnatelj srednje škole u Nitri i poznati propagator hrvatskih književnih vrednota u češkoj i slovačkoj javnosti, izdao lijepo opremljenu monografiju pod natpisom »Božo Lovrić« (strana 42, bez oznake tiskare, bez mjesta i godine izlaska).

Prije teksta monografije priopćen je faksimile Lovrićeve hrvatske pjesme »Epilog radosti«, a na kraju je Mjerkin slovački prijevod Lovrićeve pjesme »Preludij bolesti« (posvećeno dru V. Měrki).

Poslije kratkog životopisa analizira autor Lovrićev pjesnički, beletristički i dramatski rad. Da obrazloži svoje pozitivne sudove, donosi autor u slovačku prijevodu nekoliko pjesama in extenso, odnosno citira neke značajne pasuse Lovrićeve proze.

Měrkina monografija o Boži Lovriću veoma je informativna i svjedoči ponovo o tom, da je Měrka veliki poznavalac i poštovalac hrvatskoga književnog stvaranja.

(ie)

KULTURNA KRONIKA

BUGARSKO NOVINARSKO OPORAVILIŠTE. Prošli mjesec posvećen je temelj-kamen za Novinarsko oporavilište u mjestu Bankia kraj Sofije, koje je mjesto općina poklonila za Novinarsko oporavilište za oboljele novinare. Na posvetu je došlo mnogo intelektualaca na čelu s ministrom Kožuharovom, koji je sam književnik, načelnikom mjesta Bankia i mnogim drugim odličnim ličnostima. Svečani govor održao je nakon obavljene crkvene posvete predsjednik Novinarskog društva u Sofiji Jordan Mečkarov.

Historijat društvenog doma prikazao je predsjednik građevnog odbora g. Kristodorov. Sofijsko novinarsko društvo složilo se je s provincijalnim novinarima te je g. 1933. za predsjednika St. Taneva niknula ideja oporavilišta, koja se sada privodi cilju.

Novinarski dom će se sagraditi i uzdržavati raznim fondovima. Glavni penzioni fond iznosi danas već preko dva milijuna leva, a sakupljen je doprinosima članova, vlade i općina. Od društva Publicitas dobiva se za oglase 30%, što iznosi na godinu 250.000 leva za penzioni fond. Posebno društvo Strela, koje se bavi raspačavanjem novina i knjiga, daje također 70% od čistog dobitka penzionom fondu. Od tog fonda plaćaju se posmrtne pripomoći i pripomoći za oboljele članove Novinarskog društva, a uzdržavat će se i u oporavilištu oboljeli članovi. Od tog fonda šalju se svake godine po četiri novinara na šest mjeseci na daljnju izobrazbu, poglavito u živim jezicima, u Berlin, Rim, Pariz i London. Također je stvoren dogovor s Novinarskim savezima Čehoslovačke i Poljske, te se tako šalje uz pripomoć Saveza svake godine po jedan novinar u Prag i Varšavu, a Čehoslovaci i Poljaci šalju opet svoje novinare u Sofiju. Bugarski novinarski savez je i članom Međunarodnog novinarskog saveza u Parizu, s kojim podržava s pomoću svojih drugova stalne veze. Bugarski novinari poštuju nedjeljni počinak, pa kad se desi, da dolaze po dva dana blagdana, onda sve novine u Sofiji izdaju jedan zajednički broj na 50 strana s mnogim slikama, nastojeći bugarsku publiku upoznati sa stranim i inozemnim krajevima i državama, koje su od akutne važnosti. Nakon svečanih govora potpisali su spomen-povelju cijeli odbor Novinarskog društva, građevni komitet i svi prisutni uzvanici. Ima mnogo nade, da će se oporavilište Novinarskog društva na godinu već moći otvoriti i privesti svojoj korisnoj svrsi.

Dr. B.

PERKOVIĆEVA »ŠKRINJA« NA UKRAJINSKOME. U ukrajinskom socijalno-političkom tjedniku »Holos naciji« (god. I. br. 5., 6. i 7. od kolovoza 1936.) izišao je prijevod Perkovićeve novele »Škrinja«. Novelu je preveo poznati propagator hrvatsko-ukrajinskih kulturnih veza g. Antun Ivachnjuk.

NEPOZNATA CARDUCCIJEVA PISMA. Nađena su dosad nepoznata Carduccijeva pisma, što ih je slavni pjesnik pisao jednoj gospođi, između 1879. i 1885. godine. Pisma se odlikuju osobitim stilom, kakvim Carducci nije običavao pisati, pa će biti zanimljiv izvor za proučavanje njegova djela.

O NEZVALOVU »AKROBATU«. Beogradska »Pravda« od 10. X. donijela je u svom tjednom pregledu »Knjige i pisci« bilješku: »Hrvatska revija« objavljuje, u prijevodu g. Dragutina Tadijanovića, čuveni spjev češkog nadrealiste Večeslava Nezvala »Akrobat«. Prvak čeških sirealista, o kome je André Breton imao laskavo mišljenje, u svojoj poemi, na jedan izlomljen, iracionalan i slobodan način, doživljuje svijet današnjeg velegrada. Ova poema imala je značaja u afirmaciji nadrealizma u Češkoj. Danas su i Nezval i njegovi prijatelji, nadrealisti, orijentirani drukčije, s pogledima na konkretniji i sudbonosniji svijet.

SMRT NEMIROVIČ-DANČENKA. Dne 17. rujna o. g. umro je u Podoli kraj Praga ruski književnik Vasilij Ivanovič Nemirovič-Dančenko. Rođen 18. I. 1845 u Tiflisu. Bijaše dugo godina Nestorom ruske književnosti, iako je spadao u red drugorazrednih pisaca. Njegov je život bio vrlo buran, sudjelovao je u mnogim ratovima i vrlo mnogo putovao. Proslavio se kao novinski izvjestitelj sa fronte (jedno od najznačajnijih djela toga genrea: »Ratna godina«, dopisi iz rusko-turskog rata g. 1877.—78.), putopisac i romansier. Njegova djela skupljena u knjige obasizala bi impozantan skup od sto i pedeset knjiga. Važnija su mu djela: Bura, Naprijed, Kulise, Redovnik. Hrvatskom općinstvu nisu njegova djela poznata, jer su vrlo slabo prevođena, nešto po časopisima, dok — koliko nam je poznato — nije u posebnoj knjizi izišla nijedna njegova stvar.

PUSHKIN MEMORIAL VOLUME. Pod gornjim naslovom spremaju slavisti Harward University-a (Cambridge) prof. S. H. Cross i dr. E. I. Simmons jedno djelo povodom predstojeće Puškinove proslave. U knjizi će biti objeloda-

njeni prilozi o Puškinu i sovjetskoj kritici, Puškinova biografija, o Puškinovoj prozi, i t. d.

NAJNOVIJI ROMAN THOMASA MANNA. U nakladi »Bermann-Fischer-Verlag« (Wien) izišao je treći svezak velike trilogije Thomasa Manna »Joseph und seine Brüder«, pod naslovom »Joseph in Aegypten«. Prvi je svezak ovoga djela izišao pred dvije i pô godine.

PRIPOVIJEST IZ DUBROVAČKOG ŽIVOTA U BEČKIM NOVINAMA. Početkom prošloga mjeseca počeo je u bečkoj »Neue Freie Presse« izlaziti podlistak pod naslovom »Ivo Pian. Eine Geschichte aus Ragusa. Von Kornel Abel«.

PEDESETGODIŠNJICA DE AMICISOVA »SRCA«. Povodom pedesetgodišnjice izlaska glasovitog omladinskog djela »Cuore« od De Amicisa, 13. X. 1886.—13. X. 1936., izdala je nakladnička kuća Fratelli Treves u Milanu specijalno izdanje toga djela za bibliofile, u 450 primjeraka.

PREDSJEDNIK MATICE SRPSKE u Novome Sadu g. Vasa Stajić dao je ostavku radi toga, što se nije slagao s vojvođanskim »separatističkim« pravcem »Glasa Matice Srpske«. Glavna godišnja skupština Matice Srpske, držana 30. rujna o. g., prihvatila je ostavku g. Stajića i odobrila pisanje »Glasa M. S.«.

SMRT DVAJU DOBRIH GLUMACA ZAGREBAČKOG KAZALIŠTA. U Fužinama je dne 5. VIII. o. g. umro Branko Tepavac (rođen 14. II. 1896. u Krstinji — Kordun). Tepavac je nastupio 1919. g. u Varaždinu, djelovao u Splitu, Varaždinu, a od 1923. u Zagrebu, gdje se istakao svojim vrlo uspjelim kreacijama karakternih gluma. — Dne 21. X. umro je u Zagrebu Josip Pavić (rođen 31. XII. 1887. u Travniku), koji je od 1903. godine proboravio na kazališnim daskama. Prvi je put nastupio u Našicama. Zatim djeluje u Osijeku, a od 1909. godine u Zagrebu, gdje se je odlikovao odličnim interpretacijama klasičnih likova (Hamlet, Romeo, Kralj Edip, itd.). Pavić je izdao i zbirku od deset skica i noveleta pod naslovom »Šareno tkanje«.

INTERNACIONALNA VATIKANSKA AKADEMIJA. U skoro bi se vrijeme — prema informaciji »Neue Zürcher Zeitung«-a — imala u Vatikanu osnovati internacionalna akademija znanosti i umjetnosti, pod nazivom: Pontificio Istituto Universale. Akademija se ničim ne bi razlikovala od sličnih ustanova (kao na pr. Academia Francaise ili Reale Academia d'Italia) osim što bi imala internacionalni karakter, t. j. sastojala bi se od članova iz svih zemalja svijeta. Broj članova kretat će se do sedamdeset, poput broja članova kardinalskog kolegija. Kao osobito značajno kod ove akademije treba naglasiti, da će članovi biti ne samo iz sviju zemalja, već i pripadnici sviju vjeroispovijesti, tako pravoslavci, protestanti, izraelićani, muhamedanci, pa čak i buddhisti ali uz pretpostavku, da se s poštovanjem odnose spram katoličke crkve.

NAŠA ŽENSKA LIRIKA U NJEMAČKOM PRIJEVODU. U izdanju ljubljanske knjižnice Belo-modre ptice izišla je, povodom kongresa međunarodnog ženskog saveza u Dubrovniku knjižica pjesama pod naslovom »Jugoslawische Frauenlyrik« a u prijevodu Lili Novy. Knjižica je izišla u bibliofilskoj opremi i u pet stotina numeriranih primjeraka. Od Hrvatica zastupane su: Božena Begović sa dvije, Milka Pogačić sa tri, a Iva Rod i Ivana Brlić Mažuranić s po jednom pjesmom.

»Hrvatska Revija« izlazi pomoću Matice Hrvatske. — Vlasnik, izdavač i urednik: Dr. Blaž Jurišić, Zagreb, Vrhovac 19a. — Umjetnički uređuje: Vladimir Kirin. — Tisak Zaklade tiskare »Narodnih novina«, Zagreb, Frankopanska ul. 26. Za tiskaru odgovara: Vladimir Kirin, Deželićeva ul. 2. — Cijene za pretplatu: na godinu 200 d, za članove Matice Hrvatske i đake 180 d. — Uprava: Zagreb, Matičina ul. 2., telef. 3382

ČASOPISI, KOJI DOLAZE UREDNIŠTVU

Beograd: Ruski arhiv. — Sokolska prosveta. — Srpski književni glasnik.
Brod (na Savi): Savremeni pogledi.
Cetinje: Zapisi.
Chicago: Jugoslavenski glasnik.
Dubrovnik: Dubrava.
Lwów: Kwartalnik historyczny. — Wiadomości historyczno-dydaktyczne.
Ljubljana: Dom in svet. — Ljubljanski zvon. — Sodobnost. — Znanstveni vestnik.
Makarska: Nova revija.
Olomouc: Filosofická revue.
Praha: Čehoslovačko-jugoslovenska revija. — Prager Presse. — Slavia. — Slovanský přehled.
Roma: L' Europa Orientale.
Sarajevo: Muslimanska svijest. — Napredak. — Novi behar. — Svijest.
Sofija: Italo-blgarsko spisanije. — Obzor. — Otec Pajsij. — Slavjanski glas. — Slavjanski vesti. — Straž. — Zlatorog.
Split: Jadranska straža. — Podmladak Jadranske straže.
Subotica: Klasje naših ravni.
Sušak: Mornar.
Visoko: Franjevački vijesnik.
Zagreb: Anali naših dana. — Bogoslovska smotra. — Danica. — Dom i škola. — Glas omladine. — Hrvatska prosvjeta. — Hrvatska smotra. — Hrvatski planinar. — Hrvatski radiša. — Književni glas. — Književni horizonti. — Književnik. — Liga naroda. — Luč. — Napredak. — Narodna starina. — Novi student. — Obitelj. — Obrtnički vjesnik. — Priroda. — Sklad. — Život.